

Sociaal en Cultureel Planbureau

Nederland papierenland

*Syrische statushouders en hun ervaringen
met participatiebeleid*

Nederland papierenland

Syrische statushouders en hun ervaringen met participatiebeleid in Nederland

Ilse van Liempt (UU)
Richard Staring (EUR)

Met dank aan:
Nour Alhalbouni
Abdessamad Bouabid
Rima Dali
Roxy Damen
Karin Schuitema
Younes Younes

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het scp rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het scp valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het scp is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2020

scp-publicatie 2020-3

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Vertaling samenvatting:

- AVB-vertalingen, Amstelveen (Engels)
- AmarVertaling, Houten (Arabisch)

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Omslagillustratie: Optima Forma bv, Leidschendam

ISBN 978 90 377 0940 7

NUR 740

Copyright

U mag citeren uit scp-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag scp-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

scp-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via [DANS www.dans.knaw.nl](http://www.dans.knaw.nl).

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting, conclusies en aandachtspunten voor beleid <i>Ilse van Liempt, Richard Staring en Jaco Dagevos</i>	6
1 Kwalitatief onderzoek onder Syrische statushouders	18
1.1 Introductie	18
1.2 Kwalitatieve onderzoeksmethoden	19
1.3 Het onderzoeksteam, toegang tot respondenten en non-respons	21
1.4 Demografisch profiel	21
1.5 Analyse van de interviews	25
1.6 Opbouw van het rapport	26
Noot	26
2 Syriërs in Nederland: een diverse groep	27
2.1 Vluchtmotieven van Syriërs	27
2.2 Gefragmenteerde reizen: grote variatie in reisduur en tijdelijke verblijfslanden	29
2.3 Het leven in doorreislanden	30
2.4 De reis naar Europa	31
2.5 Binnen Europa kiezen voor Nederland	34
2.6 Nareizigers en gezinshereniging	35
2.7 Samenvatting	37
Noot	38
3 Aankomst in Nederland	39
3.1 Een combinatie van formele en informele ontvangst	39
3.2 Wachten en het gebrek aan participatie	40
3.3 ‘Van azc naar azc’: de impact van vele verhuizingen tussendoor	42
3.4 Een eigen plek, maar weinig keuze qua locatie	43
3.5 Verschillen per gemeente	47
3.6 Gebrek aan inlevingsvermogen	48
3.7 Geluk met je vrijwilliger	50
3.8 Samenvatting	52
Noten	53
4 Inburgeren en de taal leren	54
4.1 Je weg vinden in het landschap van de inburgering	54

4.2	Verschil tussen taalscholen in aanbod en kwaliteit	56
4.3	Frauduleus gedrag binnen het leensysteem	59
4.4	Verschillende taalniveaus binnen de klas	61
4.5	Gebrek aan mentale ruimte en te veel druk als obstakel bij taalverwerving	62
4.6	De eindtermen van inburgering versus wat je nodig hebt	63
4.7	Taalcoaches en taalcafés	65
4.8	Samenvatting	66
	Noot	67
5	Een vervolgopleiding en/of werk in Nederland	68
5.1	Afgebroken opleidingen en de hoop op een nieuwe start	68
5.2	Eerdere werkervaringen in Syrië en buurlanden	70
5.3	De ervaren noodzaak om te werken in Nederland	72
5.4	Twee casussen: de kapper versus de elektricien	73
5.5	Werk vinden en het ervaren gebrek aan ondersteuning op maat	79
5.6	Primaire inkomsten	80
5.7	Ervaringen met vrijwilligerswerk	82
5.8	Obstakels bij het vinden van werk	83
5.9	Begrip en onbegrip rondom het participatiebeleid	89
5.10	Samenvatting	90
	Noten	91
6	Veranderende sociale netwerken en culturele verschillen	92
6.1	Sociale netwerken: transnationaal maar ook schraal	92
6.2	Ondersteuning van andere Syriërs in Nederland	94
6.3	Culturele en religieuze verschillen overbruggen	96
6.4	Relatieproblemen als gevolg van de vlucht	100
6.5	Contact met Nederlanders: via de agenda	102
6.6	Belangrijke plekken om je thuis te voelen	105
6.7	Samenvatting	109
	Noot	110
	Summary, conclusions and pointers for policy	111
	<i>Ilse van Liempt, Richard Staring and Jaco Dagevos</i>	
	Bijlagen (te vinden op www.scp.nl bij dit rapport)	
	Literatuur	123
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	127

Voorwoord

Het is inmiddels vijf jaar geleden dat in Nederland en andere Europese landen de instroom van asielzoekers een piek bereikte. Dit stelde het beleid voor forse opgaven, eerst om de opvang en procedure goed te laten verlopen, later om de integratie te bevorderen. In deze periode ontstond ook het voornemen om de positie van de nieuwe groep statushouders in kaart te brengen en over de tijd te volgen. Dit voornemen heeft vorm gekregen via het project longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders, dat wordt ondersteund door vier ministeries (Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Justitie en Veiligheid, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Volksgezondheid, Welzijn en Sport) en uitgevoerd door vier onderzoeksorganisaties (Sociaal en Cultureel Planbureau, Centraal Bureau voor de Statistiek, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum en Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu).

Het project maakt gebruik van kwantitatief (registergegevens en surveys) en kwalitatief onderzoek. Inmiddels zijn in het kader van dit project verschillende kwantitatieve studies verschenen. Deze onderzoeken geven een beeld van de positie en samenstelling van de nieuwe groep statushouders en laten zien hoe deze zich ontwikkelen. Voorliggend rapport is de tweede in de reeks van kwalitatieve studies en gaat in op de achtergronden van de participatie van Syrische statushouders en hun ervaringen met het beleid. De combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek maakt dat we een steeds beter beeld krijgen van het verloop van de integratie van recent gearriveerde statushouders.

Op verzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau is dit kwalitatieve onderzoek uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit Utrecht (uu) en de Erasmus Universiteit Rotterdam (eur), met daarbij enthousiaste en waardevolle inzet van interviewers met een Syrische achtergrond. Zonder hun betrokkenheid had dit onderzoek niet op deze manier uitgevoerd kunnen worden. We danken de onderzoekers en interviewers voor de totstandkoming van deze studie. Ook gaat dank uit naar de voor dit project opgerichte stuurgroep die conceptteksten op constructieve wijze van commentaar heeft voorzien.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting, conclusies en aandachtspunten voor beleid

Ilse van Liempt, Richard Staring en Jaco Dagevos

S.1 Kwalitatief onderzoek naar de participatie van Syrische statushouders

In deze studie staat de vraag centraal op welke manier Syrische statushouders zelf vormgeven aan hun participatie in Nederland en wat hun ervaringen met het Nederlandse participatiebeleid zijn. Aanleiding zijn signalen dat het op statushouders gerichte participatiebeleid niet altijd goed aansluit op de verwachtingen en behoeften van statushouders, onder meer als gevolg van het ontbreken van goede informatie. Deze signalen kwamen bijvoorbeeld naar voren in studies naar het inburgeringsbeleid (Algemene Rekenkamer 2017; Kahmann et al. 2018; Significant 2018). Ook kwalitatief onderzoek onder Eritrese statushouders (Sterckx en Fessehazion 2018) wijst op problemen bij het bereiken en adequaat helpen van deze groep door het beleid. In deze kwalitatieve studie staan de Syrische statushouders centraal, verreweg de grootste groep die de afgelopen jaren als vluchteling naar Nederland is gekomen.

Kader S.1 Longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders

Deze studie is onderdeel van het project longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders, dat de positie in kaart brengt van personen die na 1 januari 2014 een verblijfsstatus in Nederland kregen. Dit project maakt gebruik van registergegevens (CBS 2017, 2018), surveys (Dagevos et al. 2018; Miltenburg et al. 2019) en kwalitatieve verdiepende studies. De eerste kwalitatieve studie verscheen in 2018 en richtte zich op Eritrese statushouders in Nederland (Sterckx en Fessehazion 2018). Dit is de tweede verdiepende kwalitatieve studie binnen het project. Op basis van 49 diepte-interviews, 7 zogenoemde meeloopinterviews en 2 focusgroepgesprekken zijn ervaringen van Syrische statushouders met hun participatie in Nederland in kaart gebracht (zie hoofdstuk 1 voor een uitgebreide methodologische verantwoording). Door ervaringen centraal te stellen is het mogelijk een beeld te krijgen van de keuzes die statushouders zelf maken, de prioriteringen die ze aanbrengen binnen deze keuzes, de informatie die ze verkrijgen en hun ervaringen met het beleid en met de verschillende hulpverlenende instanties en personen.

Een kort profiel van de onderzochte Syriërs

Er zijn 31 mannen en 18 vrouwen geïnterviewd, wat min of meer overeenkomt met de genderverhouding van de Syrische groep in Nederland. De onderzochte groep telt mensen van verschillende leeftijden en opleidingsniveaus, waarbij hogeropgeleiden enigszins oververtegenwoordigd zijn. De Syrische statushouders in dit onderzoek wonen, net als de populatie, verspreid over Nederland. De meeste zijn, overeenkomstig de verdeling in Syrië en Nederland, moslim. Er zijn acht personen met een christelijke achtergrond geïnterviewd.

Vlucht uit Syrië: gefragmenteerd, kostbaar en hachelijk

Het gevaar en de onrust van de oorlog vormden de directe aanleiding om uit Syrië te vluchten. Mannen werden opgeroepen voor de dienstplicht en voelden zich genooddaakt om te vluchten omdat ze voor deze strijd hun leven niet wilden wagen of tegen het regime waren. Steden werden gebombardeerd en mensen waren hun leven niet zeker. Vanwege de oorlog konden bovendien opleidingen niet worden afgemaakt en werd het steeds moeilijker om in het levensonderhoud te voorzien. Veel Syriërs in dit onderzoek hebben eerst in een ander land gewoond voordat ze naar Nederland kwamen, meestal Turkije. Het leven in deze zogeheten transitlanden hebben de respondenten als moeilijk ervaren. De mogelijkheden om te werken waren beperkt en voor zover men werkte, was vaak sprake van uitbuiting. Financiële problemen en gebrek aan perspectief voor zichzelf en de kinderen vormden belangrijke redenen om naar Europa te reizen. De meest genoemde route verliep over zee via de Griekse eilanden, en vervolgens via de zogenaamde Balkanroute naar Nederland. Hierbij is bijna altijd gebruikgemaakt van smokkelaars, waardoor de reis gepaard ging met forse uitgaven. Degenen die in kampen in Griekenland terecht kwamen, bewaren daar slechte herinneringen aan. De vlucht was vaak een hachelijke onderneming, verliep gefragmenteerd via verschillende transitlanden, en nam daardoor geruime tijd in beslag (zie Maliepaard en Schans 2018 voor vergelijkbare bevindingen op basis van kwantitatief onderzoek).

Aankomst in Nederland

Veel Syriërs in dit onderzoek zijn positief gestemd over de eerste contacten met Nederlanders, die zij doorgaans als vriendelijk en hulpvaardig omschrijven. Van protesten tegen de komst van asielzoekers en statushouders ten tijde van hun komst naar Nederland maken de respondenten in dit onderzoek geen melding. Men voelde zich welkom, wat belangrijk is voor mensen die zijn gevlucht. Veiligheid en vertrouwen moeten opnieuw gecreëerd worden en het gevoel welkom te zijn is van belang voor het verdere verloop van participatie en de mogelijkheid om je ergens thuis te voelen (Ghorashi 2005). Het kwantitatieve onderzoek geeft hier eveneens aanwijzingen voor: zich welkom voelen hangt samen met sociaal-culturele integratie, participatie en psychische gezondheid (Dagevos et al. 2018). Minder positief is men over de periode in de opvang, die zich volgens de respondenten vooral kenmerkt door wachten: wachten op de uitkomst van de procedure en wachten op toewijzing van een woning. Het gebrek aan privacy in de opvang en de spanningen tussen groepen asielzoekers zijn vaak genoemde problemen, die verder bijdragen aan stress en psychische ongezondheid. Statushouders geven aan dat ze tijdens de opvangperiode weinig actief waren. Taallessen werden niet aangeboden of zaten vol. In de periode dat de respondenten in de opvang zaten, was er sprake van overbezetting. Inmiddels zijn de mogelijkheden voor taallessen (voorinburgering) vergroot. Ook de verhuizingen tussen opvanglocaties, die veelvuldig voorkwamen rond 2015, ervaren statushouders als stressvol. Kwantitatief onderzoek ondersteunt dit: veelvuldige verhuizingen tussen opvanglocaties zijn niet goed voor de psychische gezondheid (Wijga et al. 2019; Weeda et al. 2018).

S.2 Vier deelvragen over participatie

In dit rapport is onderzocht op welke manier Syrische statushouders zelf vormgeven aan hun participatie in Nederland en wat hun ervaringen met het Nederlandse participatiebeleid zijn. Deze hoofdvraag is onderverdeeld in vier deelvragen, die hieronder beantwoord worden.

Welke keuzes maken Syrische statushouders ten behoeve van hun participatie in Nederland en welke prioriteiten en overwegingen liggen hieraan ten grondslag?

Voor al onze respondenten geldt de taal leren als een belangrijk begin van participatie. Voor Syrische statushouders betekent participatie: ‘de taal leren’ en ‘Nederlanders ontmoeten’, om op die manier hun Nederlandse taal te verbeteren en meer van Nederland te begrijpen. Onderzoek onder Syrische statushouders in Rotterdam wijst op hetzelfde: integratie is de Nederlandse taal leren en Nederlandse contacten maken (Damen et al. 2019). Voor alle respondenten staat het leren van taal bovenaan in de lijst van prioriteiten. Sommige hebben haast om hun taal op orde te krijgen en hun ambities qua werk te gaan vervullen, terwijl andere (nog) weinig mentale ruimte hebben om de Nederlandse taal te leren. Dat laatste kan te maken hebben met psychische problemen, die het leren van de Nederlandse taal bemoeilijken of onmogelijk maken.

Ik heb twee jaar als een dood persoon geleefd. Ik ging wel naar school, maar ik kon vaak niet blijven omdat ik psychisch zoveel problemen had. Ik had heel erg last van hartkloppingen. Soms zo erg dat ik mijn lichaam niet kon bewegen. De ambulance moest wel bijna elke dag komen. Ze wisten niet wat ik had en op het laatst zeiden ze dat ik psychologische problemen had. Mijn voeten waren opgezwollen en heel heet, alsof je er op kon barbecueën. Als ik naar school ging moest ik mijn schoenen in de klas uit doen, zo dik waren ze. Ik ging niet vaak naar school omdat ik me zo slecht voelde.

Ook zorgen over hun directe gezin – of over familieleden die nog in Syrië zitten of onderweg naar Europa zijn – beïnvloeden de mogelijkheden om Nederlands te leren. Als gezinnen eenmaal herenigd zijn betekent het overigens niet dat er geen zorgen meer zijn. Verschillende van onze respondenten zijn na aankomst in Nederland gescheiden. Ook onderzoek onder Syrische statushouders in Rotterdam en onder Eritrese statushouders wijst op het frequent voorkomen van scheidingen (Damen et al. 2019; Sterckx en Fessehazion 2018): het proces van gezinshereniging en de uiteindelijke komst van de partner zijn bronnen van spanningen en vormen niet zelden aanleiding voor problemen binnen het gezin en soms voor echtscheidingen. Deze omstandigheden beperken de (mentale) ruimte voor participatie, waaronder het leren van de Nederlandse taal.

Het onderzoek wijst op een hoge arbeidsmoraal en een grote motivatie om te participeren in de Nederlandse samenleving. Die hangen voor een deel samen met de noodzaak om zelf geld te verdienen. Voor de bekostiging van de vlucht is men vaak schulden aangegaan. Geld is ook nodig om achtergebleven familie en vrienden financieel te ondersteunen. Naast de financiële noodzaak om snel werk te vinden, willen respondenten niet afhankelijk zijn

van een uitkering. Het is ook iets wat ze vanuit Syrië niet kennen. Geen uitkering is een teken van zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Sommige statushouders verbinden daar de gedachte aan dat ze in Nederland mogen blijven. Zodra ze geen uitkering meer hebben heeft de Nederlandse overheid niet langer een reden om hen terug te sturen, zo is de redenering.

Niet langer afhankelijk willen zijn van een uitkering leidt soms tot kortetermijnkeuzes, dat wil zeggen dat men werk accepteert om maar aan het werk te zijn. Een aantal respondenten voelt ook druk van hun contactpersoon bij de gemeente om elke baan te accepteren zonder dat ze volgens hen voldoende tijd krijgen om zich goed te oriënteren op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit laatste speelt vooral bij hogeropgeleiden. Vrouwelijke statushouders leggen naast het leren van de taal vaak prioriteit bij het op orde krijgen van het gezinsleven en het 'aankomen in Nederland'. We zien dit ook in de surveygegevens: hun participatie blijft achter bij die van mannen (Miltenburg en Dagevos 2019). Vrouwen die willen werken kunnen dat nu wellicht nog niet omdat er nog te veel andere prioriteiten zijn, maar deze behoefte kan veranderen over de tijd (De Gruijter en Hermans 2019).

Welke informatie hebben Syrische statushouders over participatiemogelijkheden in Nederland, hoe komen zij aan die informatie, en wat ontbreekt er volgens hen?

In de interacties met personen en instanties zijn verschillende *communicatieproblemen*. Websites van formele instanties zijn bijna altijd in het Nederlands geschreven, soms in het Engels. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er voor vluchtelingen die met weinig of geen kennis van de Nederlandse taal aankomen veel informatie verloren gaat. Voor Syrische statushouders is het bureaucratische landschap in Nederland erg versnipperd en onduidelijk. Ze moeten op veel verschillende plekken naar de juiste informatie rondom participatie zoeken.

Statushouders vinden het moeilijk te begrijpen dat ze zelf nauwelijks zeggenschap hebben over de gemeente waar ze gehuisvest worden. Dit *spreidingsbeleid* leidt vaak tot frustraties als ze niet in de gemeente worden geplaatst waar zij zelf juist wel mogelijkheden zien tot ontplooiing en/of waar zij gebruik kunnen maken van sociale ondersteuning omdat er familieleden of vrienden wonen. Ook bemerken sommige statushouders dat ze zijn gehuisvest in een gemeente waar goede taalscholen en opleidingsmogelijkheden op grote afstand zijn (fysiek maar soms ook relatief omdat men afhankelijk is van het openbaar vervoer) en waar men inschat dat het lastig gaat worden om werk te vinden in de gewenste sector. Verder vraagt men zich af waarom alleenstaanden in kleinere gemeenten worden geplaatst, terwijl die beter zouden gedijen in grotere steden dan gezinnen, die soms weer in grote steden moeten gaan wonen. Een goede match tussen statushouders en de gemeente waar zij komen te wonen zou bijdragen aan de integratie.

Een van de dingen waarvan ik echt denk dat het veranderd zou moeten worden is huisvesting. Ik bedoel, alleenstaande, jonge mensen, die moeten geen huisvesting in dorpen krijgen. Want dat belemmert hun vooruitgang. Ik bedoel, als je een 24- of 25-jarige jonge man die wil studeren en werken en naar events wil gaan om te netwerken, in een dorp stopt, dat gaat

niet werken. Voor gezinnen is het anders. Zij hebben onderwijs voor hun jonge kinderen nodig, dat lukt wel in dorpen en hun kinderen zullen makkelijker contact maken met andere kinderen. Dat is weer lastiger in een grote stad. Er zou meer rekening gehouden moeten worden met deze verschillen. [...] Huisvesting is ook een factor in het integratieproces.

Statushouders maken opvallend veel vergelijkingen tussen gemeenten, bijvoorbeeld wat betreft verschillen tussen gemeenten in voorzieningen, specifieke vergoedingen waarop men aanspraak kan maken en het aanbod van taalonderwijs. Waar je komt te wonen, zo ervaren de respondenten, heeft gevolgen voor je leefsituatie en kansen op participatie. Kleinere gemeenten lijken minder geliefd vanwege de opvatting onder statushouders dat daar een gebrek aan banen en mogelijkheden tot ontwikkeling is. Tegelijkertijd zijn sommige Syriërs in dit onderzoek tevreden in kleine gemeenten omdat de levensstijl beter aansluit bij wat ze gewend waren. Soms zijn er in kleine gemeenten unieke kansen om bijvoorbeeld een eigen zaak te openen (zoals de Syrische kapper, zie hoofdstuk 5). In sommige krimpregio's lijken nieuwe kansen te ontstaan voor statushouders. Dit kwalitatieve onderzoek is echter niet geschikt om te bepalen voor wie dorpen of steden beter uitpakken en het is belangrijk om te benadrukken dat er ook individuele verschillen in woonwensen en voorkeuren zijn. Feit is wel dat er onder respondenten een gevoel van willekeur heerst rondom de huisvestingsbeslissing, en zij van mening zijn dat die beslissing van grote invloed is op hun participatiemogelijkheden.

Naast onduidelijkheid over het spreidingsbeleid is er de nodige kritiek vanuit Syrische statushouders op het *inburgeringsbeleid*. Er bestaat gebrek aan informatie in de eigen taal en er ligt een sterke nadruk op eigen verantwoordelijkheid in een fase waarin ze de Nederlandse taal onvoldoende beheersen. Dit maakt het moeilijk om een keuze te maken voor een goede taalschool. Naast het gebrek aan informatie hebben statushouders kritiek op de vormgeving van het beleid. We komen daar nog op terug.

Statushouders waarderen over het geheel genomen het contact met *vrijwilligers*. Zij zijn zeker in de eerste fase van het verblijf van groot belang om hun leven in Nederland op orde te krijgen. Dat neemt niet weg dat gevoelens van willekeur of geluk en pech bestaan rondom de informatie die statushouders krijgen van vrijwilligers. Sommige respondenten treffen het met een actieve vrijwilliger die over de juiste informatie beschikt, andere hebben de pech dat ze soms onvolledige of zelfs foutieve informatie krijgen over levensbelangrijke zaken zoals regelgeving rondom gezinshereniging. Qua ondersteuning van vrijwilligers lijkt het erop dat er een groter aanbod is in kleinere gemeenten, vooral van ouderen, en dat de intensiteit en de continuïteit van het contact daar ook groter zijn. Meerdere malen gaven statushouders aan dat ouderen die opgegroeid zijn tijdens of net na de oorlog zich goed kunnen inleven in hun situatie. De vraag blijft wel of er bij ingewikkelde vragen en zorgen die Syrische statushouders in Nederland hebben niet meer professionele ondersteuning nodig is en of afhankelijkheid van vrijwilligers op deze terreinen wenselijk is. Bovendien stopt de zorg vanuit VluchtelingenWerk na een bepaalde periode (sommige

gemeenten geven maar drie of zes maanden ondersteuning), terwijl er na die tijd nog veel vragen open blijven en de behoefte aan ondersteuning dan niet altijd minder groot is. Behalve tekortschietende deskundigheid wisselt de mate van continuïteit. Vrijwilligers volgen elkaar soms snel op en dat kan ook leiden tot onduidelijkheid in de informatie-verstrekking en hulpverlening. Over het algemeen is het contact tussen statushouders en vrijwilligers instrumenteel van aard en resulteert het niet in duurzame contacten, met enkele uitzonderingen daargelaten.

Een ander belangrijk thema gerelateerd aan informatievoorziening en participatie in Nederland is de onzekerheid over de toekomst in Nederland. Mogen ze wel in Nederland blijven? Wordt hun tijdelijke vergunning omgezet in een Nederlands paspoort of komt er een terugkeerregeling naar Syrië? Ook hier wordt er veel vergeleken, ditmaal niet met andere gemeenten maar met andere Europese landen. Denemarken en Oostenrijk hebben al Syriërs teruggestuurd en de vraag rijst of Nederland dat ook gaat doen. Onzekerheid over het verblijf heeft impact op het dagelijks leven en kan doorwerken op de motivatie om te participeren in Nederland.

Hoe ervaren Syrische statushouders de interactie met de verschillende instanties/personen die deel uitmaken van de aankomstinfrastructuur in Nederland?

Over de hulp die Syrische statushouders in Nederland krijgen zijn de opvattingen wisselend. Veel respondenten verbleven in buurlanden van Syrië voordat ze naar Nederland kwamen, waar ze nauwelijks ondersteuning kregen. Vanuit dat perspectief zijn ze zeer tevreden over de ondersteuning in Nederland. Uit eerder kwantitatief onderzoek komt een redelijk positief beeld naar voren rondom ervaring van statushouders met instanties (Dagevos et al. 2018). Dit onderzoek nuanceert dit beeld. Zo zijn er belangrijke verschillen tussen gemeenten in het aanbod aan statushouders. In sommige gemeenten krijgt men bijvoorbeeld wel reiskosten vergoed voor taalles, in andere niet. Ook het aanbod in voorzieningen gericht op mensen met een migratieachtergrond en het aantal vrijwilligers verschillen per gemeente. Statushouders in dit onderzoek ervaren in de bejegening tijdens interacties rondom hulp regelmatig een gevoel van onderwaardering. Zij spreken niet expliciet over discriminatie, maar uit de verhalen en voorbeelden klinken wel ongelijkheid en onbegrip door.

Hier in Nederland denken ze dat Syriërs achtergesteld zijn. Soms vragen ze of we auto's hebben in Syrië of hoe onze huizen eruitzien. We zijn geen onderontwikkelde mensen. We zijn ontwikkeld, we hebben dokters en ingenieurs en alles wat je je maar kunt bedenken in Syrië. We zijn hier naar toe gekomen om iets van ons leven te maken, we zijn geen terroristen en we zijn niet dom.

Het gevoel van onderwaardering in de manier waarop medewerkers van formele instanties hen bejegenen spruit ook voort uit de ervaren druk om werk te accepteren dat niet aansluit op hun opleidingsniveau of werkervaring. De gemeente stuurt vaak aan op werk dat weinig te maken heeft met het arbeidsverleden of opleidingsachtergrond.

Eerder toen ik naar de jobcenter ging, zeiden ze tegen me dat ik gemakkelijk werk moest doen, maar dat is niet een job voor mij. Ik heb een diploma. [...] Ik heb ervaring [als elektricien], maar hij luistert niet naar mij. Het maakt hen niet uit of je ervaring hebt of niet. Nee je moet gewoon werken. En het liefst gemakkelijk werk. Ze stoppen de Syriërs apart en dat is niet goed.

Dat hogergekwalificeerd werk buiten hun bereik ligt vanwege onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal is voor statushouders, en zeker voor de hogeropgeleiden onder hen, een teken dat hun ervaring en opleiding niet op waarde worden geschat. Niet alleen het feit dat ze als hoogopgeleid persoon worden doorverwezen naar horeca of schoonmaakwerk frustreert hen. Ze voelen zich ook als persoon niet serieus genomen. Meer in het algemeen vinden Syrische statushouders het lastig om hulp te ontvangen: het is een grote overgang zich te realiseren dat men zich in een afhankelijke positie bevindt. Vaak gaat het bij begeleiding naar werk om meer dan alleen een baan, het gaat ook om het terugvinden van de oude identiteit en het vinden van wat Hannah Arendt (1943) zo mooi verwoordde als de mogelijkheid om weer ‘van nut’ te zijn. Het hervinden van de werkidentiteit is een belangrijk onderdeel van het proces van zich ergens thuis gaan voelen en weer betekenis kunnen geven aan het leven.

Hoe kijken Syrische statushouders aan tegen het Nederlandse participatiebeleid en hoe pakt dit in de praktijk uit?

Syrische statushouders wijzen regelmatig naar het feit dat in Nederland iedereen gelijk is en het systeem eerlijk of, in vergelijking met Syrië, niet corrupt is. Toch zien we dat een deel van de respondenten vastloopt in dit goed geregelde systeem. Een voorbeeld hiervan is de grote nadruk op de juiste papieren, terwijl statushouders vanwege hun oorlogsverleden vaak geen papieren hebben of hun diploma's hier niet erkend of gewaardeerd krijgen, waardoor ze geen aansluitend onderwijs of werk kunnen vinden. Ook lopen statushouders ertegenaan dat degenen ouder dan 30 niet in aanmerking komen voor studiefinanciering. Bij instroom in opleiding of werk gelden opleidingseisen die tot gevolg hebben dat men niet instroomt of instroomt op een lager opleidings- of werkniveau. Deze ervaringen geven statushouders het gevoel dat ze ondanks de beleidsinzet op zelfredzaamheid maar beperkte mogelijkheden hebben om zelf vorm te geven aan hun participatie in ‘Nederland papierenland’.

Statushouders hebben een zekere ambiguïteit ten aanzien van het Nederlandse inburgeringsbeleid. Het leren van Nederlands zien zij als belangrijkste indicatie voor integratie en voorwaarde voor participatie. Ze hechten daarom sterk aan een goede vormgeving van het taalonderwijs. De teleurstelling en frustratie zijn groot wanneer ze constateren dat dit niet altijd het geval is. De markt van taalscholen is ondoorzichtig, zeker voor wie nieuw is in

dit land en de taal nog niet spreekt. Statushouders in dit onderzoek vinden dat hun taalschool weinig contacturen aanbiedt, stellen vraagtekens bij de kwaliteit van de docenten en volgen onderwijs in klassen waar de verschillen tussen deelnemers erg groot zijn. Er zijn signalen van fraude door taalscholen die hoge kosten in rekening brengen, maar daar weinig tegenover stellen. Binnen het taalonderwijs wordt er volgens statushouders te weinig geoefend en het is niet praktijkgericht. Statushouders maken zich zorgen over het lage niveau (A2) dat ze uiteindelijk hebben behaald, dat eigenlijk onvoldoende is voor verdere participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Verschillende respondenten wijzen op het belang om werk en het leren van de taal te combineren. Statushouders ervaren druk om binnen de gestelde termijn van drie jaar het inburgeringsexamen te halen en kiezen daarom niet altijd voor het hoogst haalbare taalniveau. Diverse van deze punten zijn aanleiding geweest voor het nieuwe inburgeringsbeleid, dat onder andere de gemeente weer een centrale rol geeft (zie verder paragraaf 5.3).

Participatie en ervaringen met het participatiebeleid: conclusie

Alles overziend blijken de Syrische statushouders sterk gericht op participatie, dit is het meest zichtbaar in de tijd en moeite die men steekt in het leren van de Nederlandse taal. Ook willen de meeste Syriërs zo snel mogelijk uit de uitkering en aan het werk. Werk betekent een belangrijke stap naar een zelfstandige positie en een eigen inkomen, dat onder meer nodig is om te voldoen aan financiële verplichtingen in het herkomstland en het inlossen van schulden vanwege de vlucht. Ook zou een eigen inkomen de kansen vergroten om in Nederland te blijven wonen. Op het beleid heeft men veel aan te merken. Syrische statushouders ervaren beperkte mogelijkheden om zelf vorm te geven aan hun participatie, wat ze onder meer toeschrijven aan het spreidingsbeleid. Daarnaast geven respondenten aan dat het leven in een land waarin alles gebonden lijkt te zijn aan bureaucratische regelgeving en papieren heel anders is dan men gewend is vanuit Syrië. Veel respondenten voelen zich gespannen en gestrest door examens die ze op tijd moeten halen en door sancties die volgen als ze de examens niet halen. Deze stress zorgt er voor dat ze kortetermijn- en risicomijdende beslissingen nemen, bijvoorbeeld op een laag taalniveau inburgeringsexamen doen of laaggekwalificeerd werk accepteren. Het contact met vrijwilligers wordt zeer gewaardeerd. De contacten met vrijwilligers zijn echter vaak instrumenteel van aard en resulteren doorgaans niet in duurzame relaties en de door hen gewenste uitbreiding van contacten met Nederlanders. Bovendien is de afhankelijkheid van vrijwilligers soms erg groot, ook voor zaken waar meer professionele ondersteuning gewenst zou zijn. Toegang tot onderwijs of werk dat aansluit op het opleidingsniveau en de werkervaring zien de respondenten geblokkeerd. Zij ervaren weinig mogelijkheden om extra uitdagingen aan te gaan, terwijl ze dat voorheen wel gewend waren.

Al met al zijn de Syriërs in dit onderzoek dus behoorlijk kritisch op het beleid (vgl. Damen et al. 2019 die hetzelfde constateren bij onderzoek naar Syrische statushouders in Rotterdam). Zonder iets af te doen aan deze conclusie, is het ook goed om de bevindingen in perspectief te plaatsen. Onderzoek naar ervaringen met beleid gaat al snel in de richting van een inventarisatie van knelpunten, met het risico dat positieve beelden enigszins onderge-

sneeuwd raken. En die zijn er ook. Al genoemd zijn de contacten met en ondersteuning door vrijwilligers. Statushouders realiseren zich dat de beschikbaarheid en kwaliteit van voorzieningen in Nederland op een onvergelijkbaar hoger niveau ligt dan in de transitlanden. Vaak genoemd en geroemd is het ontbreken van corruptie in Nederland. Meer in het algemeen zijn Syrische statushouders blij dat ze in veiligheid in Nederland kunnen wonen, wat onder meer tot uiting komt in hoge tevredenheidsscores over hun leven in Nederland (Dagevos et al. 2018). Naast kritische zin is er dus ook tevredenheid. Dat men kritisch is op de vormgeving en uitvoering van het beleid kan waarschijnlijk niet los worden gezien van het belang dat statushouders hechten aan hun integratie in Nederland, in combinatie met hun afhankelijkheid van beleid. De gerichtheid op het leren van de Nederlandse taal is groot, met als doel om een zelfstandig en volwaardig leven op te bouwen in dit land. Het niet goed functioneren van het beleid of knelpunten in de interactie met functionarissen of vrijwilligers zijn daarom van grote betekenis.

Een andere opmerking bij de conclusie is dat deze studie is gebaseerd op de ervaringen van de statushouders en dat het perspectief vanuit het beleid niet is meegenomen. Dat zou het inzicht in (de achtergronden van) de knelpunten zeker hebben verdiept (vgl. Sterckx en Fessehazion 2018, die naast Eritrese statushouders ook beleidsmakers hebben gevraagd naar hun ervaringen). In dit verband is het de vraag of statushouders op de hoogte zijn van de achtergronden van het beleid. Een van de redenen voor het voeren van spreidingsbeleid is om te voorkomen dat statushouders zich geconcentreerd vestigen in bepaalde regio's, wat mogelijk de spankracht van die regio's te boven gaat en nadelige gevolgen kan hebben voor het draagvlak. Dat gemeenten vooral banen aan de onderkant van de arbeidsmarkt aanbieden, zal ook te maken hebben met de inschatting van bijvoorbeeld de taalbeheersing en de verwachting dat een dergelijke baan een opstap kan zijn naar een betere (van broodbaan naar droombaan, zoals sommige gemeenten dat noemen). Deze studie laat het perspectief van het beleid dus buiten beschouwing. Centraal staat het perspectief van de statushouder. Dat is nuttig omdat de ervaringen in kaart zijn gebracht, die weliswaar waarschijnlijk zijn gebaseerd op onvolledige informatie, maar wel van belang zijn voor hoe de participatie vorm krijgt en welke verbeteringen denkbaar zijn in het beleid. Die bespreken we in de volgende paragraaf.

5.3 Aandachtspunten voor beleid

Deze kwalitatieve studie ondersteunt eerdere resultaten van het project longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders (bv. ten aanzien van het inburgeringsbeleid), levert nieuwe bevindingen op (bv. over de interactie met beleid en de belemmeringen die statushouders ondervinden) en nuanceert eerdere resultaten (bv. over de tevredenheid met instanties). De inzichten uit dit onderzoek geven aanleiding tot diverse aandachtspunten voor beleid.

Duale trajecten om instroom in onderwijs of werk én de taalverwerving te verbeteren

Opleidingseisen werpen obstakels op bij de entree in het onderwijs of op de arbeidsmarkt. Er zouden meer mogelijkheden moeten komen om met ‘niet-passende’ opleidingen toch te kunnen instromen in aansluitende opleidingen/banen. Dit onderzoek wijst ook op knelpunten bij het leren van de Nederlandse taal. Het verworven taalniveau is te laag, het taalonderwijs is te weinig praktijkgericht en er wordt te weinig geoefend. Eerder onderzoek in deze reeks geeft eveneens voeding aan de gedachten (a) het leren van de taal een praktijkgerichte component te geven, (b) de intrede-eisen van opleiding en werk te verlagen en (c=a+b) werk/opleiding en het leren van de taal te combineren (Miltenburg et al. 2019; Sterckx en Fessehazion 2018). Ook uit verschillende internationale studies blijkt het belang van geïntegreerde trajecten die taal- en beroepstraining combineren met werkervaring (Bertelsmann Stiftung 2016). Dergelijke trajecten bieden de statushouder de gelegenheid om zowel aan het Nederlands te werken als werkervaring op te doen of zich gereed te maken voor de eisen die een opleiding stelt. Het is dus niet zo dat de opleidings- of functie-eisen blijvend worden verlaagd voor een statushouder, maar wel dat hij of zij een periode heeft om aan die eisen te voldoen, en tegelijkertijd de Nederlandse taal leert. Duale trajecten lijken een belangrijke functie te kunnen vervullen in de integratie van statushouders, maar weinig statushouders combineren het leren van Nederlands met werken of het volgen van een opleiding (Miltenburg en Dagevos 2019). Dergelijke duale trajecten blijken in de praktijk moeilijk te organiseren (Oostveen et al. 2018). Gegeven de behoeften van statushouders en de naar verwachting hoge effectiviteit voor de participatie zou een uitgebreide introductie toch het streven moeten zijn. Het nieuwe inburgeringsstelsel geeft gemeenten meer mogelijkheden om dergelijke trajecten te organiseren. Ook voordat het nieuwe stelsel wordt ingevoerd is echter een uitbreiding van het aantal duale trajecten gewenst.

Betere aansluiting tussen kenmerken statushouder en regio

Statushouders in dit onderzoek ervaren weinig tot geen zeggenschap over waar ze gehuisvest worden, terwijl dit in hun visie sterk bepalend is voor hun kansen op participatie. Bij de toewijzing van vluchtelingen aan gemeenten zou meer rekening kunnen worden gehouden met het kwalificatieprofiel van vluchtelingen, zodat het profiel beter aansluit bij de in de regio beschikbare opleidingsmogelijkheden en arbeidsmarktkansen. Ook zou men aandacht kunnen hebben voor de aanwezigheid van een sociaal netwerk en demografische kenmerken (bv. alleenstaanden eerder in een grote stad). Vanaf medio 2016 zijn in een klein aantal gemeenten door het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) pilots gestart op het gebied van screening en matching van statushouders op basis van opleiding en arbeidsverleden. Het doel van deze pilots is om te proberen statushouders na het verlaten van de COA-opvanglocatie gericht te kunnen plaatsen in een gemeente waar zij de grootste kans op werk hebben (COA 2016). Deze pilots sluiten aan op de bevindingen van deze studie. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of de veronderstelde effecten zich daadwerkelijk voordoen. Het plaatsingsbeleid zou op basis daarvan aangepast kunnen worden.

Meer recht doen aan aspiraties en vaardigheden van statushouders

Statushouders in dit onderzoek ervaren dat er in het participatiebeleid weinig aandacht is voor hun aspiraties en vaardigheden. Er wordt voor hen gekozen, waarbij statushouders soms het gevoel hebben dat stereotiepe opvattingen over hun groep meespelen. Tegen deze achtergrond verdient het aanbeveling om na te gaan op welke zinvolle en effectieve wijze statushouders actief betrokken kunnen worden bij de vormgeving van het eigen integratietraject (vgl. Klaver et al. 2019). Uit verschillende landen komen voorbeelden van positieve ervaringen met individuele actieplannen (Scholten et al. 2017). Hagelund (2005, geciteerd in UNHCR 2013) laat zien dat door vluchtelingen zelf te betrekken bij hun actieplan zij niet langer worden gezien als cliënten, en zij zichzelf niet langer zo zien, maar als deelnemers die in staat zijn om – met enige ondersteuning – hun eigen problemen op te lossen. Ook in Engeland laat evaluatieonderzoek zien dat de individuele maatwerkaanpak vluchtelingen helpt (Schultheiss et al. 2011, geciteerd in Bertelsmann Stiftung 2016). Zweden kent sinds een paar jaar individuele ‘vestigingsplannen’ die de Zweedse arbeidsvoorziening opstelt in samenwerking met de vluchteling, de gemeente en eventueel andere relevante organisaties. Het plan bevat afspraken over taalscholing, inburgering en voorbereidende activiteiten gericht op werk, scholing of ondernemerschap zoals diplomawaardering, en erkenning van verworven competenties (EVC) en stages (UNHCR 2013). In het nieuwe inburgeringsstelsel krijgt elke statushouder een persoonlijk Plan Inburgering en Participatie (PIP). Hierin zou voldoende ruimte moeten zijn voor de statushouder om de eigen wensen en vaardigheden naar voren te brengen. Het actief betrekken van de statushouder bij het eigen integratietraject draagt hopelijk ook bij aan het wegnemen van wat in de literatuur bekendstaat als de *agency paradox* (Klaver et al. 2018): de vindingrijkheid en het doorzettingsvermogen die vluchtelingen tijdens de vlucht etaleren, lijken bij aankomst in het bestemmingsland te zijn verdwenen en omgeslagen in het ontbreken van initiatief en actie.

Ondersteuning voor vergaande aanpassingen van het inburgeringsstelsel

Het kabinet heeft een vergaande verandering van het inburgeringsbeleid aangekondigd, die per 1 januari 2021 moet ingaan. Diverse bevindingen van dit onderzoek onderstrepen het belang hiervan. Statushouders in dit onderzoek vinden het lastig om in het huidige inburgeringsbeleid hun weg te vinden, het functioneren van de taalscholen laat te wensen over, het taalniveau is te laag en er is onvoldoende aandacht voor de verschillen tussen statushouders in niveau en aspiraties. Het nieuwe stelsel probeert deze knelpunten weg te nemen. De verantwoordelijkheid voor de hele inburgering komt (weer) bij de gemeente te liggen en het is de bedoeling dat gemeenten de taallessen voortaan zelf gaan inkopen. Dit zal – hopelijk – de controle op de kwaliteit van taalscholen vergroten en de kans op fraude verkleinen. Er komen drie verschillende routes en voor elke inburgeraar komt er, zoals hierboven al genoemd, een individueel plan (het PIP). Deze aanpak op maat lijkt op basis van onze bevindingen op voorhand beter te passen bij de verschillende behoeften en capaciteiten onder Syrische statushouders. Het eindniveau van de inburgering gaat in de nieuwe plannen omhoog van A2 naar B1. Deze aanpassing past bij de zorg die statushouders in dit onderzoek naar voren brengen over de geringe

waarde van het A2-niveau voor de participatie in Nederland. Tegelijkertijd zal B1 niet voor iedereen haalbaar zijn. Dat heeft te maken met de verschillen binnen de groep, zoals de leeftijd en het opleidingsniveau. Daarnaast, zo blijkt uit dit onderzoek, spelen persoonlijke omstandigheden een rol, zoals psychische gezondheid en problemen in het gezin. Ook het nieuwe systeem zal rekening dienen te houden met mensen met wat we ‘een gebrek aan mentale ruimte’ hebben genoemd. Zij kunnen niet direct op hoog tempo inburgeren en het risico bestaat dat zij buiten de boot vallen of systematisch terechtkomen in de zelfredzaamheidsroute, een route bedoeld voor mensen die naar het oordeel van de gemeente niet in staat zijn om via de twee andere routes te voldoen aan hun inburgeringsplicht. Rekening houden met persoonlijke omstandigheden blijft een belangrijk aandachtspunt. Ook in het nieuwe inburgeringsbeleid zal steeds moeten worden gezien welke ondersteuning iemand op welk moment nodig heeft.

1 Kwalitatief onderzoek onder Syrische statushouders

1.1 Introductie

Uit kwantitatief onderzoek naar de integratie van Syrische statushouders door het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) blijkt dat statushouders gedurende de eerste jaren van hun verblijf in Nederland in aanraking komen met uiteenlopende instanties en dat ze diverse activiteiten moeten combineren (Dagevos et al. 2018). De documentaire *Een vreemde wereld*, waarin vier statushouders tijdens het doorlopen van hun participatietraject in Amsterdam worden gevolgd, illustreert dit beeld van statushouders met een drukbezet leven. Ze moeten taallessen volgen, maar zijn tegelijkertijd ook bezig met het vinden van werk en/of zich aan het oriënteren op een (vervolg)studie. Ook het zoeken naar en het inrichten van een woning kosten veel tijd. Bovendien geldt bij al deze activiteiten dat het niet eenvoudig is om je een weg te banen door de regels en de bureaucratie van Nederland en dat alles meer energie en frustratie kost als je de taal niet machtig bent. Daar komt nog bij dat veel statushouders druk zijn met het regelen van gezinshereniging; ook al is dit niet altijd direct te vertalen naar concrete activiteiten, het houdt hen continu bezig en kan ervoor zorgen dat ze andere dagelijkse activiteiten minder bewust, of minder efficiënt, doen.

Het voorliggende kwalitatieve onderzoek richt zich op de vraag op welke manier Syrische statushouders zelf vormgeven aan hun participatie in Nederland en wat hun ervaringen met het Nederlandse participatiebeleid zijn. Er is nog onvoldoende bekend over de keuzes die statushouders zelf maken, waar ze prioriteit aan geven en waarom dat zo is.

Dit rapport is onderdeel van het project longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders, dat als doel heeft de positie van personen die na 1 januari 2014 een verblijfsstatus in Nederland hebben gekregen in kaart te brengen en over de tijd te volgen. Dit project maakt gebruik van registergegevens (CBS 2017, 2018) en surveys (Dagevos et al. 2018), maar bestaat ook uit een aantal kwalitatieve verdiepende studies. De eerste kwalitatieve studie is gedaan onder Eritrese statushouders in Nederland (Sterckx en Fessehazion 2018). Dit is de tweede verdiepende kwalitatieve studie binnen het project. Op basis van 49 diepte-interviews, 7 meeloopinterviews en 2 focusgroepgesprekken brengen wij ervaringen van Syrische statushouders met hun participatie in Nederland in kaart. Door die ervaringen centraal te stellen is het mogelijk een beeld te krijgen van de keuzes die statushouders zelf maken, de prioriteringen die ze aanbrengen binnen deze keuzes, de informatie die zij verkrijgen en hun ervaringen met het beleid en met de verschillende hulpverlenende instanties en personen.

De hoofdvraag die we in dit rapport beantwoorden, luidt:

Op welke manier geven Syrische statushouders zelf vorm aan hun participatie in Nederland en wat zijn hun ervaringen met het Nederlandse participatiebeleid?

Deze hoofdvraag hebben we onderverdeeld in vier deelvragen:

- Welke keuzes maken Syrische statushouders ten behoeve van hun participatie in Nederland en welke prioriteiten en overwegingen liggen hieraan ten grondslag?
- Welke informatie hebben Syrische statushouders over participatiemogelijkheden in Nederland, hoe komen zij aan die informatie en wat ontbreekt er volgens hen?
- Hoe ervaren Syrische statushouders de interactie met de verschillende instanties/ personen die deel uitmaken van de aankomstinfrastructuur in Nederland?
- Hoe kijken Syrische statushouders aan tegen het Nederlandse participatiebeleid en hoe dit in de praktijk uitpakt?

Participatie is een breed begrip, dat verschillende vormen van deelname aan de maatschappij omvat. In dit onderzoek kijken we naar participatie via taal en inburgering, economische participatie via opleiding en werk, maar ook naar sociaal-culturele participatie. Bovendien zijn we geïnteresseerd in wat Syrische statushouders zelf onder participatie verstaan en hoe zij dit ervaren.

We maken in dit onderzoek gebruik van het begrip ‘aankomstinfrastructuur’ (Kreichauf 2018; Meeus et al. 2019; Saunders 2011), omdat we naar ons idee met dit begrip de verscheidenheid aan instanties en personen die betrokken zijn bij de participatie van statushouders goed kunnen duiden. De aankomstinfrastructuur voor vluchtelingen behelst een grote diversiteit aan actoren, zoals *formele instanties* als het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (coA) voor de opvang, de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) voor de beslissing om te blijven, de gemeente voor een woning, het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (uwv) voor een uitkering en werk, de Dienst Uitvoering Onderwijs (duo) voor de inburgering, het onderwijs (voor zichzelf en/of voor kinderen) en VluchtelingenWerk voor maatschappelijke begeleiding. Ook *informeel* wordt er echter ondersteuning geboden aan statushouders, zoals hulp van vrijwilligers, burens of mensen uit het eigen etnische netwerk. Bovendien verwijst het begrip aankomstinfrastructuur behalve naar actoren (mensen) ook naar *concrete plekken* in de omgeving en naar *ervaringen en emoties* die mensen hebben tijdens de interacties met deze instanties. Dit is belangrijk omdat juist de ervaringen en de interacties met deze onderdelen van de infrastructuur bepalend zijn voor de ervaring met participatie in Nederland en de blik van binnenuit.

1.2 Kwalitatieve onderzoeksmethoden

Voor dit onderzoek maakten we gebruik van verschillende kwalitatieve methoden.

De 49 diepte- interviews waren gericht op het in kaart brengen van de keuzes die statushouders maken in het landschap van de participatie, hun ervaringen met de verschillende actoren binnen de aankomstinfrastructuur, en de informatievoorziening (zie bijlage 1 voor de *topic list* die we hanteerden bij de diepte-interviews). Een groot deel van de interviews werd in de eigen taal afgenomen, waardoor respondenten hun eigen verhaal makkelijker konden delen en toelichten. We hielden 27 interviews in het Arabisch die we later naar het Engels vertaalden, 12 interviews in het Nederlands en 3 in het Engels. Eén interview was een combinatie van Nederlands/Engels, een ander interview werd in het Arabisch/Engels

afgenomen, twee interviews waren een combinatie van Nederlands/Arabisch en drie interviews een mengeling van Nederlands en Turks.

De interviews in het Nederlands waren soms wat oppervlakkig omdat de kennis van de Nederlandse taal onvoldoende was om diepgaande reflecties te geven. Het interview in het Nederlands doen was echter voor respondenten die dat graag wilden een manier om te laten zien hoever ze al waren met inburgering en had daarmee een symbolische werking. Bij de vragen die we stelden over opleiding, werk en inburgering merkten we dat ze daar al vaker over hadden gesproken en we hoorden veel dezelfde verhalen terug, met name als het ging over hun kritiek op taalscholen. De vragen over sociale contacten, de buurt en vrije tijd verrasten meer en daar kregen we het gevoel dat mensen meer lieten zien wie ze waren en hoe ze het leven in Nederland in zijn alledaagsheid ervaren.

Om zicht te krijgen op de concrete plekken die voor Syrische statushouders betekenisvol zijn kozen we voor de *walk-along*-methode, oftewel meeloopinterviews, als een aanvulling op de interviews die we hielden. We vroegen alle 49 respondenten of ze een *walk-along*-interview met ons wilden doen en 7 gingen daarmee akkoord. Deze methode is arbeidsintensief en vraagt veel tijd van de respondent maar ook van de onderzoekers. Omdat de interviews door heel Nederland werden gehouden, was het niet altijd eenvoudig om een vervolgspraak te plannen voor het *walk-along*-interview. De meeloopinterviews zijn niet representatief voor de hele groep, maar geven wel een belangrijk beeld van de plekken waar een deel van de respondenten graag komt en van de emoties die deze plekken oproepen.

Ook maakten we tijdens de *walk-along*-interviews foto's van de plekken die we bezochten en sommige respondenten stuurden later nog foto's van plekken waar ze zich thuis voelen of plekken die een emotionele betekenis voor ze hebben. Door het rapport heen zijn foto's te vinden die de respondenten zelf hebben gemaakt of met ons hebben gedeeld. De foto's representeren plekken, gebouwen of gebeurtenissen die voor hen van grote betekenis zijn.

Mobiele onderzoeksmethoden krijgen de laatste tijd steeds meer aandacht binnen sociaal-wetenschappelijk onderzoek (Ricketts Hein et al. 2008). Het haalt onderzoek uit de statische context van gecontroleerde omgevingen en momentopnames en biedt mogelijkheden voor een longitudinaal perspectief dat gepaard gaat met veranderingen over tijd, maar ook door de ruimte. *Walk-along*-interviews zijn gesprekken tijdens wandelingen die geleid worden door respondenten. Deze specifieke mobiele methode van dataverzameling heeft veel oog voor het belang van de dagelijkse omgeving en voor het feit dat gedrag, gevoel en ervaringen van mensen mede gevormd worden door de plek waar zij zich bevinden (zie bijvoorbeeld Ingold en Lee 2008; Kusenbach 2003; Moles 2008). Het is een uitstekende methode om de relatie te onderzoeken tussen *wat* mensen zeggen en *waar* ze het zeggen (Evans en Jones 2011). In ons onderzoek geeft deze methode ons beter inzicht in de contextgebondenheid van deze ervaringen. Bovendien roepen sommige plekken specifieke herinneringen op die de respondent anders niet met ons hadden gedeeld. Door gevoelens en ervaringen ter plekke te bediscussiëren, wordt het makkelijker om diepgang in het interview te creëren en rijke data te genereren die meer geur en kleur hebben dan een statisch

interview. De walk-along-methode biedt daarnaast de vrijheid aan respondenten om plekken te introduceren die de onderzoeker zelf niet had meegenomen.

1.3 Het onderzoeksteam, toegang tot respondenten en non-respons

Het onderzoeksteam bestond uit een mix van mannelijke en vrouwelijke onderzoekers met zowel Nederlandse als Syrische achtergronden en nationaliteiten. Twee vrouwelijke Syrische studenten liepen onderzoeksstage via het Inclusion-programma¹ van de Universiteit Utrecht en hielpen met het afnemen en vertalen van de interviews. Kennis van de cultuur bleek belangrijk bij het vinden van de juiste benadering tijdens de gesprekken. Vrouwelijke respondenten werden bijvoorbeeld door vrouwelijke interviewers geïnterviewd als ze daar de voorkeur aan gaven.

Toegang verkregen we via het persoonlijke netwerk van de Syrische onderzoeksassistenten, via organisaties zoals Yalla in Nijmegen en Boost in Amsterdam, via verschillende taalcafés door het hele land, maar ook door gewoon bij ondernemingen binnen te stappen, en door vrijwilligers en andere mensen die met Syriërs te maken hebben in het openbaar aan te spreken. Via de respondenten werden we soms ook weer aan nieuwe respondenten geholpen. Extra inspanningen hebben we moeten verrichten om vrouwen te interviewen en we zijn ook gericht op zoek gegaan naar lageropgeleide Syriërs, omdat we merkten dat hogeropgeleide Syriërs eerder geneigd waren om mee te doen en ons makkelijker doorverwezen naar andere hoogopgeleide respondenten. Tijdens het veldwerk zijn dus nieuwe netwerken aangeboord om de diversiteit onder de respondenten te vergroten. Het merendeel van de interviews vond plaats bij mensen thuis, maar we deden ook interviews in cafés, buurthuizen en bij een Syrische kapper in zijn zaak.

We hebben geprobeerd hiermee een zo goed mogelijke afspiegeling van de Syrische gemeenschap in Nederland te benaderen. Wel moet worden opgemerkt dat de non-respons hoger was onder lageropgeleiden dan onder hogeropgeleiden. Onder gezinnen die nog bezig waren met gezinshereniging merkten we dat er soms terughoudend gereageerd werd omdat ze bang waren dat wat ze ons vertelden op de een of andere manier tegen ze gebruikt kon worden. Over het algemeen was er een wantrouwen naar wat er concreet zou veranderen naar aanleiding van het onderzoek. Een aantal respondenten had al eerder aan onderzoek meegedaan, maar had nog nooit gemerkt dat er daadwerkelijk iets veranderd was en was teleurgesteld. Dat ons onderzoek gecommuniceerd zou worden naar beleidsmakers maakte het voor sommige respondenten relevant om mee te doen. Andere vonden het belangrijk om hun verhaal te delen en waardeerden de tijd die er genomen werd om hun persoonlijke ervaringen op te tekenen.

1.4 Demografisch profiel

Dit onderzoek richt zich op Syrische statushouders die na 1 januari 2014 een verblijfsstatus in Nederland hebben gekregen. De instroom van Syriërs in Nederland is de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen, met een duidelijke piek in 2015. Onder statushouders die sinds

2014 arriveerden vormen Syriërs verreweg de grootste groep. Hoe ziet deze groep er demografisch gezien uit? Uit het meest recente onderzoek van het SCP (Dagevos et al. 2018) blijkt dat er meer Syrische mannen dan vrouwen zijn (65% is man), maar dat de groep vrouwen wel toeneemt als gevolg van gezinsmigratie. Iets meer dan de helft (51%) is jonger dan 25 jaar als ze een asielvergunning krijgen. Qua opleidingsniveau blijkt uit registergegevens dat ongeveer een derde een opleiding heeft voltooid in het hoger onderwijs, een derde in het hoger middelbaar en beroepsonderwijs en een derde in het basis- en lager middelbaar onderwijs (Dagevos et al. 2018).

Eind 2018 en begin 2019 hebben wij, zoals gezegd, 49 Syriërs geïnterviewd. We interviewden 31 mannen en 18 vrouwen, wat de genderverhoudingen in de Syrische gemeenschap in Nederland goed weerspiegelt (65% man). We keken ook naar verschil in leeftijd en opleiding. De leeftijd van de onderzoeksgroep varieerde tussen de 19 en 64 jaar en ook de opleidingsachtergrond varieerde (tabel 1.1). Statushouders wonen verspreid over heel Nederland en deze variatie wilden we in ons onderzoek meenemen. We verwachtten namelijk dat de gemeente waar men geplaatst wordt invloed heeft op de ervaringen en concrete mogelijkheden voor participatie. We hebben 11 interviews gehouden met Syriërs woonachtig in de vier grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht), 21 in middelgrote steden en 17 in kleine steden/dorpen. Voor de middelgrote steden hebben we gekeken of de steden lid zijn van het G40-stedennetwerk. Deze middelgrote steden verschillen qua inwonersaantal sterk van elkaar maar hebben ook veel overeenkomsten als we kijken naar de positie in de regio en de aanpak van stedelijke problematiek. Plekken die niet zijn aangesloten bij de G40 hebben wij in de indeling een kleine stad/dorp genoemd. De namen van de dorpen hebben we in de tekst geanonimiseerd omdat het soms om zeer kleine aantallen gaat en we de anonimiteit van de respondenten niet in gevaar willen brengen.

Tabel 1.1

Overzicht respondenten (veldwerk oktober 2018-februari 2019)

respondent	gender	leeftijd	opleiding	woonplaats
1	man	40	universiteit (niet afgerond)	grote stad
2	man	35	universiteit (niet afgerond)	kleine stad/dorp
3	man	35	universiteit (afgerond)	grote stad
4	vrouw	27	universiteit	kleine stad/dorp
5	man	40	universiteit	grote stad
6	vrouw	23	middelbare school	middelgrote stad
7	man	32	hbo	middelgrote stad
8	man	40	universiteit (afgerond)	middelgrote stad
9	man	35	universiteit (afgerond)	grote stad
10	vrouw	23	middelbare school	middelgrote stad
11	man	27	middelbare school	middelgrote stad
12	man	28	middelbare school	middelgrote stad
13	man	28	universiteit (afgerond)	grote stad
14	man	31	middelbare school	kleine stad/dorp
15	man	25	middelbare school	middelgrote stad

Tabel 1.1

(Vervolg)

respondent	gender	leeftijd	opleiding	woonplaats
16	man	22	middelbare school	middelgrote stad
17	vrouw	29	universiteit (afgerond)	middelgrote stad
18	vrouw	45	hbo	kleine stad/dorp
19	man	58	lagere school	middelgrote stad
20	man	33	middelbare school	grote stad
21	man	33	universiteit (afgerond)	kleine stad/dorp
22	man	34	universiteit (afgerond)	grote stad
23	vrouw	31	universiteit (afgerond)	kleine stad/dorp
24	vrouw	35	universiteit (afgerond)	kleine stad/dorp
25	man	38	universiteit (afgerond)	middelgrote stad
26	vrouw	38	hbo	middelgrote stad
27	vrouw	19	lagere school	middelgrote stad
28	man	40	hbo	kleine stad/dorp
29	man	38	lagere school	middelgrote stad
30	vrouw	35	middelbare school	middelgrote stad
31	man	45	middelbare school	grote stad
32	vrouw	38	lagere school	grote stad
33	vrouw	22	lagere school	middelgrote stad
34	man	23	lagere school	grote stad
35	man	37	universiteit (afgerond)	kleine stad/dorp
36	vrouw	33	middelbare school	middelgrote stad
37	man	48	middelbare school	middelgrote stad
38	vrouw	42	middelbare school	kleine stad/dorp
39	man	20	universiteit (niet afgerond)	kleine stad/dorp
40	man	64	middelbare school	kleine stad/dorp
41	vrouw	39	lagere school	kleine stad/dorp
42	man	34	lagere school	kleine stad/dorp
43	vrouw	33	hbo	kleine stad/dorp
44	man	45	middelbare school	middelgrote stad
45	man	42	lagere school	middelgrote stad
46	vrouw	41	hbo	middelgrote stad
47	vrouw	33	universiteit	kleine stad/dorp
48	man	34	middelbare school	kleine stad/dorp
49	man	34	mbo	grote stad

Alle 49 respondenten zijn afkomstig uit stedelijke agglomeraties in Syrië die in 2016 de volgende bevolkingsopbouw kende (tabel 1.2).

Tabel 1.2

Overzicht van voormalige woonplaatsen in Syrië van de respondenten

gemeente	bevolking (2016)	respondenten (interviews in 2018/2019)
Damascus	1.862.000	16
Aleppo	4.120.000	15
Homs	1.485.000	3
Latakia	1.366.000	8
Al Hasakah	1.265.000	5
Daraa	776.000	2
totaal		49

Bron: SCPR (2016)

Niet alleen als het gaat om demografische en locatiekenmerken, ook cultureel gezien zijn er grote verschillen binnen de groep Syriërs. Qua etniciteit en religie vormen Syriërs een diverse groep, maar wat hen bindt is dat ze zich Arabisch voelen. Het Arabisch is voor de meeste Syriërs (op de Koerden na) hun eerste taal en maakt dat iedereen zich Arabier voelt. Zelfs christenen uit Syrië voelen zich Arabisch en de Arabische identiteit overstijgt in de meeste gevallen de religieuze identiteit (Van Beek 2016). Kijkend naar religie in Syrië, dan zien we dat de meerderheid (87%) bestaat uit moslims, van wie 74% soennitisch is, 10% aleviet en 3% sjiiet (Mahmoud en Rosiny 2015). Er bestaat ook een groep christelijke Syriërs (13%), die opgedeeld is in een westelijke en een oostelijke variant. De oostelijke variant is de Syrisch-orthodoxe en de westelijke variant de Assyrische variant (katholieken en protestanten). Onder de respondenten bevinden zich acht Syriërs met een christelijke achtergrond.

Tabel 1.3

Religieuze achtergrond respondenten

moslim	35
christen	8
atheïst (met christelijke achtergrond)	3
atheïst (met moslimachtergrond)	3
totaal	49

Etnisch gezien is ongeveer 85% van de Syrische populatie Arabisch, 10% Koerdisch en 5% Turkmeens, Armeens, Tjerks of Assyrisch (Mahmoud en Rosiny 2015). Van de 49 respondenten die wij spraken waren er negen Koerdisch. Vooral de mensen afkomstig uit Aleppo, Efrin en Al Hasakeh hadden vaker een Koerdische achtergrond. Hun nationalistische ambities maken hen verdacht in de ogen van het regime. Sinds de jaren zestig zijn veel Koerden stateloos, maar ze kunnen ook niet weg omdat ze geen paspoort hebben. De Koerdische cultuur en taal wordt in Syrië onderdrukt. Religieuze en etnische verschillen spelen een cru-

ciale rol in de politiek, en het gewelddadige conflict in Syrië heeft deze etnische en sektarische scheidslijnen binnen de Syrische gemeenschap verder versterkt. De polarisatie tussen soennieten en alevieten is de laatste jaren sterk toegenomen.

Palestijnen vormen een aparte groep. Ze kwamen ooit als vluchteling aan in Syrië, maar de Syrische nationaliteit kregen ze nooit. Palestijnen hebben in Syrië een afwijkende identiteitskaart. Ze kunnen hier wel mee studeren en werken, maar ze kunnen geen grond of meer dan één huis kopen. Ze hebben ook geen stemrecht en kunnen niet zomaar overal naartoe reizen in de Arabische wereld. Ook is het voor hen moeilijk om banen bij de overheid te krijgen, al vallen ze wel onder militaire dienstplicht (Van Beek 2016). In Nederland kunnen Palestijnse Syriërs binnen drie jaar naturaliseren in plaats van de gebruikelijke vijf jaar omdat ze onder de categorie staatlozen vallen. Twee van de Syrische respondenten waren Palestijns. De 49 respondenten die we spraken zijn niet representatief voor alle Syrische statushouders in Nederland. We hebben wel geprobeerd een diverse groep te spreken die de verschillen binnen de Syrische gemeenschap in Nederland representeert.

1.5 Analyse van de interviews

De interviews zijn allemaal opgenomen, waar nodig vertaald, getranscribeerd en geanonimiseerd. De getranscribeerde interviews zijn vervolgens gecodeerd en geanalyseerd met behulp van de analysesoftware ATLAS.Ti. De Syrische onderzoekers die zich bezighielden met de datacollectie waren ook betrokken bij de analyse van de data. Het bleek soms lastig om interviews in gesproken Arabisch goed te transcriberen en het was nuttig om de betekenis van bepaalde uitspraken met elkaar te kunnen bespreken. De Syrische onderzoekers dienden bovendien als klankbord voor bredere interpretaties van de bevindingen.

Ook de twee focusgroepgesprekken, die we hielden aan het einde van het onderzoek, vormden belangrijke input voor de analyse. Tijdens deze gesprekken bespraken we de eerste bevindingen met een deel van de respondenten die eerder hadden aangegeven daar interesse in te hebben. De ene focusgroep vond plaats in Nijmegen met vier vrouwelijke respondenten, drie uit een dorp en één uit een stad. We bespraken tijdens deze focusgroep specifiek hoe Syrische vrouwen de participatietrajecten ervaren en welke genderspecifieke obstakels er zijn. De focusgroep werd gemodereerd door de hoofdonderzoeker en een vrouwelijke Syrische onderzoeksassistente tolkte tijdens het gesprek. Verder was er nog een vrouwelijke onderzoekster aanwezig om aantekeningen te maken. De andere focusgroep vond plaats in Amsterdam. Hier namen vijf mannen en één vrouw aan deel, onder wie vier personen uit een dorp en twee uit de stad. Ook hier was de hoofdonderzoekster gespreksleider, was er een tolk aanwezig – die overigens niet nodig was omdat het gesprek in het Engels verliep – en maakte iemand aantekeningen. We bespraken participatie via taal, opleiding en werk. Deze inzichten zijn van groot belang geweest voor het formuleren van de aanbevelingen.

Tijdens het uitwerken van de resultaten is er gekozen voor het woordelijk citeren van de respondenten. De citaten zijn overgenomen in schrijftaal. Dit betekent dat er interpunctie is toegevoegd, dat zinnen volledig zijn uitgeschreven, verduidelijkt zijn waar nodig en dat grammaticale fouten gecorrigeerd zijn indien noodzakelijk. Alle citaten zijn vertaald vanuit het origineel (Arabisch of Engels) naar het Nederlands en de Nederlandse citaten zijn waar nodig geredigeerd.

1.6 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 beschrijven we de onderzoekspopulatie en geven we belangrijke achtergrondinformatie omtrent eerdere ervaringen van Syrische statushouders voordat ze naar Nederland kwamen. In de hoofdstukken 3 tot en met 5 beantwoorden we de onderzoeksvragen van het moment van aankomst in Nederland en het krijgen van een woning (hoofdstuk 3) tot het starten van de taal- en inburgeringscursussen (hoofdstuk 4) en het zoeken naar werk en opleidingsmogelijkheden (hoofdstuk 5). In het laatste hoofdstuk (hoofdstuk 6) staat de sociaal-culturele participatie van Syrische statushouders in Nederland centraal. Dit is belangrijk omdat er via sociale netwerken emotionele ondersteuning en concrete hulp geboden kan worden die participatie in Nederland ten goede kan komen. De mate waarin culturele verschillen overbrugd kunnen worden en de ervaringen van Syrische statushouders met reacties vanuit hun omgeving op culturele verschillen, zijn bovendien van belang voor de bereidheid om te participeren. De samenvatting en conclusies zijn te vinden in het hoofdstuk aan het begin van het rapport. Hier beantwoorden we de onderzoeksvragen en gaan we in op enkele beleidsimplicaties.

Noot

- 1 Zie www.uu.nl/en/education/inclusion.

2 Syriërs in Nederland: een diverse groep

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal wie de Syriërs in Nederland zijn en wat ze hebben meegemaakt voordat ze naar Nederland kwamen. We gaan vooral in op de tijd in buurlanden en de reis naar Nederland. Eerdere ervaringen zijn belangrijk als achtergrondinformatie om te begrijpen hoe de participatie in Nederland vorm krijgt, omdat ze invloed kunnen hebben op de mentale, financiële en sociale situatie van statushouders.

2.1 Vluchtmotieven van Syriërs

Ondanks verschillende religieuze achtergronden en politieke posities vinden we een gemene deler als we kijken naar de motieven van de respondenten om Syrië te verlaten. Het gevaar en de onrust van de oorlog kwamen in alle 49 verhalen die we verzamelden terug. Veel mannelijke respondenten vertelden dat ze werden opgeroepen voor militaire dienst en dat ze geen andere keuze hadden dan weggaan, omdat ze hun leven niet wilden wagen in het leger of omdat ze tegen het regime waren. Zoals deze 40-jarige man uit Damascus die eind 2012 Syrië verliet omdat hij niet mee wilde vechten en vreesde gearresteerd te worden vanwege zijn politieke overtuigingen:

Ik heb Syrië verlaten op het moment dat ik het te gevaarlijk vond. Ik voelde toen dat ik echt weg moest. Vlak daarna hoorde ik dat een aantal van mijn vrienden gearresteerd was. Toen wist ik dat ik de juiste beslissing genomen had. (R1)

Deze man was opgegroeid in Mukhayyam al-Yarmuk, de grootste buurt in Damascus en van oudsher een plek waar veel Palestijnse vluchtelingen woonden. Toen de oorlog uitbrak vertrok de man, die overigens zelf geen Palestijn is, naar Turkije. Zijn ouders verhuisden naar een andere buurt in Damascus, waar ze een kleine woning huurden en waar ze nu nog steeds wonen. Het ouderlijk huis in Yarmuk vervulde een prominente plaats in het leven van de man. Het was een mooi groot koophuis. Op een foto genomen door zijn vader, die de respondent tijdens het interview toonde, is te zien dat het huis inmiddels is omringd door puin. De muren zijn totaal verwoest, de meubels zijn gestolen en het huis lijkt afgebrand. Zijn vader keert af en toe terug om te kijken hoe het huis erbij staat en of ze eventueel al terug kunnen keren, maar het ziet er zo hopeloos uit dat het waarschijnlijk niet snel gaat gebeuren.

Terwijl we over het ouderlijk huis praatten en naar de foto keken, vertelde de man hoe bijzonder de eucalyptusboom aan het einde van de straat voor hem was. Uit het raam van zijn kinderkamer keek hij altijd naar deze boom. En toen hij klein was voetbalde hij in de schaduw van de boom. De boom zorgde ook voor schaduw op zijn balkon en in de herfst vond hij blaadjes van de boom op zijn balkon, die zijn ouders gebruikten als ze ziek waren. De blaadjes werden gekookt en hielpen om te genezen van de griep. De boom staat er nog steeds en representeert het verleden. Hij roept herinneringen op aan zijn jeugd, maar geeft ook hoop. Ondanks alle verwoestingen staat de boom nog fier overeind.

Andere respondenten legden in andere bewoordingen uit hoe van de een op de andere dag hun leven totaal op zijn kop stond, hoe er gevlucht moest worden en wat voor gevoelens dat oproep. Deze 35-jarige man uit Damascus legt ons uit hoe ingewikkeld het is als je een plek moet verlaten waaraan je gehecht bent. Hij noemt zijn stad, Damascus, een moeder, iemand die altijd goed voor hem heeft gezorgd en hem een stabiel, rustig leven heeft gegeven. Maar als de situatie verandert, voelt hij zich gedwongen om haar achter te laten.

Ik heb dertig jaar in Syrië gewoond en in die dertig jaar ben ik afgestudeerd, heb ik mijn eigen woning gekregen, mijn baan, mijn familie, mijn vrienden, mijn liefde, mijn alles. Ik had zo'n stabiel, goed leven. Maar toen [hij knipt met zijn vingers] kwam de oorlog en ik verloor alles, stap voor stap. Ik moest naar een ander land verhuizen omdat ik moest vluchten. En toen ben ik met mijn moeder gevlucht, met mijn echte moeder. Ik heb altijd gezegd dat ik twee moeders heb. Damascus was mijn moeder, maar ik heb ook mijn echte moeder. Dus ik vluchtte met mijn echte moeder naar Nederland. (R2)

Behalve politieke en veiligheidsoverwegingen reflecteerden de respondenten ook op het feit dat het economisch moeilijk was om nog rond te komen in een land in oorlog omdat allerlei projecten werden stopgezet en bedrijven dichtgingen en het financieel zwaar was om te overleven. Sommige vrouwen vertelden dat ze in cafés en restaurants gingen werken om geld te verdienen, terwijl dit soort banen voor de oorlog niet voor vrouwen waren bedoeld. Sommige relaties kwamen door dit soort veranderingen onder druk te staan. Ook hoorden we veel verhalen van respondenten die hun opleidingstrajecten moesten onderbreken als gevolg van de oorlog. Een 23-jarige vrouw legde bijvoorbeeld uit hoe ze tijdens de oorlog probeerde haar opleiding af te ronden:

Ik studeerde in Homs en ik zat in mijn laatste jaar van de middelbare school toen de situatie echt heel slecht werd. We verhuisden naar Damascus omdat het daar veiliger was, maar daardoor miste ik de nationale examens. Het jaar daarna haalde ik het examen wel. Ik deed nog steeds examen in Homs, maar ik woonde met een deel van mijn familie in Damascus omdat het te gevaarlijk was in Homs. Er was ook geen elektriciteit of water daar en het was echt zwaar om daar te leven. Toen ik mijn examens gehaald had, deed ik toelating voor de universiteit maar net op het moment dat ik hoorde dat ik geaccepteerd was kregen we de uitnodiging voor gezinshereniging die mijn vader had aangevraagd. (R6)

In hoofdstuk 4 gaan we dieper in op de consequenties van afgebroken opleidingen voor de participatie van Syriërs in Nederland.

2.2 Gefragmenteerde reizen: grote variatie in reisduur en tijdelijke verblijfslanden

In eerste instantie reisden de meeste Syriërs die moesten vluchten naar buurlanden, omdat ze vaak snel moesten vertrekken en niet konden nadenken over waar ze zich wilden vestigen. Voor deze buurlanden zijn bovendien geen visa nodig. Verder was het lastig inschatten hoe lang oorlog en onrust zouden voortduren en wanneer men eventueel weer terug naar huis kon. Dan is een buurland in eerste instantie de meest voor de hand liggende optie, zoals deze 22-jarige man uitlegde, die eerst zes maanden in Jordanië verbleef voordat hij naar Nederland kwam:

Ik denk dat we daarnaartoe gingen omdat het dicht bij Syrië is en we dachten toen dat de situatie wel snel zou verbeteren in Syrië. [...] We hebben daar bovendien familie wonen dus het was makkelijk om daarheen te gaan, we dachten echt: we gaan daar even wonen en dan weer terug. (R16)

De buurlanden waar Syriërs in eerste instantie het vaakst heenreisden zijn Turkije, Libanon, Egypte en Jordanië. 35 van de 49 respondenten verbleven een tijd in Turkije voordat ze naar Nederland kwamen (tabel 2.1). Het kortste verblijf in een ander land was een week en het langste verblijf vier jaar. Zeven respondenten verbleven in Libanon, zeven in Egypte en drie in Jordanië voordat ze doorreisden naar Nederland. Een aantal respondenten verbleef in meerdere buurlanden voordat ze de reis naar Europa maakten, waardoor het totaal hoger uitkomt dan 49 (n=52). Drie respondenten keerden vanuit een buurland terug naar

Syrië om vervolgens toch weer door te reizen, omdat het nog niet veilig genoeg was om naar Syrië terug te keren.

Tabel 2.1

Transitlanden van de respondenten

Turkije	35
Libanon	7
Egypte	7
Jordanië	3
totaal	52

De regionale afkomst van de respondenten speelde een belangrijke rol bij de keuze voor een buurland. Mensen uit het noorden kozen bijvoorbeeld eerder voor Turkije als tijdelijk verblijfsland. In sommige grensgebieden zijn al jarenlang intensieve contacten, waardoor de verhuizing ook niet altijd meteen als definitief aanvoelde en een vrij natuurlijke keuze was, zoals het verhaal hierboven van het gezin van R16 liet zien: dit gezin had familie in Jordanië en verbleef een tijd bij hen in de hoop snel weer naar huis te kunnen. Sommige grensovergangen zijn echter te gevaarlijk om te passeren en daar is het niet eenvoudig om naar een buurland te reizen. Een Syrische respondent vertelde bijvoorbeeld dat de Turks-Syrische grensovergang nabij Afrin te gevaarlijk was om te gebruiken en dat zijn vrouw en kinderen als gevolg daarvan uiteindelijk voor Libanon als tijdelijk verblijfsland hadden gekozen, waar ze dan gezinshereniging konden aanvragen.

De grens tussen Turkije en Afrin was te gevaarlijk ... Daarom kwam mijn vrouw helemaal in haar eentje met de kinderen van Afrin naar Libanon, dat is bijna 24 uur reizen. Zij reisde met onze twee kinderen en al onze spullen van Afrin naar Libanon. Ze moest dwars door islamitisch gebied. Dat was niet gemakkelijk en heel gevaarlijk voor ons allemaal. (R47)

Deze vrouw was in Syrië lerares en moest toestemming van de overheid hebben om te reizen, maar dat was niet eenvoudig te regelen voor haar. Bij de grens tussen Libanon en Syrië werd ze gecontroleerd, maar uiteindelijk lieten ze haar wel door terwijl ze geen officiële toestemming had om te reizen. Het lukte haar om met haar kinderen vanuit Libanon naar Nederland te vliegen met een visum, een jaar nadat haar man over land en zee Syrië had verlaten en in Nederland was aangekomen.

2.3 Het leven in doorreislanden

Het leven in de doorreislanden, of het nu Jordanië, Libanon, Egypte of Turkije was, hebben de respondenten als moeilijk ervaren. Steun vanuit de overheid was er veelal niet of nauwelijks. Het was lastig om werk te vinden, soms mochten de vluchtelingen ook formeel niet werken en iedereen heeft het in deze periode financieel zwaar gehad in transit. In sommige landen is het ingewikkelder dan in andere. De 22-jarige jongeman die zes maan-

den in Jordanië bij familie verbleef in de hoop te kunnen terugkeren naar Syrië, vertelt hierover dat het leven daar veel te duur was:

Wij moesten Jordanië verlaten omdat het te duur voor ons was. Mijn vader moest geld naar ons overmaken vanuit Libanon omdat we in Jordanië niet konden werken en veel moesten betalen aan huur. Er werd daar niets voor ons geregeld. (R16)

Vanuit Jordanië ging deze jongen samen met zijn moeder naar Egypte, om vervolgens naar Europa te reizen.

Tijdens de interviews met Syriërs die in Turkije hebben gewoond en gewerkt hoorden we veel verhalen over uitbuiting. Een 45-jarige moeder van drie kinderen vertelde hoe haar twee puberzonen de hele tijd moesten werken in Turkije terwijl ze nog steeds nauwelijks de huur konden betalen.

We hebben uiteindelijk Turkije verlaten vanwege de slechte financiële situatie. Mijn zonen moesten de hele tijd werken, zelfs in de nacht. Ze werkten fulltime in een fabriek en we konden nog steeds nauwelijks de huur betalen. We moesten alles verkopen wat we hadden om naar Europa door te kunnen reizen, maar daar blijven was geen optie. (R18)

Haar twee zonen, op dat moment 14 en 15 jaar oud, zaten in Syrië nog op de middelbare school toen ze weggingen. In Turkije was er geen mogelijkheid voor hen om school af te maken vanwege de druk om geld te verdienen voor het gezin. De toegankelijkheid van onderwijs voor Syrische vluchtelingenkinderen is een algemener probleem waar veel Syrische gezinnen tegenaan lopen (zie bijvoorbeeld Aydin en Kaya 2019; McCarthey 2018). Syrische kinderen die in Turkije niet naar school gingen hebben als ze in Nederland aankomen een gat in hun onderwijs carrière. Sommige respondenten verbleven een korte tijd in transit, andere langer. De beslissing om verder door te reizen werd vaak ingegeven door concrete ervaringen met bestaansonzekerheid in het nu, zorgen daarover voor de toekomst, economische problemen en de ingeschatte onmogelijkheid om in Turkije een bestaan op te bouwen.

2.4 De reis naar Europa

Vanuit Turkije was de meest genoemde route van de respondenten de route over zee via de Griekse eilanden, en vervolgens via de zogenoemde Balkanroute (Macedonië, Servië, Hongarije, Oostenrijk, en Duitsland) naar Nederland (Kuschminder et al. 2019). Sommige respondenten gaven aan dat ze niet via de zee durfden. We interviewden een respondent die bewust niet via de zee- of de woestijnroute was gekomen, maar met een taxi over land vanuit Istanboel naar Griekenland reisde omdat hij te veel verschrikkelijke verhalen had gehoord over de zeeroute en de middelen had om een alternatieve route te kiezen. Een van de respondenten reisde vanuit Turkije naar het zuiden om via Libië en Algerije naar Nederland te reizen. Dit noemde hij de 'goedkoopste route'. Iemand anders reisde door de woest-

tijn vanaf Egypte naar Soedan om vervolgens ook via Libië, Italië, Frankrijk en België naar Nederland te komen.

Het deel van de reis vanuit buurlanden naar Europa verloopt bijna altijd met smokkelaars omdat er geen alternatieve manieren zijn om te reizen. Deze reis gaat gepaard met hoge prijzen. Zo vertelde een respondent dat zijn moeder had besloten om hun huis in Syrië te verkopen en dat ze met dat geld hiernaartoe gekomen was. Een andere respondent zei dat hij 15.000 euro moest verzamelen om de smokkelaar te kunnen betalen. De financiële last die mensensmokkel met zich mee kan brengen werkt door in de participatiemogelijkheden van Syriërs in Nederland, omdat het ervoor kan zorgen dat men al met schulden aan een nieuw leven in Nederland begint (zie ook Avric et al. 2019).

De respondenten waren opvallend open over hoe en waar ze hun smokkelaar hadden gevonden. Bij een gebrek aan alternatieve reismogelijkheden wordt mensensmokkel een normaal onderdeel van de reis voor mensen in die situatie en wordt er ook veel over gesproken (zie hiervoor ook Van Liempt 2007). In Istanboel vonden mensen hun smokkelaar vaak in Aksaray, een buurt die erom bekendstaat dat je daar smokkelaars kunt vinden (Staring 2018). Een Syrische man van 40 die na lang wikken en wegen besloot dat hij Turkije moest verlaten omdat hij niet meer wist hoe hij de huur van de volgende maand moest betalen, vertelde ons hoe en waar je smokkelaars kunt vinden in Istanbul:

R: Smokkelaars, ja, die zijn overal op straat te vinden, dat was eenvoudig. Vlak bij waar ik woonde in Istanbul, in Aksaray, in de tuin, daar kun je ze gewoon vinden. En je kunt natuurlijk altijd andere Syriërs vragen of ze een smokkelaar kennen.

I: Hoe weet je welke smokkelaar je kunt vertrouwen?

R: Je kunt het nooit zeker weten, maar als je aan mensen vraagt die het eerder hebben gedaan, zij weten welke goed is, maar je moet ook op je gevoel vertrouwen. Deze man ziet er betrouwbaar uit, hij ziet er niet uit alsof hij je gaat belazeren, het is een gevoel, niet meer dan dat.

I: Bieden ze verschillende landen aan?

R: Nee, vanuit Turkije zeggen ze alleen maar Griekenland, wat daarna komt is niet hun baan, ze bieden je aan om met een balam te gaan, wij noemen dat balam, het is een rubberen boot. (R1)

Voor deze man verliep de reis zoals afgesproken, maar dit geldt niet voor iedereen. We hoorden ook verhalen van mensen die bedrogen werden en onderweg geld verloren omdat ze smokkelaars betaalden die hen uiteindelijk niet de grens overbrachten. Zo was er een Syrische jongen van 16 jaar die bedonderd werd door zijn smokkelaar:

Ik ging naar Turkije en ik had afgesproken met de smokkelaar dat ik de volgende dag naar Griekenland zou reizen, maar ik en mijn vriend zijn belazerd. We bleven uiteindelijk zes maanden in Turkije. Mijn vriend had me geholpen om een smokkelaar te vinden en volgens hem was deze persoon te vertrouwen dus ik gaf hem al mijn geld, maar ik heb zijn gezicht nooit meer gezien. Het was niet heel veel geld, maar toch. Ik moest in Turkije blijven totdat ik een nieuwe smokkelaar had gevonden. Elke dag dacht ik misschien kunnen we morgen

vertrekken, maar het duurde uiteindelijk zes maanden voordat we iemand hadden gevonden. (R16)

Zo eenvoudig als het voor de een ging, zo moeizaam ging het dus voor de ander. Na zes maanden kon deze jongen zijn reis verder doorzetten naar Griekenland – te voet, want hij durfde niet over zee. Ze liepen 230 kilometer en deden er vijf nachten over, want ze liepen 's nachts en sliepen overdag.

Respondenten vertelden in hun reisverhalen soms over de interne spanningen tussen Syriërs onderling. Een Koerdisch-Syrische man vertelde bijvoorbeeld dat er naar zijn idee onderlinge ruzies ontstonden op het moment dat de mensen erachter kwamen dat er ook Koerden aan boord zouden zijn van de smokkelboot.

De volgende dag toen de smokkelaar eraan kwam wilde de Irakezen eerst gaan en wij zeiden: laat hen maar eerst gaan, maar toen waren er een aantal Syriërs uit Damascus en Aleppo die zeiden dat ze geen boot wilden delen met Koerden. De manier waarop ze dat zeiden was zeer racistisch. (R19)

De smokkelaars werden soms door de respondenten ook expliciet geïdentificeerd als Koerdisch en, omdat ze iets deden wat volgens de wet niet mag, vaker als groep in verband gebracht met criminaliteit. Papadopoulou (2002) heeft in haar onderzoek naar Koerdische asielzoekers in Griekenland laten zien dat de smokkelaars die actief zijn in het Midden-Oosten, ook wel *kaçakçı* genoemd, actief gebruikmaken van hun Koerdische netwerken. Deze netwerken overstijgen nationale grenzen en zijn gebaseerd op een lange geschiedenis van handel en politiek bedrijven ten behoeve van de Koerdische kwestie.

De Koerdisch-Syrische man die anderen beschuldigde van racistisch gedrag vertelde overigens zelf ook dat zijn smokkelaar een Koerd was die hen manipuleerde.

We gingen naar Athene met de boot en daar ontmoetten we een Koerdische man die heel slecht was. Hij was een slechte Koerd en hij heeft ons gemanipuleerd. (R19)

Dit soort verhalen over de reis naar Europa illustreren dat je sociaaleconomische positie bepalend kan zijn voor je mogelijkheden om grenzen over te steken. Mensensmokkel kost geld en je financiële mogelijkheden bepalen of je überhaupt de regio kunt verlaten (zie Van Hear 2004). Als je met smokkelaars in contact kunt komen via je eigen netwerk is de kans bovendien kleiner dat je uitgebuit of slecht behandeld wordt (zie ook Van Liempt 2007). En soms kan religieuze achtergrond ook een rol spelen. Van een christelijke respondent hoorden we dat hij had geprobeerd om via een kerk naar Europa te komen, maar dat dat niet gelukt was omdat deze kerk alleen Syrisch-orthodoxe christenen wilde helpen en hij niet het juiste christelijke geloof aanhing.

We hebben geprobeerd om via de vn te komen, maar dat is niet gelukt. We probeerden het ook via de kerk. Er was een kerk die Syrische christenen hielp naar Europa te komen, maar deze kerk weigerde ons te helpen omdat we niet de juiste stroming van het geloof aanhingen. Toen besloot ik met mijn vrienden om het via illegale wegen te proberen. (R22)

Dit citaat laat zien dat mensen in eerste instantie proberen via legale wegen naar Europa te komen omdat dat de veiligste optie is, maar als dat niet lukt, ze aangewezen zijn op irreguliere routes. Het laat ook zien dat de keuze tussen legale en irreguliere opties mede afhankelijk is van persoonlijke en groepskenmerken.

2.5 Binnen Europa kiezen voor Nederland

Eenmaal aangekomen in Europa is vooral de periode in Griekenland zeer moeilijk, zo vertelden de respondenten (zie ook Van Liempt et al. 2017). Een aantal van de respondenten kwam voordat de EU-Turkije-deal ingevoerd was, een deel daarna. Voor degenen die gewoon door konden reizen was er niet zoveel negatieve connotatie rondom Griekenland, maar de mensen die vastzaten hebben heel slechte herinneringen aan die tijd. Een Syrische vrouw van 45 die met haar man en twee zonen vanuit Turkije naar Europa reisde vertelt:

Griekenland was moeilijker dan Turkije, daar moesten we in tenten leven. We leefden in een tent naast de grens. We dachten dat ze de grens wel open zouden maken voor ons, maar dat deden ze niet. (R18)

Deze vrouw zat drie maanden in een kamp aan de grens met Macedonië zonder geld en zonder enig idee wat er met haar en haar kinderen zou gaan gebeuren. Na een tijd werd ze geregistreerd door de UNHCR en konden ze legaal doorreizen naar Noord-Europa, om uiteindelijk in Nederland aan te komen. Een andere respondent, die ook via Griekenland was gereisd, vertelde ons dat hij het geluk had dat hij net voordat de vluchtelingendeal tussen de EU en Turkije werd gesloten in Griekenland was aangekomen. Hij kwam in november 2015 op Lesbos aan, waar hij vijf dagen in Mytilini verbleef. Het was heel moeilijk, zonder geld en in de kou.

We hadden wel wat geld, maar niet veel. Ik kon niet in een restaurant gaan eten, we aten sandwiches. Het was erg koud en we sliepen onder de tafels in een café. Voor sommige mensen was het te koud, er waren vrouwen en kinderen bij die niet met de kou om konden gaan. Dat was echt heel zwaar. (R1)

Dezelfde man reisde na vijf dagen door naar Athene en toen naar Duitsland over land. Onderweg kregen ze voedsel van het Rode Kruis, van de VN, soms kregen ze medicijnen en soms werden ze gecontroleerd. Ze reisden per trein, per bus en sommige delen te voet.

In 48 uur verplaatsen we ons van Athene naar Duitsland, zonder te slapen, maar we waren blij want we kwamen eindelijk ergens aan. (R1)

Hij reisde in een groep van tien jonge mannen. Toen ze in Duitsland aankwamen bleven de meesten van zijn groep daar, maar hij wilde niet blijven, hij wilde door.

Toen ik in Duitsland aankwam voelde het niet goed aan. Het was een gevoel. Er waren daar veel Afghanen en veel andere Syriërs en ik dacht: ik wil niet de rest van mijn leven hier blijven. Ik vertelde mijn vriend dat ik geen goed gevoel had en dat ik verder wilde kijken. Mijn plan B was naar Holland te gaan. Hij zei: 'Oké, dat is een goed land.' We hadden heel weinig

informatie, maar wat we wisten was goed. Voordat ik naar Europa reisde, had ik aan een vriend gevraagd die al in Nederland woonde hoe het daar was en hij had mij verteld dat het een goed land was en dat er geen problemen zijn. Je krijgt redelijk snel een huis en een status. We hadden alleen maar positieve informatie over Holland, geen negatieve. Ik had ook wat op het internet gelezen en dat was ook allemaal positief. Mooi land, aardige mensen. En de kleur oranje, dat was voor mij ook positief. Ik houd heel erg van oranje en dat speelde echt mee in mijn overweging. Als ik foto's van Holland zag was het oranje, zo mooi. (R1)

Deze man deed geen asielaanvraag in Duitsland omdat hij zich niet prettig voelde bij het grote aantal Syriërs dat al aanwezig was in Duitsland. Hij had zorgen over het feit dat hij onderdeel zou worden van een grote groep vreemdelingen waar de samenleving zich wellicht tegen zou keren. Hij besloot door te reizen naar Nederland. Dat Nederland een land is van kleuren hoorden we vaker. Deze veelkleurigheid wordt geassocieerd met vrolijkheid. De meeste van de respondenten zijn via Duitsland gekomen en hebben voor diezelfde beslissing gestaan: blijf ik in Duitsland of reis ik verder? Hieruit blijkt ook dat vluchtelingen afhankelijk zijn van een smokkelaar tot aan Zuid-Europa, maar de rest van de reis binnen Europa zelf regelde. Ook de andere mensen die wij spraken zijn doorgegaan naar Nederland omdat ze vonden dat er al zo veel Syriërs in Duitsland waren. Iemand (R35) zei: 'Duitsland begint steeds meer op Syrië te lijken.' In dezelfde lijn van redenering werd soms gezegd dat er te veel Syriërs en Afghanen in Duitsland aanwezig waren en dat je je daar niet per direct mee wilde identificeren. Het zich willen onderscheiden van een zichtbare groep lijkt een belangrijke overweging om door te reizen naar Nederland. Sommigen hadden ook gehoord dat er veel agressie in Duitsland is ten aanzien van vluchtelingen. Veel mensen hebben familie in verschillende Europese landen, met name in Zweden en Duitsland, waardoor ze in staat zijn om vergelijkingen te maken tussen Europese landen. Iemand (R48) vertelde dat er uit zijn voormalige woonplaats Afrin nu bijna 800 gezinnen in Duitsland wonen. Niet iedereen mocht echter zomaar doorreizen, hoorden we. Er zijn ook mensen in Duitsland gebleven omdat ze bang waren voor een Dublin-claim¹ en/of omdat ze door de politie in Duitsland verteld was dat ze in het eerste land van aankomst asiel moesten aanvragen en niet verder mochten reizen.

Al deze verhalen laten ook zien dat de reis naar Europa niet alleen gefragmenteerd is maar ook lang duurt. Dagevos et al. (2018) laten zien dat de Syriërs die na 2014 kwamen gemiddeld een jaar over hun vlucht naar Europa deden en verscheidene ontberingen meemaakten, zoals gedwongen buiten slapen, onvoldoende eten en onvoldoende schoon drinkwater. Driekwart is onderweg slachtoffer geweest van mishandeling, afpersing of schipbreuk.

2.6 Nareizigers en gezinshereniging

Een vluchteling die in Nederland een verblijfsvergunning krijgt heeft recht op gezinshereniging. Dit betekent dat zijn of haar gezinsleden naar Nederland mogen komen. De vluchteling heeft drie maanden de tijd om een aanvraag voor gezinshereniging in te dienen. De

procedure begint met het aanvragen van een visum om langer dan drie maanden in Nederland te kunnen blijven, de zogenaamde machtiging tot voorlopig verblijf (mvv). Deze aanvraag wordt ingediend bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND). De vluchteling en zijn gezinsleden moeten aantonen dat zij al voor de vlucht een gezin vormden via officiële documenten zoals een huwelijksakte of geboorteakte. Soms wordt er een DNA-test gedaan als bewijsvoering. De gezinsleden die uitgenodigd worden moeten zich vervolgens melden bij de dichtstbijzijnde Nederlandse ambassade. In de ambassade worden vervolgens alle formaliteiten voor de reis naar Nederland in orde gemaakt. Als het gezin in Nederland aankomt moeten ze zich melden bij een opvanglocatie, waar ze een paar dagen verblijven en dan asielstatus krijgen op basis van gezinshereniging.

Van de ruim 29.250 Syrische statushouders die in de periode 2014-2016 een verblijfsvergunning kregen en zelf niet als gezinshereniger of nareiziger naar Nederland kwamen, heeft 40% in de periode tot 1 juni 2017 een of meerdere familieleden laten overkomen (Miltenburg et al. 2019). 5 van de 49 respondenten die wij spraken kwamen via gezinshereniging naar Nederland. Zij moesten allemaal eerst naar buurlanden reizen omdat de Nederlandse ambassade in Damascus al lange tijd niet meer functioneert. Turkije en Libanon zijn buurlanden waarvandaan de respondenten gezinshereniging regelden.

Binnen de gezinnen die we spraken kwamen we veel verschillende overwegingen tegen die bepalen wie er als eerste naar Europa gaat en wie eventueel nareist. Zo was er een gezin waar ze in eerste instantie hadden besloten met z'n allen te gaan, maar bij de grens van Turkije besloten dat het te gevaarlijk was. Daarom ging de man alleen vooruit en volgden de vrouw en kinderen later via gezinshereniging. Soms ging juist de moeder met kinderen eerst omdat het onveilig was om te blijven. Ook waren er intern spanningen binnen gezinnen over wie eerst zou gaan en waarom. Een Syrische vader vertelde bijvoorbeeld over deze keuze:

En toen ik naar Mersin [havenstad in Zuid-Turkije] wilde gaan om mijn reis naar Europa te regelen werd mijn oudste zoon heel kwaad dat ik vertrok. Hij werd heel brutaal tegen zijn moeder en hij sloeg haar zelfs omdat hij het er niet mee eens was dat ik hen ging verlaten en dat zij daar achter moesten blijven. Ik vertelde hem toen dat de keuze was of hij of ik, maar toen wilde hij niet omdat hij te bang was voor de zee. (R19)

Een andere respondent gaf aan dat ze het haar man kwalijk nam dat hij haar eerst had gestuurd met kleine kinderen, omdat de reis en de tijd in het asielzoekerscentrum (azc) zo moeilijk was als vrouw alleen en hij nog daar was. Ze wilde nu van hem scheiden, wat laat zien hoe de onzekerheid, het gevaar van de reis en de moeilijke beslissingen die genomen moeten worden ook doorwerkten in persoonlijke relaties en zelfs tot echtscheidingen kunnen leiden (zie hoofdstuk 6).

Een aantal van de respondenten had moeite met het begrijpen van de driemaandenregel voor nareizigers. Een 17-jarige jongen vertelde bijvoorbeeld dat hij een dag te laat was met de nareizigersaanvraag voor zijn vader vanuit Nederland. Hij moest daarom in beroep en dat vertraagde de hele procedure met twintig maanden. Inmiddels wonen ze herenigd samen. Degene die de termijn van drie maanden niet haalt of om andere reden geen visum

aanvraagt of niet kan of wil wachten op reguliere gezinshereniging, moet zelfstandig via irreguliere routes naar Europa reizen om met het gezin herenigd te worden. De kosten hiervoor kunnen hoog oplopen, maar belangrijker nog: het is geen ongevaarlijke manier van reizen, vooral niet voor vrouwen en kinderen. Zo interviewden we een Syrische man die heel graag zijn moeder naar Nederland wilde laten komen via gezinshereniging, maar dat kon niet via de legale weg.

Je kunt alleen je kinderen of je vrouw op die manier laten komen. Als ik onder de 18 was geweest dan kon het, maar in mijn geval kon het niet. Dat was echt heel moeilijk. Toen ik hier kwam kon ik alleen mijn vrouw en kinderen hierheen halen. Mijn zus en mijn moeder bleven daar alleen achter. Ik ben een paar keer bij VluchtelingenWerk geweest om te overleggen. Ik heb verteld dat mijn moeder en mijn zus helemaal alleen achter zijn gebleven in Syrië en dat ik niets voor ze kan doen. Ik kan geen geld sturen want het geld dat ik hier heb is alleen genoeg voor mij. En mijn moeder en mijn zus kunnen daar niet werken. Maar VluchtelingenWerk zei dat ze niets konden doen omdat er regels zijn en als het niet kan, dan kan het niet. (R42)

Uiteindelijk besloot de man om zijn moeder via ‘de gevaarlijke weg’ te laten komen. Zijn moeder verkocht hun huis in Syrië en van dat geld betaalde ze een smokkelaar om naar Nederland te komen. Ze moest over land reizen en heel veel lopen en hij was erg ongerust over haar gezondheid. Nu zijn ze herenigd. Voor meerdere van de respondenten was het lastig te begrijpen dat je alleen als je onder de 18 bent je ouders mag laten overkomen in het kader van gezinshereniging. Volwassen kinderen (van boven de 18) komen ook niet in aanmerking voor gezinshereniging, wat betekent dat veel gezinnen in buurlanden moesten besluiten dat een deel van de volwassen kinderen moest achterblijven.

Niet iedereen was op de hoogte van de regelgeving rondom het recht op reizen van vluchtelingen in Europa. Het feit dat je vanuit Nederland geen familieleden kunt bezoeken in Turkije was voor een aantal respondenten moeilijk te bevatten. Concreet betekent de keuze van doorreizen uit Turkije dat je familieleden die je achterlaat niet terug zult zien tot het moment dat je een paspoort hebt om te reizen. Turkije is zoals eerder gezegd een belangrijk verblijf land voor Syrische vluchtelingen in Nederland, waar velen tijd hebben doorgebracht en waar een aantal ook familieleden heeft achtergelaten. Dit betekent soms dat emotioneel zware periodes zoals het overlijden van familieleden niet fysiek gedeeld kunnen worden met elkaar, waardoor het gevoel van eenzaamheid en isolement versterkt wordt. Indirect kan dit ook zijn weerslag hebben op participatietrajecten in Nederland omdat men zich bijvoorbeeld niet goed kan concentreren op onderwijs of werk als gevolg van deze zorgen.

2.7 Samenvatting

Syriërs in Nederland zijn een diverse groep. Ze komen uit verschillende gebieden in Syrië en hebben verschillende etnische en religieuze achtergronden. Ook hebben ze vaak al een hele reis achter de rug voordat ze in Nederland aankomen. Turkije, Libanon, Jordanië en

Egypte zijn buurlanden waar de Syrische respondenten vaak verbleven. In deze tussenlanden zijn de meeste respondenten voor wat betreft hun levensonderhoud vrijwel volledig op zichzelf aangewezen geweest. De onmogelijkheid om een toekomst in deze buurlanden te realiseren heeft voor menigeen tot de vervolgstap naar Europa geleid. Als er kinderen in het spel waren speelde het feit dat kinderen geen toegang hadden tot onderwijs in de buurlanden van Syrië een belangrijke rol in de beslissing door te migreren naar Europa. We kwamen erachter dat de keuze wie als eerste vertrekt en wie achterblijft en later na zal reizen geen eenvoudige keuze was. We constateerden uiteenlopende afwegingen op basis van verschillende inschattingen rondom veiligheid in zowel buurlanden als tijdens de reis zelf. Ook zagen we dat familienetwerken door de vlucht en het verblijf in buurlanden sterk verspreid zijn geraakt en dat mensen na aankomst in Nederland vaak nog lange tijd bezig zijn om de gezinshereniging voor elkaar te krijgen. Dit laatste kan op allerlei domeinen van participatie in Nederland doorwerken. Als je je zorgen maakt over achtergebleven familie is het bijvoorbeeld moeilijker om je te concentreren op taalonderwijs. Ook het ontbreken van contacten in de directe familiesfeer maakt het dagelijks leven in Nederland eenzamer.

Noot

- 1 De Dublinverordening (officieel Verordening Dublin III) is een Europese Verordening. Hierin staat beschreven hoe kan worden bepaald welk land verantwoordelijk is voor de behandeling van een verzoek om internationale bescherming (asiel). In de meeste gevallen is het land waar de vreemdeling het Schengengebied als eerste is binnengekomen verantwoordelijk. Als op grond van onderzoek blijkt dat een ander land dan Nederland verantwoordelijk is voor een asielverzoek, dan wordt het asielverzoek in Nederland afgewezen. Vreemdelingen kunnen via een zogenaamde Dublin-claim aan dat andere land worden overgedragen (zie <https://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/Werkindeuitvoering/Reismogelijkheden/dublin-claim.aspx>).

3 Aankomst in Nederland

In dit hoofdstuk richten we ons op de periode vanaf het moment dat onze Syrische respondenten aankwamen in Nederland tot aan het moment dat ze een eigen woning kregen. Wat zijn de ervaringen van Syrische statushouders met de manier waarop ze verwelkomd en gehuisvest zijn in Nederland en hoe kijken ze aan tegen dit beleid? De periode waar we het over hebben is de periode net voor en net na de door Angela Merkel gedefinieerde ‘lange zomer van 2015’.

3.1 Een combinatie van formele en informele ontvangst

In de periode rondom de ‘lange zomer’ ontstonden er door heel Europa en ook in Nederland allerlei nieuwe vrijwilligersinitiatieven om de vele asielzoekers die aankwamen te helpen hun weg te vinden. Zo werden op sommige treinstations asielzoekers verwelkomd met informatie in hun eigen taal voordat ze begeleid werden naar de formele plekken waar ze hun procedures konden starten. Op het Centraal Station van Amsterdam was er bijvoorbeeld een groep vrijwilligers actief, ontstaan via een oproep op social media, die zich Refugees Welcome Amsterdam noemde. Aan de kant van de nieuwe uitbouw van het station richtten zij een welkomstruimte in waar de aangekomen mensen te eten en te drinken kregen en op adem konden komen. Overdag ving de politie de asielzoekers op en begeleidde hen naar vervoer van het Rode Kruis, dat hen naar het aanmeldcentrum in Ter Apel bracht. 's Avonds werden de vluchtelingen echter door vrijwilligers opgevangen. Zij brachten hen naar opvang in de buurt zodat ze de volgende dag zelf konden doorreizen naar Ter Apel. Het illustreert hoe formele en informele ontvangst vaak samenkomen op een concrete plek en elkaar kunnen aanvullen.

Een aantal respondenten is in die periode op het Centraal Station van Amsterdam aangekomen en vertelde tijdens de interviews over hun ervaringen met deze specifieke opvang.

Toen ik in Amsterdam op het station aankwam en mensen zag in T-shirts met ‘Welcome Refugees’ erop, begreep ik dat zij er voor ons waren. Het was zo fijn om dat te zien na alles wat we hadden meegemaakt. Een meisje in zo’n T-shirt kwam op ons af en ze vertelde ons haar naam, het was een Arabische naam en we vroegen haar waar ze vandaan kwam. Ze kwam uit Turkije en ik was zo blij, het was een goed begin. En toen vertelden we haar dat we even naar buiten gingen om een simkaart te kopen en onze familie te bellen dat we waren aangekomen en dat we daarna terug zouden komen. (R1)

Na een moeilijke reis en na lange periodes van onzekerheid en onveiligheid maakte de ontvangst door vrijwilligers vaak diepe indruk. Halleh Ghorashi (2005) heeft eerder geschreven over het belang van een goed welkom bij vluchtelingen die gedwongen hun land hebben verlaten en waarbij de vlucht vaak gecombineerd is met trauma. Veiligheid en vertrouwen moeten volledig opnieuw gecreëerd worden en dit soort momenten zijn van groot belang voor het verdere verloop van participatie en de mogelijkheid om je ergens thuis te voelen.

Het gaat dan om momenten zoals hierboven beschreven bij directe aankomst, maar ook later, bijvoorbeeld als de statushouders een woning krijgen en worden verwelkomd door burens, of op school of op het werk.

In de periode rondom 2015 waren er op verschillende plekken in Nederland ook protesten tegen de komst van asielzoekers, wat andere ervaringen onder statushouders teweegbracht dan door onze respondenten in dit onderzoek gerapporteerd. Het onderzoek *Verdeeldheid en verbinding* van het SCP (Mensink 2018) refereert bijvoorbeeld aan protesten in de Utrechtse wijk Overvecht van tegenstanders van de komst van een azc in de wijk in deze periode. In diezelfde tijd werden er in Enschede 12 halve varkenskoppen neergelegd voor en gespiesd op een hek bij het weiland waar een azc geopend zou gaan worden voor 600 asielzoekers. De respondenten van dit onderzoek deelden geen negatieve ervaringen met ons tijdens de interviews over de aankomstfase, wat overigens niet wil zeggen dat die er niet geweest zijn. Hier kan ook sociale wenselijkheid een rol spelen. Niet iedereen wil zich negatief uitspreken over Nederland en vooral ook laten zien hoe dankbaar ze zijn voor de opvang en hulp die hun geboden werd.

Een 23-jarige Syrische vrouw vertelde dat ze alleen maar positieve ervaringen heeft met Nederlanders en zich meteen welkom voelde. Tegelijkertijd gaf ze wel aan dat ze het systeem hier heel lastig vindt.

Ik vond het mooi en heel leuk in het begin. Overal waar ik kwam waren aardige mensen. Ik heb niets meegemaakt van discriminatie of mensen die niet aardig deden ofzo. Iedereen wilde me altijd helpen. Maar het systeem is wel heel moeilijk voor mij. (R10)

De soms negatieve interacties met instanties, die vaak later pas komen, vergroten het gevoel niet altijd overal welkom te zijn. Naarmate je langer in Nederland verblijft nemen de negatieve ervaringen qua verwelkoming voor sommige respondenten toe. In hoofdstuk 5 gaan we hier dieper op in.

3.2 Wachten en het gebrek aan participatie

In Nederland melden asielzoekers zich altijd eerst bij het aanmeldcentrum in Ter Apel, waar de algemene asielprocedure wordt gestart die acht dagen duurt. Tijdens deze periode woont de asielzoeker in een zogeheten procesopvanglocatie (pol). Voorafgaand aan de asielprocedure krijgt de asielzoeker in de regel zes dagen om uit te rusten. Hij kan zich dan voorbereiden op de gesprekken met de IND en krijgt daarbij hulp van VluchtelingenWerk. In die tijd wordt hij ook medisch onderzocht om na te gaan of er belemmeringen zijn waar de IND rekening mee moet houden en ook om te kijken of de asielzoeker klaar is om gehoord te worden. De meeste mensen zijn in het begin blij dat ze even niets hoeven en dat ze kunnen bijkomen van de reis. Een Syrische man van 32 vertelde bijvoorbeeld:

Ik was natuurlijk heel moe van de reis, mijn reis was niet zoals die van anderen. Sommige mensen kwamen direct vanuit Turkije en Griekenland naar Nederland, maar mijn reis duurde heel lang. Ik woonde in elk land dat ik doorkruiste een tijdje en uiteindelijk deed ik er meer dan een jaar over om te arriveren. Ik was dus echt moe toen ik aankwam en de tijd

voor het IND-interview was echt ontspanning voor mij. Ik had me steeds zo veel zorgen gemaakt of ik wel echt aan zou komen en nu was ik er en ik was veilig. (R7)

Deze respondent denkt dat hij een uitzondering is, maar voor het merendeel van de respondenten duurde de reis zo lang.

De tijd die na het uitrusten aanbrak, is een periode die vooral gekenmerkt werd door lange periodes van wachten. Wachten is anders dan uitrusten en heeft een grote invloed op de psychische toestand van mensen, vooral als het wachten erg lang duurt en er geen duidelijkheid is over het eindresultaat. De psychiater Kees Laban toonde in zijn proefschrift (2010) aan dat de lengte van de asielprocedure en het wachten dat daarbij komt kijken van invloed is op psychische stoornissen bij vluchtelingen. Onderzoek heeft ook aangetoond dat asielzoekers die langer in een azc verblijven vaker last hebben van angst, depressie en lichamelijke klachten (Staring en Bouabid 2019).

De respondenten zijn bijna allemaal aangekomen in een periode dat de wachttijden in Nederland voor asielzoekers gunstig waren. Bij de meeste respondenten verliep de procedure dan ook redelijk snel. Degenen die voor de hoge instroom in 2015 kwamen moesten gemiddeld tussen de twee en vier maanden wachten op een uitslag. Voor degenen die later kwamen duurde de procedure ongeveer zes tot acht maanden. Cijfers van het COA en eerder onderzoek onder Syriërs (Dagevos et al. 2018) bevestigen dit beeld. In 2014, 2015 en 2016 kreeg van de ingestroomde Syriërs 90% na twaalf maanden een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd. Dat is veel hoger dan onder andere nationaliteiten. Begin 2019 liep de wachttijd overigens wel op tot anderhalf jaar door een personeelstekort bij de IND. Wachten is niet alleen gekoppeld aan de asielprocedure. Ook na de asielprocedure volgen er vaak verschillende periodes van wachten. Een Syrische moeder vertelde ons bijvoorbeeld hoe depressief zij en haar man zich voelden toen ze acht maanden moesten wachten in een azc in Eindhoven. Ze hadden hun vergunning al, maar nog geen woning en de omgeving van het azc maakte de situatie van het wachten voor hen alleen maar erger.

Toen ik in Nederland aankwam verbleef ik eerst samen met mijn zoon drie dagen in een kamp in Veenhuizen. Daar kregen we onze verblijfsvergunning en toen werden we naar een ander kamp verplaatst voor acht maanden, dat was in Eindhoven. Daar hadden we een hele moeilijke tijd. Mijn man en ik waren allebei depressief in de periode dat we op ons huis aan het wachten waren. Mijn zoon had ook problemen, zijn spraakontwikkeling ging achteruit omdat hij geen connecties had met de andere kinderen en omdat we hem geen veilige stabiele omgeving konden bieden op die plek. (R24)

Traumaverwerking speelt in de eerste periode van aankomst een belangrijke rol voor zowel volwassenen als kinderen. Tijdens de interviews hoorden we dat het lastig is in asielzoekerscentra dat er zo weinig privacy is en dat geweld en spanningen tussen verschillende groepen asielzoekers en tussen Syrische asielzoekers onderling voor extra stress zorgen, boven op de stress die er al is (zie ook Staring en Bouabid 2019). Een 25-jarige Syrische man vertelde bijvoorbeeld het volgende over de onderlinge spanningen in zijn azc:

Je kunt niet echt leven daar omdat iedereen verschillend is en iedereen verschillende ideeën heeft en al die mensen wonen dan in een kamer, in een kleine kamer. (R15)

De logeerregeling van het coA maakt het mogelijk dat statushouders die nog in een azc verblijven tijdelijk kunnen logeren bij familie of vrienden of bij een gastgezin totdat er een woning voor hen beschikbaar is. Een respondent had in het azc waar hij verbleef kennisgemaakt met een vrijwilligersorganisatie genaamd TakeCareBnB¹ die gastgezinnen regelt. Net op het moment dat hij besloten had dat hij misschien een tijdje bij een gastgezin kon wonen, kreeg hij zijn eigen huis aangeboden en was het voor hem niet meer nodig. Het Verwey-Jonker Instituut heeft de logeerregeling en in het bijzonder het logeren via TakeCareBnB geëvalueerd (De Gruijter en Van Rooijen 2019). Zij concludeerden dat de logeerregeling bijdraagt aan een snellere start voor statushouders omdat het hen in staat stelt om eerder te verhuizen naar een context waarin de voorwaarden voor participatie beter zijn. Deze voorwaarden definiëren zij als zeggenschap over de eigen dagbesteding/dagindeling, (mentale) rust, een omgeving met een aanbod aan voorzieningen die voor inburgering of participatie relevant zijn, en een ondersteunende huiselijke omgeving, waarin je je welkom voelt. Statushouders die logeren profiteren bovendien sterk van de (praktische) steun bij het wegwijs worden in Nederland (De Gruijter en Van Rooijen 2019).² Het vele wachten in het begin en de lange periodes van inactiviteit in azc's zorgen ervoor dat mensen pas relatief laat met participatie kunnen beginnen. Wel is het zo dat het coA tegenwoordig bewoners stimuleert om vanaf de eerste dag van hun verblijf met hun toekomst bezig te zijn, bijvoorbeeld door al taallessen te gaan volgen. Statushouders kunnen ook al in hun azc-tijd beginnen met zogenaamde 'voorinburgering'. Op coA-locaties worden verschillende programma's aangeboden over de Nederlandse taal en cultuur (zie Kahmann et al. 2018). De respondenten vertelden echter dat hun niet altijd de mogelijkheid werd geboden om al taallessen te volgen binnen azc's. Zij vonden wel dat daar actiever op ingezet zou moeten worden. In de tijd dat de respondenten in de azc's zaten, was er sprake van overbezetting en zaten de taallessen vaak vol. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat dit een uitzonderlijke periode van drukte was. In de crisisnoodopvang die in 2015 door gemeenten werd georganiseerd, was er ook geen capaciteit om met voorinburgering bezig te zijn. De prioriteit lag toen bij het bieden van basisvoorzieningen en het was al een hele uitdaging om dat goed geregeld te krijgen.

3.3 'Van azc naar azc': de impact van vele verhuizingen tussendoor

Een lang verblijf in een azc heeft vaak negatieve impact op hoe mensen zich voelen, maar wat we ook hoorden tijdens de interviews was dat veel onrust en onzekerheid werd ervaren door de vele verhuizingen tussendoor. Eerder onderzoek laat zien dat Syriërs gemiddeld negen maanden in azc's verbleven en dat ze in ongeveer vier verschillende opvanglocaties verbleven (Dagevos et al. 2018). Dit aantal is een stuk hoger dan bij eerdere vluchtelingengroepen, waar het gemiddelde rond de twee lag (Klaver en Van der Welle 2009). De hoge instroom tijdens de periode waarin de Syriërs aankwamen en een groot gebrek

aan opvanglocaties als gevolg daarvan vormen een mogelijke verklaring voor dit verschil. Uit cijfers van het COA blijkt dat hoe langer je in een COA-locatie zit, hoe vaker je verhuist (CBS 2018). We zien ook dat in 2015 asielzoekers vaker tussen COA-locaties wisselden. In die tijd was het voor het COA een enorme opgave om iedereen steeds weer een plek te bieden. Er werden steeds meer azc's bijgebouwd en om alle centra optimaal te benutten was het nodig om mensen te verplaatsen.

Uit onderzoek blijkt dat verhuizen grote gevolgen heeft voor de mentale toestand van statushouders (Weeda et al. 2018; Wijga et al. 2019). Het heeft ook invloed op de binding met een plek. Een Syrische man die binnen anderhalf jaar zes keer moest verhuizen van azc naar azc, maar nu eindelijk een woning in een dorp toegewezen heeft gekregen, reflecteerde tijdens het interview op deze ervaringen en vertelde hoe hij nu eindelijk, na al die tijd, zijn leven weer op kan pakken.

Toen we hier aankwamen gingen we naar Ter Apel en daar behandelde het COA ons echt heel slecht. Ze schopten ons van het ene azc naar het andere en ik ben wel zes keer verhuisd in anderhalf jaar tijd. Van azc naar azc. Nu hebben we ons huis in [dorp], ik en mijn moeder en nu voelt het alsof we eindelijk adem kunnen halen. Ik kan nu pas echt mijn leven beginnen. Nu ik een huis heb, heeft mijn leven weer wat stabiliteit en nu kan ik me gaan oriënteren op het vinden van een opleiding, werk, al dat soort dingen. (R2)

Dit citaat illustreert hoe het hebben van een eigen woning stabiliteit geeft. Eindelijk weet je in welke gemeente je aan de toekomst kan gaan werken. Het krijgen van een eigen woning is een symbolisch moment omdat het door velen als een nieuw startpunt wordt beschreven, een moment waarop het leven weer echt opgestart kan worden.

3.4 Een eigen plek, maar weinig keuze qua locatie

Het moment dat je een eigen woning krijgt betekent vaak een grote mijlpaal in het leven van statushouders. Eindelijk is er rust en stabiliteit na een lange periode van onzekerheid in de asielzoekerscentra. En kan het 'normale leven' beginnen. Voor gezinnen is het vaak het moment dat de kinderen eindelijk hun eigen kamer krijgen, hun buurt kunnen ontdekken, vriendjes kunnen maken en een vaste school krijgen.

In Nederland bestaat er sinds de jaren negentig een spreidingsbeleid, wat inhoudt dat statushouders evenredig over de verschillende gemeenten in het land worden verdeeld en dat iedere gemeente vluchtelingen moet huisvesten (Jansen 2006). Het Rijk, provincies en gemeenten hebben afspraken gemaakt over het aantal statushouders dat in een gemeente gehuisvest moet worden, op basis van het aantal inwoners van die gemeente. De gemeente is vervolgens ook verantwoordelijk voor het begeleiden van statushouders bij huisvesting, het aanvragen van toeslagen en het wegwijs maken van de statushouders in de gemeente en in de Nederlandse gezondheidszorg (VNG 2019).

De gemeente moet aan het COA doorgeven welke huizen er in de gemeente beschikbaar zijn voor statushouders. Deze woningen worden opgenomen in een landelijke database. Het COA gaat vervolgens op zoek naar vluchtelingen voor wie de woningen geschikt zouden

zijn en draagt hen voor. Statushouders hebben zelf nauwelijks zeggenschap over de gemeente waar ze geplaatst worden. Het coa houdt in principe geen rekening met persoonlijke wensen, maar kijkt wel naar werk, studie, de aanwezigheid van eerstegraads familie of medische omstandigheden. Als je kunt aantonen een passende baan gevonden te hebben dan kan de gemeentelijke huisvesting daar in theorie op aangepast worden. In de praktijk zijn veel mensen in eerste instantie vooral erg blij om weg te zijn uit het asielzoekerscentrum en zijn ze niet altijd direct bezig met de langetermijnconsequenties van de toewijzing van een bepaalde gemeente, hoewel ze daar soms wel een beeld bij hebben. Een 40-jarige Syrische man vertelde bijvoorbeeld het volgende over het moment dat hij Amsterdam als gemeente toegewezen kreeg:

Toen het coa mij vroeg in welke gemeente ik het liefst geplaatst wilde worden en of ik specifieke woonwensen had toen had ik eerlijk gezegd, ondanks mijn gezondheidsproblemen, alleen maar oog voor het zo snel mogelijk verlaten van het kamp en het opstarten van een nieuw leven. Ik wilde geen specifieke hulp meer. Mijn periode in het kamp was zo zwaar beïnvloed door de aanwezigheid van andere Syrische mensen dat ik eigenlijk alleen maar ergens in een gebied wilde wonen met Nederlanders die me zouden kunnen helpen met het leren van de Nederlandse taal en om mijn netwerk op te bouwen, want dat is wat belangrijk is om een baan te vinden. Natuurlijk was ik blij om te horen dat mijn gemeente Amsterdam zou worden want ik dacht dat dat een goede plek zou zijn om werk te vinden en alle ngo's zitten in Amsterdam en bovendien zitten er universiteiten in Amsterdam. (R5)

Dit citaat geeft inzicht in verschillende aspecten rondom plaatsing in een gemeente. Het laat ten eerste zien hoe belangrijk het is om de overgang te maken naar een eigen woning. Dit moment markeert zoals gezegd een cruciale overgang in het proces van je ergens kunnen settelen. Ten tweede laat het zien wat de consequenties kunnen zijn van de beslissing in welke gemeente je geplaatst gaat worden in het licht van mogelijkheden die er zijn om aan je toekomst te werken. Deze persoon wilde graag weg uit een azc en was blij met de eigen woning, maar had daarnaast ook al een concreet idee dat Amsterdam waarschijnlijk een goede gemeente zou zijn met het oog op werk- en studiemogelijkheden. Hij associeerde Amsterdam met kennis, noemde het een plek waar alle ngo's zitten en dacht dat het makkelijker zou zijn om werk te vinden. Wat verder opvalt aan dit citaat is dat deze man heel duidelijk laat merken behoefte te hebben in contact te komen met Nederlandse mensen. De transitie van het azc naar een eigen woning staat dus ook symbool voor een overgang naar een leven waarin contacten met Nederlanders mogelijk worden en waarbij gehoopt wordt op ondersteuning vanuit deze nieuwe contacten.

Voor een kleine groep Syriërs is er ook ondersteuning vanuit een al bestaande Syrische gemeenschap in Nederland mogelijk. De Syrisch-orthodoxe gemeenschap in Twente maakt deze regio aantrekkelijk voor christelijke Syrische statushouders. Deze gemeenschap bestaat uit Syrisch-orthodoxe christenen van wie er velen in de jaren zeventig naar Nederland zijn gekomen omdat ze in hun overwegend islamitisch land van herkomst onderdrukt werden (zie ook Boot en Driessen 2019). Toen deze groep in Nederland aankwam vonden ze voornamelijk werk in de Twentse textielsteden en zo ontstond er een hechte gemeen-

schap van Syrisch-orthodoxe mensen in die regio. In 1981 werd het klooster in Glane overgenomen door de Syrisch-orthodoxe gemeenschap, en het vervult sindsdien een belangrijke functie voor de gemeenschap. Sinds de jaren tachtig zijn er in Twente meer gebouwen aangekocht die tot kerk verbouwd zijn voor deze gemeenschap. Het kan dan ook aantrekkelijk zijn voor nieuwkomers met een Syrisch-orthodoxe achtergrond om die kant op te trekken. Een van de respondenten vertelde bijvoorbeeld dat hij aan het coA had gevraagd of hij in Twente geplaatst kon worden.

Ik had het coA gevraagd, of eigenlijk: ik had mijn wens uitgesproken, om in Enschede huisvesting te krijgen. Ik heb wel geluk gehad dat dat ook zo is gebeurd. Mijn doel was niet om naar een stad te gaan waar bijvoorbeeld veel Arabische mensen wonen, zodat ik beter Nederlands kan leren. En ook vanuit mijn achtergrond als Midden-Oosterse man met een christelijke achtergrond is Twente beter. In Enschede en Hengelo zijn onze kerken en onze bisschop en een klooster, dat vind je dus hier in Twente ... Ja voor de Syrisch-orthodoxe gemeenschap is Twente heel erg gewild eigenlijk. (R44)

Toen we vroegen hoe vaak hij naar de kerk gaat begrepen we dat zijn kerk in Hengelo is gevestigd (de Romaans-orthodoxe), terwijl hij in Enschede woont. Hij zou elke zondag naar de kerk willen gaan, maar omdat hij geen auto heeft, vindt het kerkbezoek niet wekelijks plaats. Hij gaat wel regelmatig en ook met alle feestelijke gelegenheden is hij in de kerk te vinden. Ook andere Syrische nieuwkomers met een christelijke achtergrond proberen vaak om in Twente een woning te bemachtigen. Met het Nederlandse spreidingsbeleid is dat echter niet altijd mogelijk. Deze ruimtelijke segregatie in Twente laat zien dat we ook in Nederland verdelingen langs religieuze lijnen zien binnen de Syrische gemeenschap. De ervaringen van de respondenten met grote en middelgrote steden en dorpen verschillen aanzienlijk. Ouders met kinderen die wij spraken waren over het algemeen positiever over kleinere gemeenten dan jongeren en alleenstaanden. Een 35-jarige Syrische man die in Amsterdam woont zei bijvoorbeeld:

Een van de dingen waarvan ik echt denk dat het veranderd zou moeten worden is huisvesting. Ik bedoel, alleenstaande, jonge mensen, die moeten geen huisvesting in dorpen krijgen. Want dat belemmert hun vooruitgang. Ik bedoel, als je een 24- of 25-jarige jonge man die wil studeren en werken en naar events wil gaan om te netwerken, in een dorp stopt, dat gaat niet werken. Voor gezinnen is het anders. Zij hebben onderwijs voor hun jonge kinderen nodig, dat lukt wel in dorpen en hun kinderen zullen makkelijker contact maken met andere kinderen. Dat is weer lastiger in een grote stad. Er zou meer rekening gehouden moeten worden met deze verschillen. [...] Huisvesting is ook een factor in het integratieproces. (R3)

Dit citaat laat zien hoe belangrijk huisvesting kan zijn als onderdeel van integratie en van je ergens thuis voelen. Behalve op de mogelijkheden voor werk en opleiding heeft je woon-situatie ook invloed op je fysieke en emotionele welbevinden (zie ook Ager en Strang 2008). Het citaat laat bovendien zien hoe divers de woonwensen kunnen zijn onder statushouders. Het lijkt voor gezinnen eenvoudiger om te aarden in middelgrote en kleine steden. Bijna alle respondenten maken bovendien tijdens de interviews verwijzingen naar de

steden waar ze zijn opgegroeid (zie tabel 1.2). Ze vertellen hoe anders hun leven nu is in Nederland, waar ze vaak in middelgrote steden wonen, met een minder stedelijke sfeer en een ander ritme.

Naast verschillen tussen gemeente zijn er ook verschillen in het type woning dat je toegewezen kunt krijgen. Soms verloopt de toewijzing van de gemeente en de woning op een manier die moeilijk te begrijpen is voor mensen. Iedereen kent wel voorbeelden van mensen die veel te grote of veel te kleine woningen hebben gekregen. Zo vertelde een Syrisch koppel tijdens een gezamenlijk interview in Neede over hun situatie:

O ja, weet je trouwens dat mijn moeder een huis kreeg dat groter is dan dat van ons? Dus ze krijgt een uitkering voor één persoon, maar betaalt 600 euro huur. Dat is echt jammer. Ja. Waarom? Dat huis is voor een familie en niet voor één persoon. Ze zeiden: 'Ja, oké, dan moeten jullie zelf iemand zoeken die een huis wil ruilen.' Het is moeilijk. Moet ik dan zelf zoeken waar? Ik weet het niet. (R42/43)

Als je eenmaal een woning hebt gekregen in een gemeente is het erg lastig om naar een andere gemeente te verhuizen, omdat je dan onder aan de wachtlijst voor een sociale huurwoning terechtkomt en niet zomaar op een nieuwe woning kan reageren. Een beperkt aantal respondenten is in de tijd van het onderzoek toch naar Amsterdam verhuisd omdat ze daar werk hadden gevonden. Dat lukte hen door aan woningruil te doen, wat voor deze mensen een van de weinige opties lijkt. De plaatsing in gemeenten gebeurt dus willekeurig (met hier en daar een uitzondering), terwijl de locatie waar de vluchtelingen gehuisvest worden aanzienlijke gevolgen kan hebben voor het verloop van participatie in Nederland. Economisch, als het om matching met werk gaat, maar ook sociaal, als statushouders bijvoorbeeld ver van familie gehuisvest worden.

3.5 Verschillen per gemeente

De respondenten vertelden ons dat er verschillen bestaan tussen gemeenten in mogelijkheden voor bijvoorbeeld inrichtingsleningen.³ Ook verschilt het volgens hen sterk per gemeente hoeveel ondersteuning je in de praktijk daadwerkelijk krijgt in die belangrijke fase waarin je je eigen woning krijgt. De verschillen zijn bekend omdat de respondenten vaak andere Syriërs kennen die een woning in een andere gemeente hebben gekregen en informatie uitwisselen rondom participatiemogelijkheden.

Zo was er een 40-jarige Syrische man uit Oosterhout die vertelde hoe zijn gezin in de financiële problemen terecht was gekomen door een gebrek aan informatie en een verkeerde vertaling door een vrijwilliger bij de gemeente.

Het eerste probleem dat we tegenkwamen was dat er bij de gemeente een vrijwilliger was die de vertaling deed, maar zij sprak geen vloeiend Nederlands. Er was dus geen professionele vertaler voor ons beschikbaar. We hadden ook geen contactpersoon toegewezen gekregen. Wat ik weet is dat elke persoon die een verblijfsvergunning en een woning toegewezen krijgt recht heeft op een contactpersoon. Die persoon moet ook de juridische kant van zaken uitleggen. Ons probleem was dat mijn vrouw financiële hulp gekregen had omdat ze een

tijdje als alleenstaande moeder in Nederland verbleef, totdat ik in de mogelijkheid was om haar te vergezellen. Mijn vrouw moest toen het verschil in het bedrag dat ze had ontvangen als alleenstaande moeder en als getrouwde vrouw terugbetalen, maar niemand had haar dat uitgelegd en ze had al het geld al uitgegeven. We moeten nu ongeveer 1200 euro terugbetalen en dat is heel veel geld voor ons. (R28)

Deze man was ervan op de hoogte dat hij eigenlijk recht had op een contactpersoon die dit soort zaken voor hem had moeten regelen, en dat dat in zijn gemeente dus niet op orde was. Dit soort verschillen tussen gemeenten in hoe ondersteuning in de praktijk geregeld is leidt tot frustratie en een gevoel van tekortkoming vergeleken met andere statushouders die meer of betere ondersteuning krijgen. De regels rondom de alleenstaande-oudertoeslag zijn overigens ingewikkeld en het is niet vreemd dat een vrijwilliger die niet kent. Hier zou inderdaad een contactpersoon met juridische kennis de aangewezen persoon zijn geweest om te informeren.

Andere voorbeelden die we tegenkwamen waren verschillen per gemeente in het bedrag van het inrichtingskrediet bij het verkrijgen van een eigen woning. Ook verschilt het per gemeente of het inrichtingskrediet een lening blijft of een gift wordt. Reiskostenvergoedingen voor taal en inburgeringscursussen worden ook verschillend vergoed per gemeenten. Er zijn gemeenten die helemaal geen reiskosten vergoeden. Verder noemden respondenten verschillen per gemeente in de aanwezigheid van voedselbanken en verschillen in mogelijkheden om korting te krijgen op culturele activiteiten, zoals de Stadspas in Amsterdam, de Rotterdampas, de Ooievaarspas in Den Haag, of de U-pas in Utrecht.

3.6 Gebrek aan inlevingsvermogen

Behalve over de verschillen in concrete mogelijkheden tot ondersteuning waren de respondenten ook vaak ontevreden over de communicatie met medewerkers van formele instanties. Over het moment van het krijgen van de woning vertelden verschillende Syrische respondenten dat ze het vervelend en ook onnodig vinden dat coA-medewerkers vragen hoe zij in Syrië woonden. Het doet er volgens hen niet toe hoe je eerder woonde omdat iedereen hier helemaal opnieuw moet beginnen en dat juist zo moeilijk is. Volgens de respondenten wordt vaak impliciet verondersteld dat de statushouders het in Syrië slechter hadden dan wat ze in Nederland op de woningmarkt aangeboden krijgen. Los van het feit dat dit in de meeste gevallen helemaal niet klopt, ervaren de statushouders hierbij vaak een houding bij instanties dat ze niet moeten klagen.

Een aantal respondenten vertelde ons dat ze, toen ze aankwamen, niets wisten over het tekort aan sociale huurwoningen in Nederland, maar dat je dat heel snel leert tijdens de interacties met ambtenaren die gaan over woningtoewijzing. Ze vertellen je altijd dat het niet eenvoudig is om een huis te krijgen in Nederland en ze laten je voelen dat je dankbaarheid moet tonen als je een huis hebt gekregen. Een 35-jarige Syrische man die een woning in Amsterdam kreeg voor zijn gezin vertelde bijvoorbeeld:

Ik kom hier nieuw. Ik weet niet wat ik moet zeggen, maar ik zei dat dit huis te klein is voor mij, ik heb namelijk vier kinderen en ik heb een vrouw, maar die man zei: jouw huis in Syrië, is dat één kamer of twee kamers? Waarom zegt hij dat tegen mij? Dat is niet goed. Ik vertelde hem dat ik een hele flat had. Waarom zegt hij dat? Misschien denkt hij dat ik geen huis had, dat ik misschien maar één kamer had en dat was het, maar ik had daar veel ... heel veel ... (R3)

Dit citaat illustreert een gevoel dat meerdere respondenten beschreven als ze het hadden over interactie met Nederlandse ambtenaren en ook met vrijwilligers: het gevoel dat Nederlanders impliciet laten merken en soms ook expliciet zeggen dat ze beter ontwikkeld en/of meer waard zijn dan Syriërs. Dit gaat vaak gepaard met onbekendheid over de cultuur en de situatie waar mensen vandaan komen. Door dit soort uitspraken te doen voelen mensen zich ondergewaardeerd en niet serieus genomen. Dezelfde man zei over het incident tijdens de woningtoewijzing:

Het voelt alsof ze tegen je zeggen dat je minder goed ontwikkeld bent. Daarom vind ik het niet fijn. Ik ben een normaal persoon en in mijn land had ik een huis, een mooier huis dan dat van jou. Mijn leven was ook beter dan het leven van jou. Ik vind echt dat je me dat soort vragen niet kunt stellen want ik ben een normaal iemand, ik had mijn leven, ik had mijn opleiding, mijn beschaving laat ik het zo zeggen. Dus als je mij die vraag stelt [hoeveel kamers ik in Syrië eigenlijk had] dan maak je mij minder waard. (R3)

Veel respondenten maken zich zorgen over de beeldvorming onder Nederlanders over Syriërs en hun land. Zoals een van de respondenten het verwoordde:

Hier in Nederland denken ze dat Syriërs achtergesteld zijn. Soms vragen ze of we auto's hebben in Syrië of hoe onze huizen eruitzien. We zijn geen onderontwikkelde mensen. We zijn ontwikkeld, we hebben dokters en ingenieurs en alles wat je je maar kunt bedenken in Syrië. (R31)

Zij hebben het idee dat ze niet op waarde worden geschat en hebben ook vaak last van negatieve beeldvorming rondom de islam.

We zijn hiernaartoe gekomen om iets van ons leven te maken, we zijn geen terroristen en we zijn niet dom. (R2)

Er spreekt veel frustratie door in dit soort opmerkingen, omdat het lastig is om voorbij de vooroordelen te komen en je het gevoel krijgt niet aangesproken te worden als de persoon die je werkelijk bent. Hannah Arendt (1906-1975), een van de belangrijkste politiek filosofen van de twintigste eeuw, schreef veel over mensenrechten en de ervaringen van vluchtelingen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. In *We Refugees* (1943) beschrijft ze hoeveel last mensen hebben van het label 'vluchteling' omdat het hen reduceert tot slachtoffers. Veel mensen ervaren het proces van 'gered worden' als denigrerend. Ook beschrijft ze op indringende wijze hoe het verlies van een oude identiteit vaak gepaard gaat met het verlies van zelfrespect. Met het verlies van je huis raak je je gewone dagelijkse leven kwijt. Met het

verlies van je werk verlies je het vertrouwen om van nut te zijn voor de wereld. En met het verlies van taal verlies je de mogelijkheden om emoties te uiten zoals je dat zou willen. Bij het opbouwen van een nieuw leven proberen de meeste vluchtelingen zo goed mogelijk al het advies op te volgen van ‘de redders’ en ‘de helpers’, maar tijdens deze interacties staat het vergeten van je oude identiteit vaak centraal, wat ook betekent dat veel van je eerder opgebouwde rechten en verworvenheden worden opgegeven. Binnen interacties met hulpinstanties ligt alle nadruk op het opnieuw beginnen, maar het is ook belangrijk om te zien waar mensen vandaan komen, wie ze zijn en welk leven ze eerder leidden. Statushouders zijn meer dan het label ‘vluchteling’, het zijn mensen die ergens vandaan komen, met een geschiedenis en een leven dat ze deels achter zich hebben gelaten, maar waar ze ook trots op kunnen zijn.

3.7 Geluk met je vrijwilliger

Naast het coa en de gemeente speelt VluchtelingenWerk Nederland (vwn) ook een belangrijke rol in de eerste fase van settelen van statushouders. VluchtelingenWerk is een onafhankelijke organisatie die opkomt voor de belangen van vluchtelingen en asielzoekers en door de gemeente betaald wordt om de maatschappelijke begeleiding van statushouders te verzorgen. Ook hier zien we verschillen per gemeente in hoeveel ondersteuning er gefinancierd wordt.

VluchtelingenWerk werkt met vrijwilligers in de opvangcentra, waar ze informatie en advies geven bij de procedure, maar speelt ook een belangrijke rol bij het maken van een nieuwe start in de gemeente die de statushouders krijgen toegewezen. De respondenten vertelden hoe vrijwilligers van VluchtelingenWerk hen vaak hielpen met de eerste zaken die geregeld moesten worden nadat ze een eigen woning hadden gekregen. Als je een woning hebt gekregen komt er meestal van alles op je af. Het is de eerste echte kennismaking met de Nederlandse bureaucratie, terwijl je de taal nog niet machtig bent. In bijna elke gemeente zit VluchtelingenWerk en zijn er vrijwilligers bereid om te helpen, maar niet overal. De respondenten bekeken vaak samen met een vrijwilliger vanuit VluchtelingenWerk hun woning en regelden de eerste zaken rondom het huis. Een 45-jarige Syrische vrouw die een woning in een dorp kreeg, vertelde bijvoorbeeld hoeveel hulp ze kreeg van de contactpersoon van VluchtelingenWerk:

Toen we ons huis kregen stelde vwn ons voor aan onze contactpersoon. Eerst kwam er iemand van vwn ons bij het station ophalen en hij bracht ons naar onze nieuwe woning en daar werden we voorgesteld aan onze contactpersoon. Er werd ons uitgelegd dat hij ons graag wilde helpen en dat heeft hij ook echt gedaan. Ik ben hem heel dankbaar voor zijn hulp. (R18)

De respondenten waren vaak erg enthousiast over de hulp die ze kregen van vrijwilligers. In kleinere gemeenten vonden Syrische statushouders het bijzonder om te merken dat oudere Nederlanders vaak een ander soort inlevingsvermogen hadden omdat ze zelf een oorlog hadden meegemaakt. Tijdens deze interacties werd er vaker aan de oorlog gerefere-

reerd en dat was voor sommige respondenten een prettig gebaar van herkenning en een mogelijkheid om dingen te delen. Tijdens de gesprekken over hulp die mensen kregen werd ook regelmatig terugverwezen naar de periode in Turkije. De respondenten waren in vergelijking met de situatie in de Syrische buurlanden waar ze eerder hadden gewoond, verbaasd hoe goed zij in Nederland door de overheid werden geholpen. In Turkije was er helemaal geen ondersteuning vanuit de overheid en ontbrak hulp van vrijwilligers. De respondenten reflecteerden wel op het feit dat sommige vrijwilligers meer doen dan andere, er variatie is in deskundigheid en sommige vrijwilligers beter op de hoogte zijn van de regels en mogelijkheden dan andere. De professionaliteit van de vrijwilligers stond soms onder de respondenten ter discussie en de mate van continuïteit wisselde sterk. Volgens respondenten moet je vooral veel geluk hebben met een goede vrijwilliger. Concrete voorbeelden die we tegenkwamen van onprofessionele vrijwilligers waren problemen als gevolg van slechte vertalingen en verkeerd advies, vooral rondom gezinshereniging. Niet voor iedereen verliep het contact met vrijwilligers dus goed. Vrijwilligerswerk is ook iets wat statushouders niet op deze manier kennen in Syrië. Sommige respondenten zeiden dat vluchtelingen zelf soms meer weten dan de vrijwilligers en dat hun kennis actiever ingezet zou kunnen worden om nieuwkomers te helpen. Soms vervult de vrijwilliger van VluchtelingenWerk overigens wel een heel centrale rol in het leven van de statushouders. Zoals bij dit Syrische gezin dat over hun VluchtelingenWerk-vrijwilliger sprak als over een ‘superheld’:

Ja we werden geholpen, eerst natuurlijk door VluchtelingenWerk. Die hebben ons altijd geholpen. We konden hen altijd alles vragen ... en soms had ik een brief gekregen en dan begreep ik niet wat dat was, maar dan vertelde de vrijwilliger me wat ik moest doen. Ik kon het gebouw nooit vinden van VluchtelingenWerk dus dan bracht hij mij daarnaartoe, met zijn eigen auto en dan wachtte hij altijd op mij. Ophalen. Wegbrengen. Hij deed alles.
(R42/43)

Dit soort interacties duiden de respondenten ook weer vaak in termen van geluk, omdat ze weten dat het niet voor iedereen zo gunstig uitpakt.

We ontdekten tijdens de interviews ook dat het bureaucratische landschap erg versnipperd is en dat het ingewikkeld is voor statushouders te weten bij welke instantie je waarvoor moet zijn. Mensen moeten op veel verschillende plekken naar de juiste informatie rondom participatie zoeken. Vrijwilligers spelen een cruciale rol bij het verkrijgen van informatie, maar ook landgenoten, en er wordt veel online gezocht en gedeeld.

Wat veel respondenten als lastig ervaren in Nederland is de perceptie en ervaring dat de overheid veel eigen regie verwacht bij het vinden van hulp en het uiteindelijk krijgen van ondersteuning. Statushouders die iets minder *outgoing* zijn en wat meer moeite hebben om op mensen af te stappen, krijgen in de praktijk minder snel hulp. Dit geldt voor formele, maar ook voor informele hulp. Een Syrische man vertelde bijvoorbeeld dat hij soms wat verlegen is en hij reflecteerde op het feit dat dit hem tegen kan werken bij het vinden van ondersteuning en het maken van nieuwe contacten:

In sommige situaties ben ik niet zo sociaal, niet altijd, niet met iedereen en niet in alle situaties. Op het werk is het anders dan met burens en op straat is het weer anders, niet zoals met vrienden. Voor mij zijn dat allemaal andere situaties. Op sommige plekken ben ik meer verlegen, of niet alleen verlegen, maar gewoon niet zo goed in contact leggen. Misschien is dat ook wel onderdeel van het probleem. Het ligt ook zeker aan mij. Het is ook voor een deel mijn eigen schuld, mijn fout. (R1)

Onderzoek laat bovendien zien dat niet alleen statushouders maar ook delen van de Nederlandse bevolking moeite hebben met de grote nadruk op eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid die we tegenwoordig terugzien op meerdere beleidsterreinen (Van den Broek et al. 2016).

3.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk bespraken we de ervaringen van Syrische statushouders met de interactie met verschillende instanties/personen vanaf het moment van aankomst in Nederland tot het moment waarop ze een eigen woning kregen. We zagen dat nieuwe verwelkomingsinitiatieven in het land een belangrijke symbolische bijdrage leverden aan het gevoel onder statushouders dat ze op een veilige plek waren aangekomen, waar ze worden vertrouwd. Na een moeilijke tijd in buurlanden en een vaak gevaarlijke reis hadden deze initiatieven een grote emotionele betekenis voor Syrische statushouders.

In de eerste periode van aankomst bestond er veel onzekerheid onder de respondenten over hun toekomst en moest er veel gewacht worden. Ze wachtten niet alleen op de uitkomst van de asielprocedures, maar ook op de toewijzing van een eigen woning. De overgang vanuit de buurlanden, waar statushouders vooral bezig waren met overleven en vaak geen tijd hadden om stil te zitten, naar een situatie waarin ze juist heel veel stilzaten en er veel tijd was om na te denken, was groot. Het grote aantal verhuizingen binnen de eerste opvangperiode door heel Nederland werkte ook niet mee aan het bouwen aan een nieuw 'thuis' en stelde het moment dat ze echt opnieuw konden beginnen nog verder uit.

Wat betreft de plaatsing in een gemeente valt op dat statushouders nauwelijks zeggenschap hebben over waar ze gehuisvest worden en dat families soms ver van elkaar gehuisvest worden onder het spreidingsbeleid. Dit bemoeilijkt potentiële ondersteuning vanuit de eigen gemeenschap. Bovendien valt het op, als we naar de aankomstinfrastructuur kijken, dat er grote verschillen per gemeente zijn qua wat er aan ondersteuning voor statushouders beschikbaar is. De budgetten voor woninginrichting, maar ook de reiskostenvergoeding voor taalparticipatie en de beschikbaarheid van contactpersonen verschillen bijvoorbeeld aanzienlijk per gemeente.

In de interacties binnen de aankomstinfrastructuur maakten we onderscheid tussen formele en informele ondersteuning. Hierbij viel op dat de interacties met vrijwilligers zeer gewaardeerd worden en statushouders dankbaar zijn voor de hulp die ze krijgen. Contact met Nederlanders is bovendien iets waar iedereen zijn hoop op gevestigd heeft. Wel merken we op dat er frustratie is over de manier waarop er soms geïnteracteed wordt binnen

zowel de formele als de informele ondersteuning, met vaak onvoldoende inlevingsvermogen, kennis van zaken en respect. Bovendien zagen we dat het gebrek aan informatie en de afhankelijkheid van vrijwilligers voor levensbelangrijke zaken (zoals informatie over gezinshereniging) soms niet goed uitpakt vanwege een gebrek aan kennis. Ook viel het ons op dat statushouders die minder om hulp vragen ook minder ondersteuning krijgen in een systeem dat voor een groot gedeelte is opgebouwd rondom eigen initiatief en verantwoordelijkheid.

Noten

- 1 TakeCareBnB is een organisatie die vluchtelingen de mogelijkheid biedt om tijdelijk (voor drie maanden) onderdak bij een gastgezin te krijgen. Sinds de oprichting in 2015 tot eind juni 2018 hebben 155 statushouders kunnen logeren bij een gezin in Nederland.
- 2 Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de mensen die gebruikmaken van TakeCareBnB over het algemeen jonge, hoogopgeleide mensen zijn die Engels spreken. Het is een goede opstap die participatie in de Nederlandse samenleving kan versnellen, maar de mensen die er op dit moment van profiteren zijn vooral de statushouders die al redelijk succesvol zijn.
- 3 De meeste vluchtelingen laten al hun spullen achter en moeten dus helemaal van nul af aan beginnen. Daarom krijgen zij van de gemeente een inrichtingskrediet. Met dit geld kunnen zij basisbehoeften voor het nieuwe huis aanschaffen. Het inrichtingskrediet is bedoeld als lening, maar sommige gemeenten bieden het geld aan als gift. In veel gevallen wordt het verrekend met de uitkering.

4 Inburgeren en de taal leren

In dit hoofdstuk kijken we naar de keuzes die Syrische statushouders maken in het inburgeringstraject, de prioriteiten die ze stellen en de overwegingen die hieraan ten grondslag liggen. Deelname aan de maatschappij begint voor deze groep vaak met de taal leren. En daar leggen veel respondenten dan ook de eerste prioriteit, als hun privéomstandigheden dat toelaten. Ook het inburgeringsbeleid is voor een groot deel gestoeld op het leren van de Nederlandse taal. Maar hoe zit het met de informatie die Syrische statushouders tot hun beschikking hebben over inburgering en taalverwerving, hoe navigeren zij in het Nederlandse inburgeringslandschap en wat zijn de persoonlijke ervaringen van Syrische statushouders met het inburgeringsbeleid en de taalverwerving in Nederland?

‘Het is niet de mooiste plek en ik houd er eigenlijk niet van, maar [...]. Ik zal echt nooit stoppen met de taallessen. Voor mij is deze school de eerste stap die ik moet nemen om een goed leven te krijgen in Nederland’ (R6)

4.1 Je weg vinden in het landschap van de inburgering

Alle respondenten hebben te maken gehad met de inburgeringswet die vanaf 2013 van kracht is. In deze wet is vastgelegd dat statushouders zelf verantwoordelijk zijn voor de inburgering. Dit betekent dat zij zelf het traject bepalen, zelf een taalcursus uitkiezen en uiteindelijk ook zelf verantwoordelijk zijn voor het behalen van het minimale eindresultaat

voor inburgering binnen de termijn van drie jaar. Statushouders kunnen een lening krijgen tot 10.000 euro van Duo om hun inburgeringstraject te financieren. Deze lening hoeft niet te worden afgelost als het inburgeringsexamen binnen de beoogde termijn met goed gevolg wordt afgelegd (op dit moment nog A2-niveau).

In de inburgeringsexamens worden de Nederlandse taalvaardigheid en de kennis van de Nederlandse samenleving en arbeidsmarkt getoetst. Ontheffing van de inburgeringsplicht kan plaatsvinden als een arts heeft vastgesteld dat iemand vanwege psychische, verstandelijke of lichamelijke beperkingen niet in staat is om aan de exameneisen te voldoen of als iemand minstens 600 uur les heeft gevolgd (bij een opleidingsinstelling met het *Blik op Werk* Keurmerk) en ten minste vier keer geprobeerd heeft het examen te behalen. Statushouders die het examen niet binnen de gestelde termijn van drie jaar halen, lopen risico op een boete van maximaal 1250 euro. Een succesvol inburgeringsexamen is in de regel eveneens een vereiste om een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd te kunnen bemachtigen of om te kunnen naturaliseren.¹

De individuele benadering van het inburgeringsbeleid en de nadruk op eigen verantwoordelijkheid is praktisch gezien moeilijk omdat statushouders zelf veel keuzes moeten maken rondom hun taalonderwijs. Statushouders komen alleen in aanmerking voor de lening van Duo wanneer ze zich inschrijven bij een taalschool met het *Blik op Werk* Keurmerk. Iedere school biedt echter andere pakketten en leervormen aan en bovendien hanteren de scholen verschillende tarieven. De inburgeraar dient zelf de verschillende scholen te vergelijken en uit te zoeken welke leervorm het beste bij hem of haar past. De website *Taalzoeker.nl* geeft informatie over scholing op het gebied van inburgering en taal, maar dergelijke websites zijn in het Nederlands en werden door de respondenten nauwelijks genoemd als informatiebron. De meerderheid van de respondenten vond een taalschool via vrienden of bekenden. Een 35-jarige Syrische man uit Amsterdam vertelde bijvoorbeeld:

Eigenlijk ging dat via vrienden. Via vrienden die daar ook naar school gingen, zij vertelden mij dat het erg goed was daar. Ik heb drie of vier verschillende cursussen uitgeprobeerd en die waren ook allemaal erg goed. (R3)

Anderen kregen advies van hun contactpersoon bij de gemeente of vanuit het CoA of VluchtelingenWerk. Soms deden mensen zelf vergelijkend warenonderzoek via Facebook. Tijdens de focusgroepgesprekken die we met een selecte groep respondenten hielden aan het eind van het onderzoek kwam naar voren dat er volgens de deelnemers wel meer hulp geboden zou kunnen worden bij het vinden van taalscholen omdat mensen dat heel lastig vinden met hun beperkte kennis van Nederland en van het Nederlands. Kwalitatief onderzoek onder Eritrese statushouders kwam tot eenzelfde conclusie. Het is ook voor Eritrese statushouders die de taal nog niet spreken en die vaak ook geen netwerk van personen om zich heen hebben die hen hierbij kunnen helpen, best moeilijk om het uitgebreide aanbod van taalscholen en inburgeringscursussen te overzien en de goede keuze te maken (Sterckx en Fessehazion 2018). De ontoegankelijkheid van het landschap van de taalscholen lijkt dus een algemeen probleem waar niet alleen Syrische statushouders tegenaan lopen (zie ook Significant 2018; Kahmann et al. 2018 voor deze constatering).

Niet alleen de overheid, maar ook de meeste Syrische statushouders kennen een grote prioriteit toe aan het leren van de Nederlandse taal. Het is dan ook vaak het eerste wat zij antwoorden op de vraag wat participatie voor hen betekent. Een laagopgeleide 45-jarige Syrische man uit Amsterdam antwoordt bijvoorbeeld het volgende op de vraag wat integratie voor hem betekent:

Het is de taal voor mij en integreren met Nederlandse mensen. Het gaat erom dat je kunt communiceren met Nederlanders. Zo ontstaan er relaties tussen de twee culturen. En dat is integratie. (R31)

Het leren van de taal is belangrijk om mee te kunnen doen maar het is ook een noodzakelijke voorwaarde om Nederlanders te kunnen leren kennen. Respondenten leggen vaak de link tussen het leren van de taal en sociale integratie, vooral in de buurt. Contact met burens is een wezenlijk onderdeel van je ergens thuis voelen. Maar het is lastig om contacten te leggen als je de taal slecht spreekt.

4.2 Verschil tussen taalscholen in aanbod en kwaliteit

Taalscholen spelen een belangrijke rol in het leven van Syrische statushouders die wij spraken. Een 23-jarige Syrische vrouw liet bijvoorbeeld tijdens een walk-along-interview haar school zien omdat het een zeer belangrijke plek voor haar is en school voor haar illustreert waar ze op dit moment in haar leven vooral mee bezig is.

Het is niet de mooiste plek en ik houd er eigenlijk niet van, maar ik wil het toch graag aan je laten zien omdat het zo'n belangrijke plek voor me is. Ik zal echt nooit stoppen met de taallessen. Voor mij is deze school de eerste stap die ik moet nemen om een goed leven te krijgen in Nederland. Het is de manier om mijn doelen te bereiken. (R6)

We spraken een aantal respondenten, vooral in kleinere gemeenten, voor wie het aanbod van taalscholen niet op orde was. Zij moesten soms lang wachten voordat ze überhaupt aan een taal cursus konden beginnen of op een ander niveau konden overstappen. In kleine gemeenten speelt soms ook de afstand en de daarmee gepaard gaande reiskosten en tijdsinvestering een rol. In de navolgende casus van het echtpaar R40 en R41 die in een dorp in Oost-Nederland wonen, spelen deze problemen, naast ziekte en onverwerkte trauma's, een belangrijke rol. De man van 64 is fysiek en mentaal ziek en zijn 39-jarige vrouw is ook getraumatiseerd door het verlies van twee jonge kinderen in het oorlogsgeweld in Syrië. Ze proberen te voldoen aan de eisen die het inburgeringstraject aan hen stelt maar de taallessen komen op een moment in hun leven waarop er weinig ruimte is om nieuwe dingen te leren en zich te concentreren. Het interview werd gehouden in het Arabisch omdat beiden onvoldoende Nederlands spreken en alleen de Arabische taal beheersen.

Toen we R40 naar zijn taallessen vroegen, wees hij naar het ruitjesschrift dat voor hem op de salontafel lag met daarin handgeschreven Arabische woorden met de Nederlandse vertaling. Hij sprak twee Nederlandse woorden: ‘morgen weg’, verwijzend naar zijn dagelijkse taal oefeningen waarbij het hem maar niet lukt om de geoefende woorden te onthouden.

Ik studeer elke dag. Maar ik kan niets onthouden, waardoor ik niets leer. Ik vraag me af hoe het verder moet. Ik wil graag uitstel voor het examen, ik wil het liever helemaal niet doen, want ik weet dat het me niet lukt. (R40)

Zijn jongere vrouw, die tegenover hem zit en feitelijk het huishouden runt, volgt taallessen in de veertig kilometer verderop gelegen stad omdat de veel dichterbij gelegen taalcursus was gesloten. De enkele reis naar de stad, die met een auto dertig minuten in beslag zou nemen, kost haar met het openbaar vervoer anderhalf tot twee uur.

Nadat ik het ontbijt heb klaargemaakt voor de kinderen, dan maak ik de lunch klaar, ik ruim het huis op en soms leer ik wat Nederlands. Ik ga drie dagen in de week naar [stad]. Daar heb ik een Iraanse leraar. Maar mijn psychische gezondheid is zo slecht dat het me niet goed lukt om de taal te leren. Mijn dag is er een van komen en gaan. Ik ben de belangrijkste speler in dit gezin want mijn man is ziek. Hij heeft hartproblemen, diabetes, hoge bloeddruk en hij is al een paar keer zomaar neergevallen. Ik ben verantwoordelijk voor hem en voor mijn kinderen. (R41)

Respondenten klaagden opvallend veel over het lage aantal contacturen. Gemiddeld hadden ze drie keer per week les en maar een paar uur per dag. Dat is volgens de meeste respondenten onvoldoende om de taal echt goed machtig te worden. Ook werd er aangegeven dat er grote verschillen bestaan tussen docenten. Een Syrische man van 35 die in Amsterdam Nederlandse taallessen volgde, zei hierover bijvoorbeeld het volgende:

Ik waardeer het wat de docenten doen, maar de kwaliteit ... Omdat ik ook naar een taalschool ging die aan een universiteit gelieerd is, kan ik het verschil zien. Ik kan vergelijken. Het is echt niet hetzelfde. Het is niet zo serieus op die andere scholen en sommige cursussen zijn echt slecht. Ik vertel dit weleens aan andere mensen, maar ze geloven me niet, maar ik vertel het nu ook aan jou. In Syrië hebben we scholen waar lessen worden gegeven die beter zijn dan hier. We hebben echt serieuzere lessen nodig en niet alle docenten geven les op hetzelfde niveau. Er zijn docenten die voor de klas staan zonder dat ze ervaring hebben. Maar anderen zijn weer heel goed. (R3)

Dit citaat laat zien dat er verschillen bestaan tussen scholen en docenten en dat statushouders zelf goed kunnen vergelijken omdat ze vaak een aantal cursussen hebben gevolgd, maar ook van landgenoten verhalen horen. Het laat ook zien dat je je als Syriër niet altijd serieus genomen voelt en dat het onderwijssysteem in Syrië door mensen in Nederland vaak niet op waarde wordt geschat, terwijl Syrië een goed onderwijssysteem heeft. Uit de interviews blijkt een groot verschil in ervaring tussen respondenten die naar taalscholen gingen die gekoppeld waren aan universiteiten en andere taalscholen. De taalscholen die gekoppeld zijn aan universiteiten worden positiever beoordeeld omdat ze

intensiever zijn en van een goed niveau. Bovendien maakt het feit dat deze taalscholen in gebouwen van de universiteit of hogeschool zitten het makkelijker om connecties te leggen met de universitaire wereld waar je later wellicht wil instromen.

Daarom ben ik naar een taalschool aan een universiteit gegaan. Ze zijn echt serieus. Het was een goede keuze om daarnaartoe te gaan. Ja, ik houd van de universiteit. Ik heb daar ook verschillende contacten met mensen van Midden-Oostenstudies gemaakt. (R4)

Naast het intensieve karakter en het hoge niveau van de taalscholen die gekoppeld zijn aan universiteiten en/of hogescholen, wordt ook het internationale karakter van deze klassen door de respondenten gewaardeerd. In deze internationale omgeving worden zij gedwongen om onderling Nederlands (of Engels) te spreken, terwijl in veel andere taalscholen de mogelijkheid bestaat om onderling in het Arabisch te spreken. Veel hogeropgeleide respondenten waarderen de cursussen aan universiteiten ook omdat ze kunnen ontsnappen aan het vluchtelingenlabel en in een meer ‘expat-achtige’ omgeving functioneren. Niet iedereen heeft overigens toegang tot deze vorm van leren, vooral niet als je in een kleine gemeente gehuisvest bent.

Binnen de niet-universiteitgerelateerde scholen wordt er meer geklaagd over het gebrek aan professionaliteit van de leraren. Een 23-jarige Syrische vrouw zei hier bijvoorbeeld over:

Ik heb het gevoel dat de docenten strenger moeten zijn. Tijdens veel van de lessen kletsen we over Syrië en over Syrische tradities. Dat voelt voor mij als tijdverlies omdat we kletsen, maar niet echt iets leren. De docenten moeten strenger zijn zodat we onze tijd nuttig besteden aan het leren van de Nederlandse taal en de grammatica. (R6)

Dit beeld dat de kwaliteit van de cursussen vaak onder de maat is, wordt bevestigd in eerder onderzoek onder Syriërs in Nederland (Dagevos et al. 2018), waarin werd geconstateerd dat een derde van de nieuwkomers ontevreden was over de kwaliteit van het onderwijs. Dezelfde Syrische vrouw reflecteerde op een mogelijke verklaring voor deze verschillen:

In mijn school was een docent, alle vluchtelingen wilden bij hem in de klas zitten want hij was de enige echte leraar die ons echt iets wilde leren. Hij legde altijd alles uit, zelfs als dat betekende dat het langer zou duren. Hij was echt betrokken en wilde dat wij iets leerden, maar hij was de enige daar. Ik denk dat de school over het algemeen niet erg geïnteresseerd was of wij iets leerden of niet, zij waren vooral geïnteresseerd in ons geld. (R6)

Het kwalitatieve onderzoek onder Eritrese statushouders in Nederland, dat deel uitmaakt van dezelfde cohortstudie als deze, beschreef ook dat statushouders dachten dat de taalscholen alleen maar uit waren op hun geld (Sterckx en Fessehazion 2018).

4.3 Frauduleus gedrag binnen het leensysteem

Het leensysteem werd door de respondenten meermalen in verband gebracht met fraude en aangemerkt als verklarende factor voor de kwaliteitsverschillen tussen scholen. Verschillende respondenten vertelden tijdens de interviews dat ze het gevoel hadden dat hun taalschool alleen geïnteresseerd was in hun geld en niet zozeer bezig met het aanleren van de Nederlandse taal. Er doen ook verhalen de ronde over scholen die frauderen, bijvoorbeeld door meer uren te berekenen dan dat je daadwerkelijk les krijgt of zelfs door cursussen geld of cadeaus te beloven als ze zich bij hen inschrijven.

Ik heb heel veel verhalen gehoord over nepscholen. Echt veel. En als je naar de website gaat van DUO en je ziet die school er gewoon tussen staan als gecertificeerde school, tsja. Ik heb echt horrorverhalen gehoord. Kijk, je hebt bijvoorbeeld 10.000 euro, je hebt een aantal cursussen gedaan, maar je hebt nog steeds veel geld over, een paar duizend euro. Dan ga je naar een school, oké en dan registreren ze je naam als een student en de cursus is bijvoorbeeld 2000 euro en dan geven ze je 500 euro cash die je mag houden en dan neemt die school 1500 euro van je rekening, maar er is helemaal geen cursus. En deze scholen staan op de lijst van DUO. (R3)

Uit de interviews begrepen we dat de Syrische statushouders onderling veel praten over welke school goed is en welke niet. Niet iedereen bleek echter geïnformeerd over het recht om tussentijds van taalschool te wisselen en taalscholen profiteerden daar soms van door statushouders contracten te laten tekenen die hen voor langere tijd aan de school binden. Tijdens een van de focusgroepen zei iemand dat hij bijvoorbeeld iemand kende die taalniveau A2 heel snel had gehaald bij een school die zich profileerde snel te zijn, maar aan het einde van de cursus wel 8000 euro vroeg. Toen was er nog maar 2000 euro over voor niveau B1 en dat was niet genoeg geld om het te halen. Gebrek aan informatie, privatisering en gebrek aan controle maken dat er een divers landschap van taalaanbieders is ontstaan waar weinig grip op is.

In 2018 deed de Inspectie Sociale Zaken en Werkgelegenheid onderzoek naar mogelijke misstanden bij taalscholen. Bij 87 van de 227 onderzochte taalscholen waren er aanwijzingen van fraude (ISW 2018). Volgens de Inspectie leek een groot aantal taalscholen op meerdere manieren ernstig misbruik te hebben gemaakt van inburgeraars die de weg en de taal nog niet kennen in Nederland. Inmiddels zijn er plannen om de controle te verbeteren en de verantwoordelijkheid om nieuwkomers te begeleiden weer terug te leggen bij de gemeente.

Kader 4.1 Nieuw inburgeringsbeleid in de maak

Minister Koolmees (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) wil na alle kritiek op het inburgeringsbeleid de verantwoordelijkheid voor de inburgering (weer) bij de gemeenten leggen. In 2021 moet zijn nieuwe inburgeringsbeleid in de praktijk worden gebracht.

Vluchtelingen krijgen in het nieuwe voorstel een eigen inburgeringsplan, het Plan Inburgering en Participatie (PIP), waarin het juiste niveau wordt vastgelegd om te voorkomen dat ze op een te laag of te hoog taalniveau leren. In het nieuwe systeem worden drie leerroutes voorgesteld.

De eerste route is de B1-route, die leidt naar het B1-examen. Dit gaat de norm worden in het nieuwe beleid (op dit moment is de norm A2). Als B1 niet haalbaar is, kan er teruggevallen worden op onderdelen van A2. De tweede leerroute is de onderwijsroute. Deze route is gericht op jongeren die met de juiste taalondersteuning op het juiste niveau in het onderwijs kunnen instromen. Er wordt gedacht aan een schakelvoorziening met aandacht voor Nederlandse taal maar ook studievoordigheden. De derde route is de Z-route. Deze route is bedoeld voor mensen voor wie het A2-examen buiten bereik blijft en van wie wordt verwacht dat ze bij deelname aan de B1- of onderwijsroute niet binnen de termijn aan hun inburgeringsplicht voldoen. Via deze speciale leerroute wordt extra aandacht geschonken aan deze groep.

Gemeenten krijgen een rol in de inkoop van taalcursussen voor de inburgeraars en daarmee ook invloed op de kwaliteit van het cursusaanbod en meer controle. In het nieuwe systeem blijft het wel de verantwoordelijkheid van nieuwkomers om binnen de termijn van drie jaar te voldoen aan de inburgeringsplicht.

Het huidige leensysteem lokt frauduleus gedrag bij scholen uit, maar ook cursisten komen soms in de verleiding om andere dingen met het geld te doen dan de taal te leren. Een 27-jarige Syrische vrouw vertelde hoe vervelend ze het vindt dat andere statushouders misbruik maken van het systeem.

Ik ken verschillende mensen die het DUO-krediet hebben gebruikt voor iets anders. Ik heb gehoord dat je bij sommige scholen een laptop kunt krijgen als je een cursus bij hen doet. Ik ben een principieel persoon. Dit krediet is alleen voor studeren en dat moet je serieus nemen, maar niet alle mensen zijn daar zo serieus in. Dat is echt irritant voor mij. (R4)

Deze vrouw heeft er last van dat anderen misbruik maken van het systeem en hiermee de hele groep Syrische statushouders in een kwaad daglicht zetten terwijl ze zelf zo haar best doet om het allemaal goed te doen. Een deel van de respondenten heeft indirect persoonlijk last gehad van de consequenties van andersoortig frauduleus gedrag dat te maken had met de taalverwerving. De NT2-examens van het onderdeel schrijven werden vanaf november 2018 uitgesteld omdat er ontdekt was dat beschrijvingen van eerder gemaakte examens circuleerden op sociale media. De consequenties hiervan waren dat mensen vaak lange tijd moesten wachten voor hun examen en niet wisten waar ze aan toe waren. Voor mensen die hadden aangegeven dat ze van plan waren geweest om het examen te doen werd de inburgeringstermijn verlengd, maar een aantal van de respondenten leefde in onzekerheid omdat je wel van tevoren had moeten aangeven dat je van plan was geweest om het examen te doen. Zij vreesden dat ze door dit gedrag van landgenoten hun examen niet meer konden maken binnen de gestelde termijn.

4.4 Verschillende taalniveaus binnen de klas

De taalbeheersing van de respondenten loopt uiteen. Sommige spreken alleen Arabisch, andere ook Koerdisch, Turks, Engels en/of (wat) Nederlands. Iets minder dan de helft van de respondenten heeft A2 afgerond (22 van de 49 respondenten). Een kleinere groep heeft B1 of zelfs B2 afgerond. Van de groep met niveau B1 en B2 is het overgrote merendeel universitair geschoold. 1 respondent was laaggeletterd en begon met 2F.

Tabel 4.1

Afgerond taalonderwijs Nederlands van de respondenten

A1-niveau	2
A2-niveau	22
B1-niveau	8
B2-niveau	6
C1-niveau	2
2F NT1	1

Van zeven respondenten werd het exacte niveau niet duidelijk uit de interviews, maar zij volgden op het moment van het interview wel taalonderwijs. Eén respondent volgde geen taalonderwijs en was niet inburgeringsplichtig vanwege ziekte.

Als we bekijken hoe deze niveaus in de praktijk werken, valt op dat er weinig wordt gedifferentieerd. Volgens de respondenten gaat er tijdens de lessen veel tijd verloren vanwege verschillende leertempo's in de klas, waarbij de taalvaardige statushouders hun tempo moeten aanpassen aan dat van de minder taalvaardige cursisten. Naast opleiding speelt ook verschil in leeftijd hierbij een rol. Jonge mensen hebben een andere snelheid van leren en van oppikken dan ouderen. Een 27-jarige Syrische man zegt hierover:

Het schoolsysteem hier is niet zo goed voor oude mensen, voor mijn vader, mijn moeder, die kunnen niet zo makkelijk leren. Mijn vader ging twee jaar, ik denk twee jaar naar school, maar hij is nog steeds het alfabet aan het leren. Hij is ook ziek dus kan niet goed denken. Mijn vader is de afgelopen maand zeven keer of meer dan zeven keer bij de huisarts geweest, dan moet ik altijd met hem meegaan. Dan moet ik altijd hem brengen daar. Hij kan helemaal niks zelf ... Iedereen, alle mensen hebben hier computer, hier in hoofd. Ja moet ik je zo zeggen. Hij heeft ook computer hier in zijn hoofd, maar die computer is heel oud. Hij kan helemaal niets doen. Hij kan alleen die oude dingen doen of de eigen taal. Hij kan geen nieuwe dingen doen. (R11)

Naast het feit dat deze respondent aangaf dat er meer rekening gehouden zou moeten worden met verschil in opleidingsachtergrond en leeftijd, illustreert dit citaat ook hoe iemands gezondheidstoestand bepalend is voor de mogelijkheid om überhaupt een nieuwe taal te kunnen leren.

4.5 Gebrek aan mentale ruimte en te veel druk als obstakel bij taalverwerving

Het leren van de taal is belangrijk, maar verloopt niet altijd eenvoudig. Nederlands is een lastige taal om te leren. Een aantal respondenten gaf bovendien aan dat ze somber waren en weinig mentale ruimte hadden om echt goed in staat te zijn om een nieuwe taal te leren. Een Syrische vrouw uit Arnhem vertelde dat ze veel last had van hartkloppingen en van stress en dat het voor haar onmogelijk was in die tijd om te studeren.

Ik heb twee jaar als een dood persoon geleefd. Ik ging wel naar school, maar ik kon vaak niet blijven omdat ik psychisch zoveel problemen had. Ik had heel erg last van hartkloppingen. Soms zo erg dat ik mijn lichaam niet kon bewegen. De ambulance moest wel bijna elke dag komen. Ze wisten niet wat ik had en op het laatst zeiden ze dat ik psychologische problemen had. Mijn voeten waren opgezwollen en heel heet, alsof je er op kon barbecueën. Als ik naar school ging moest ik mijn schoenen in de klas uit doen, zo dik waren ze. Ik ging niet vaak naar school omdat ik me zo slecht voelde. Het was gewoon te zwaar. Na twee jaar hebben ze mijn lening teruggenomen. (R30)

Uit het kwantitatieve onderzoek van het scp kwam naar voren dat 41% van de Syriërs als psychisch ongezond kan worden aangemerkt. Met psychisch ongezond wordt bedoeld dat ze vaak zenuwachtig, somber en/of neerslachtig zijn. Onder de algemene bevolking ligt dit percentage op 13 (Dagevos et al. 2018).

De dwang om de taalexamens te halen en de sancties die eruit voortvloeien als het niet in de afgesproken tijd lukt, werken vooral contraproductief voor statushouders voor wie het lastig is om aan de eisen te voldoen. Daar waar sommige respondenten zeiden dat ze zo snel mogelijk de taal wilden leren en er ‘geen tijd te verliezen was’, was het dus niet voor iedereen zo eenvoudig om een vliegende start te maken. Over het algemeen is er volgens de respondenten onvoldoende ondersteuning op het psychische vlak in Nederland. Een Syrische man van 40 uit Amsterdam illustreerde dit als volgt:

De ondersteuning die we krijgen is niet gericht op psychische hulp, maar we komen allemaal uit een oorlogsgebied en we hebben allemaal te maken gehad met het gevaar gearresteerd te worden. Dat was echt heel erg en heel gevaarlijk, maar de overheid hier lijkt zich daar niet druk om te maken. Sommige dingen zijn echt goed geregeld, maar andere niet. Als basisuitgangspunt is het goed om ons te behandelen zoals alle Nederlanders behandeld worden, maar het is geen goed beleid om ons onder druk te zetten om snel de taal te leren en werk te vinden omdat wij hele andere dingen hebben meegemaakt dan Nederlanders en omdat we opgegroeid zijn in een andere context. Ik heb niet hetzelfde onderwijssysteem gevolgd als de Nederlanders en ik heb niet dezelfde levenskwaliteit gehad, dus het is niet eerlijk om mij hetzelfde te behandelen, alsof ik eenzelfde leven achter de rug heb. Daar moet meer rekening mee gehouden worden. (R5)

We hoorden dat het leensysteem door sommige mensen ook ervaren werd als druk. Als je niet stabiel bent, kan dat averechts werken. Zo vertelde een 35-jarige Syrische man:

lets minder druk op dingen zetten, hè, van dit is een lening, dit is een lening, als je niet voor deze tijd terugbetaalt en wat mij ook heel erg is opgevallen, ik snap dat je in wilt zetten op Nederlandse taal, dat mensen Nederlands gaan leren, maar op het moment dat iemand z'n verblijfsstatus krijgt, krijgt hij ook gelijk drie papieren in het Nederlands over de verplichtingen van een inburgering, in het Néderlands, ja wat verwacht je nou zelf? Ik heb denk ik met alle papieren uitzoeken nou, drie blaadjes in het Arabisch gezien, de rest alles Nederlands, van COA, van VluchtelingenWerk, alles in het Nederlands. Van de IND, ja, wat verwacht je nou? En dan, alles is ook met duwen, duwen. Kijk, als ik ergens overnieuw begin zonder dat er hier oorlog is, maar ik verhuis naar een nieuwe stad en ik wil een nieuw beginnen, niets houdt mij tegen. Ik kan energie en ... dat kan, maar dit zijn mensen met een geschiedenis, met familie en zorgen en dat maakt het lastig. (R2)

Veel van de respondenten zijn begonnen aan B1, maar niet iedereen heeft het afgemaakt. We zagen dat respondenten vrij voorzichtig waren met het beginnen van hogere niveaus. Een aantal keer hoorden we dat mensen besloten om geen hogere niveaus te doen vanwege de druk die ze voelen. Uit de evaluatie van het inburgeringsbeleid van de Algemene Rekenkamer (2017) kwam ook naar voren dat het zorgwekkend is in het huidige systeem dat het merendeel van de nieuwkomers de taalexamens op het basisniveau doet en de cursussen op een hoger niveau mijdt uit vrees om niet tijdig te slagen. Vanuit het perspectief van het leren van een taal werken de sancties dus averechts, omdat mensen uitdaging mijden uit angst om het niet te halen (zie ook De Waal 2017).

Naast de druk dat je binnen drie jaar Nederlands geleerd moet hebben om aan de inburgeringsplicht te voldoen, geeft respondent R2 ook aan dat er tijdens het traject hoge eisen worden gesteld aan statushouders. Alle officiële communicatie verloopt in het Nederlands en er wordt verwacht dat statushouders veel zelf doen. In een situatie waarin statushouders zich zorgen maken over familieleden en/of bezig zijn met het verwerken van wat er allemaal gebeurd is in de transitie naar een nieuw land, is dit vaak (te) veel gevraagd.

4.6 De eindtermen van inburgering versus wat je nodig hebt

De eindtermen van inburgering zijn 'op een minimaal niveau Nederlands kunnen lezen, schrijven, spreken en verstaan en in grote lijnen weten hoe de Nederlandse maatschappij in elkaar zit en hoe de arbeidsmarkt werkt'. Dit is voor de meeste respondenten redelijk makkelijk gehaald, maar zij geven tegelijkertijd aan dat dit niveau eigenlijk onvoldoende is. Als je A2 hebt gehaald is het nog steeds heel lastig om een baan te vinden. A2 is ook onvoldoende niveau om toegelaten te worden tot het Nederlandse onderwijssysteem. Mensen die na de inburgering nog verder willen leren op een Nederlandse onderwijsinstelling moeten B1 hebben gehaald en als ze naar de universiteit willen zelfs B2.

Alle respondenten volgden een taalcursus en de meeste gingen drie à vier dagen in de week naar school, waar ze ongeveer drie uur per dag taalles volgden. Wat opviel tijdens de

interviews is dat taalverwerving een belangrijk deel uitmaakt van het dagelijks leven en dat er veel tijd aan wordt besteed, maar dat de respondenten hun spreek- en luistervaardigheden nog steeds als onvoldoende beoordeelden, zelfs als ze op het hoogste niveau taalcurssussen hadden gevolgd. Veel respondenten vinden dat er te veel aandacht wordt besteed aan grammatica in de lessen en dat er te weinig aan conversatie wordt gedaan. Een Syrische vrouw van 29 uit Groningen vertelt dat ze op haar stageplek bij de GGD pas echt heeft leren converseren, niet op school.

Dus daar is waar ik het meeste Nederlands geleerd heb en door te oefenen en niet tijdens de Nederlandse taallessen. Ik vond de cursussen niet goed. Misschien is het belangrijk om een basiscursus te doen, maar de rest? Ik heb het gevoel dat het zinloos was voor mij, voor mij persoonlijk. Ik heb de boeken nu nog, maar ik lees ze nooit. Ik kijk niet naar ze. Het is ook echt heel moeilijk, ik raak er echt gefrustreerd van, ik kijk naar de woordjes en ik weet niet hoe ik er een zin van moet maken. Maar op mijn werk daar leer ik de taal die ik nodig heb in mijn vak, dat is niet zo breed. Ik luister goed naar ze de hele tijd en ik werk met programma's zoals Excel en Word, alles in het Nederlands, maar ik weet waar de functies zitten en dan moet ik het in het Nederlands leren. Ik mag alleen maar in het Nederlands antwoorden en de sfeer is echt behulpzaam want mijn collega's hebben heel veel geduld met mij. Ze wachten tot ik mijn zin heb afgemaakt en ze corrigeren mijn grammatica, niet op een manier van 'O je weet niet hoe je Nederlands moet spreken', maar op een stimulerende manier. Ik ben ze daar erg dankbaar voor. [...] Dus voor mij ja het leren van een taal gaat echt via de praktijk, via het werk. (R17)

Er waren meerdere respondenten die aangaven een meer praktijkgerichte aanpak te prefereren als het over het leren van taal gaat. Hiermee doelden ze vooral op het combineren van het leren van taal met werken. Een 38-jarige Syrische man uit Arnhem zei bijvoorbeeld:

Mijn aanbeveling voor het leren van de taal zou zijn om zo snel mogelijk als de vluchteling aankomt, niet langer dan een week, hem of haar te laten inschrijven voor een baan die hij/zij leuk vindt. Dan krijg je een indruk waar mensen goed in zijn en wat voor ervaring en vaardigheden mensen meenemen. De vragen die de contactpersoon nu na twee jaar aan je stelt – wat voor werk heb je gedaan en wat zou je graag willen doen? – dat kunnen ze gelijk aan het begin vragen, na twee weken in plaats van na twee jaar. Als je het namelijk na twee jaar vraagt dan zeggen mensen: ik moet eerst de taal leren, ik ben nog niet klaar voor werk en ik wil graag bij mijn familie en mijn gezin zijn want ik heb ze zo lang niet gezien. Ik denk dat dat niet goed is. Je moet mensen meteen vanaf het begin helpen aan het werk te komen. En dan gaan de integratie en de inburgering vanzelf, de taal leert men dan via werk. De school leert je veel, maar het leert je 20% van de taal, je leert er de grammatica, maar het vocabulaire en de manier waarop je die woorden uit moet spreken dat leer je tijdens je werk. (R25)

Ook in een systeem waar eerder ingezet wordt op werk zal het lastig blijven om statushouders gelijk aan het werk te krijgen. Maar feit is wel dat het leren van een taal meer vereist dan naar de lessen te gaan en boeken te lezen. Naast spreken op de werkvloer zijn er ook

andere manieren om jezelf te dwingen om meer te oefenen met het spreken van de Nederlandse taal.

4.7 Taalcoaches en taalcafés

Veel van de respondenten hebben een taalcoach, of gaan naar taalcafés waar ze met Nederlanders converseren.

Mijn taalcoach heeft me geholpen om de taal te leren en hij is een vriend geworden van de familie. Hij heeft ons op zo veel manieren geholpen, zo heeft hij bijvoorbeeld geholpen om de juiste school te kiezen voor mijn kinderen en hij heeft geholpen bij de inschrijving van de kinderen op die school. We hebben veel aan hem te danken. (R9)

Deze 35-jarige man vertelde ons dat hij heel veel aan zijn taalcoach te danken heeft. Niet alleen op het gebied van het verbeteren van zijn spreekvaardigheden, maar meer in het algemeen heeft hij veel ondersteuning gekregen van zijn taalcoach. We hoorden vaker dat taalcoaches een belangrijke rol spelen in het alledaagse leven van Syrische vluchtelingen en dat soms het contact zeer intensief is. Iemand zag zijn taalcoach wel vier keer in de week. Het komt ook voor dat er vriendschappen ontstaan, zoals bij de Syrische man hierboven. De respondenten kwamen in contact met ‘huiscoaches’ van VluchtelingenWerk, gingen naar taalcafés in de buurt of hadden taalmaatjes gevonden via sociale media/Facebook-groepen/apps gericht op het in contact brengen van statushouders met Nederlanders. De respondenten zagen het leren van taal heel duidelijk als het belangrijkste fundament voor integratie. Ze bevinden zich op dit moment ook in een fase waarin de taal leren hun allerbelangrijkste bezigheid is. Bijna iedereen die wij spraken wil graag meer contact met Nederlanders en is ervan overtuigd dat dat de snelste manier is om Nederlands te leren. Wat lastig is voor respondenten in vooral de grote steden is dat er in het dagelijks leven vaker Engels gesproken wordt dan Nederlands, waardoor ze hun Nederlands nauwelijks bijhouden of oefenen naast de taallessen om.

Het probleem met Nederlandse mensen is, en ik spreek ze daar altijd op aan, dat ze snel op Engels overgaan. Als ik bijvoorbeeld vandaag een vriend tegenkom en ik zeg tegen hem of haar: ‘Ik heb besloten dat ik Nederlands met jou wil spreken, dus geen Engels.’ Dan zeggen ze ‘O wat leuk’ en dan beginnen we het gesprek in het Nederlands, maar halverwege als ik vastzit en ik ben bijvoorbeeld een woord vergeten of ik weet niet wat iets betekent en ik gebruik een woord Engels dan schakelen ze gelijk over op het Engels en dan gaan ze verder in het Engels. Doe dat niet. Alsjeblieft. Vertel me gewoon wat dat woord is in het Nederlands en ga dan door in het Nederlands, dat is echt de enige manier waarop ik het ga leren. (R2)

En als je eenmaal in een internationale omgeving functioneert, werkt dat ook door in je sociale omgeving. Een Syrische man van 35 in Amsterdam vertelde bijvoorbeeld dat hij zelfs met zijn taalcoach Engels spreekt als ze leuke dingen gaan doen samen.

Ik stel mezelf altijd een doel. Ik moet Nederlands oefenen. Ik heb een taalcoach, maar we zijn eigenlijk goede vrienden geworden en als we bijvoorbeeld uit eten gaan dan spreken we Engels, jammer genoeg. Ik moet daar echt verandering in brengen. (R3)

4.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk bespraken we de keuzes die Syrische statushouders maken in hun persoonlijke participatietrajecten, de prioriteiten die ze stellen en de overwegingen die hieraan ten grondslag liggen. We richtten ons hierbij op inburgering en taal. De Nederlandse overheid stelt via de inburgeringsplicht eisen aan de statushouders die in belangrijke mate gaan over taalbeheersing, maar ook over kennis van de Nederlandse arbeidsmarkt en samenleving. De respondenten zien vooral de Nederlandse taal als zeer belangrijk voor hun deelname aan de samenleving. Het is vaak het eerste wat zij noemen als er gevraagd wordt wat participatie voor hen betekent. Taalopleidingen gekoppeld aan universiteiten worden door hoogopgeleide vluchtelingen over het algemeen goed gewaardeerd. Lageropgeleiden geven vaak de voorkeur aan taalonderwijs dat aansluit op de praktijk en leren liever de taal in combinatie met werken.

Een ervaring die bijna iedereen had, onafhankelijk van opleidingsachtergrond, was dat in het dagelijks leven de taallessen vaak onvoldoende blijken om volledig te kunnen participeren in de Nederlandse samenleving. Ook als je al hebt voldaan aan de inburgeringsplicht. Iedereen heeft grote behoefte aan conversatiemogelijkheden, het liefst in een Nederlands-talige werk- of studieomgeving, maar anders via taalcoaches en/of taalcafés. Degenen die Engels spreken hebben vooral in de grote steden soms een streepje voor omdat ze gemakkelijk in internationale omgevingen kunnen participeren, maar het Engels belemmert tegelijkertijd het leren van Nederlands.

Qua regionale spreiding viel verder op dat het aanbod en de keuze uit taalscholen niet overal gelijk zijn. Soms moeten statushouders ver reizen om hun taallessen te kunnen volgen. De afhankelijkheid van openbaar vervoer maakt dat de tijd en de kosten die gemoeid zijn met het bezoeken van taallessen vaak een grote opoffering zijn. Andere respondenten worstelen met lichamelijke en vooral geestelijke klachten, waardoor ze grote moeite hebben met het leren van de Nederlandse taal. Tijdens de interviews werd er veel gesproken over de druk die mensen voelen om examens te halen en de stress die je ervaart binnen het inburgeringstraject en het leren van de taal, boven op de zorgen die je al hebt.

Qua informatievoorziening is het zorgelijk dat er veel belangrijke informatie verloren lijkt te gaan over het inburgerings- en participatiebeleid vanwege het gebrekkige Nederlands van statushouders. Er is vanuit de Syrische statushouders kritiek op het gebrek aan informatie in de eigen taal en op de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid om een taalschool te kiezen in een fase waarin je de taal onvoldoende beheerst. Er worden ook zorgen geuit over fraude die gerelateerd is aan het leensysteem, vanuit zowel de kant van de taalscholen als van landgenoten. In de ogen van de respondenten zijn scholen vaak meer gericht op geld verdienen dan op het aanleren van de taal. Dit laatste lijkt in het nieuwe

inburgeringsbeleid aangepakt te gaan worden nu de verantwoordelijkheid voor het aanbod en de kwaliteit van de taalscholen weer bij de gemeenten komt te liggen.

Noot

- 1 Zie <https://inburgeren.nl>.

5 Een vervolgopleiding en/of werk in Nederland

In dit hoofdstuk bespreken we de ervaringen van Syrische statushouders met het vinden van werk en/of een vervolgopleiding in Nederland en met het Nederlandse beleid rondom participatie via werk en opleiding. Allereerst brengen we de achtergrond van de respondenten in kaart, om zo een beter beeld te krijgen van de transitie die je in Nederland moet maken. Vervolgens benoemen we waar je zoal tegenaan loopt bij het vinden van een plek binnen Nederlandse opleidingen en op de Nederlandse arbeidsmarkt. Toetreding tot de arbeidsmarkt bespreken we aan de hand van twee verschillende casussen over verschillende posities op de arbeidsmarkt. Deze twee casussen geven inzicht in de obstakels die Syrische statushouders kunnen tegenkomen.

5.1 Afgebroken opleidingen en de hoop op een nieuwe start

Eerder presenteerden we een overzicht van het opleidingsniveau van de respondenten (zie tabel 1.1). Hieruit kwam naar voren dat bijna de helft van hen ($n=23$) hoger voortgezet onderwijs (hbo/universiteit) heeft afgerond, dan wel door de oorlog vroegtijdig heeft moeten stoppen. Negen respondenten hebben alleen de lagere school doorlopen, zestien respondenten de middelbare school en één respondent heeft een afgeronde mbo-opleiding. Het opleidingsniveau van de respondenten waarmee ze in Nederland kwamen, laat dus een gemêleerd beeld zien, maar er waren relatief veel hoogopgeleiden bij. Ten tijde van de interviews was iets minder dan een kwart ($n=11$) met een opleiding in Nederland bezig (tabel 5.1). De meeste respondenten waren actief in het mbo-onderwijs ($n=7$), onder wie twee die een opleiding in de zorg volgden en vijf die een mbo-opleiding in de verkoop, de logistiek, de autotechniek, ICT of koken volgden. Drie respondenten waren begonnen aan een hbo-opleiding en één respondent deed een master aan een universiteit.

Tabel 5.1

Onderwijsparticipatie in Nederland ten tijde van de interviews ($n = 49$)

volgt onderwijs in Nederland	11
mbo	7
hbo	3
universiteit	1
volgt geen onderwijs in Nederland	38

In hoofdstuk 1 kwam al even aan bod dat een flink aantal respondenten hun opleiding en werk heeft moeten staken als gevolg van de oorlog in Syrië. Eenmaal in Nederland aangekomen is het een grote uitdaging om het gat te dichten en weer aan de slag te gaan, het liefst in dezelfde richting als daarvoor. Voor degenen die onderwijs volgen in Nederland is dit soms de eerste stap om hun droom eindelijk waar te maken na jaren van onderbreking.

Zoals een 23-jarige Koerdische vrouw uit Aleppo die van haar 18e tot haar 23e in Turkije verbleef en er altijd van droomde om laborant te worden. In Aleppo had ze een jaar aan de universiteit gestudeerd, maar toen ze met haar familie Syrië moest verlaten, kon ze haar opleiding daar niet afronden. Ook in Turkije lukte het haar niet om haar ambities te verwezenlijken. Nu, in Rosmalen, is ze een mbo-opleiding begonnen. De mbo-opleiding die ze volgt, verkoop op niveau 1, is wat onderwijsniveau betreft een stuk lager dan wat ze in Syrië deed.

Dat is echt een laag niveau, maar ik moet op zo'n laag niveau beginnen want ik heb geen diploma. En Nederland is echt een papierenland, je moet altijd papieren, een diploma hebben. Ik doe mijn best, ik hoop dat ik uiteindelijk toch iets met laborant kan worden. (R10)

Hoewel ze dus een opleiding volgt op een lager niveau dan ze gewend was, gaf ze tijdens het interview ook aan dat ze eigenlijk veel meer hulp en begeleiding nodig heeft.

Ik heb een jaar universiteit gedaan in Aleppo, maar ik heb geen diploma gekregen helaas. Daarom moet ik nu op een lager niveau beginnen. Ik vind als iemand geen diploma heeft, maar hij is bijvoorbeeld wel aan de universiteit begonnen, dat is niet hetzelfde als iemand die helemaal niet gestudeerd heeft. Misschien kan je dan een beetje meer hulp krijgen ... ik bedoel hulp met het examen, met de toets, met meer oefenen ... Dat zou ik beter vinden, maar dat krijg ik niet. (R10)

Toen we doorvroegen naar wat voor soort begeleiding ze tot nu toe heeft gekregen en hoe het komt dat er zo'n mismatch is ontstaan tussen het niveau van de opleiding die ze nu volgt en het niveau waarop ze begonnen was in Syrië, werd duidelijk dat ze eigenlijk geen andere keuze had dan een opleiding op dit niveau te volgen.

Ik heb eerst de taal geleerd, de Nederlandse taal, niveau B1, maar ik heb het nog niet afge maakt. Het is echt een gekke gemeente. Ik moet naar het mbo gaan als het niet lukt om werk te vinden, zeggen ze. Maar ik kan niet ... Ik kreeg eerst een uitkering en nu moet ik studiefinanciering krijgen. Als ik geen studiefinanciering heb of geen uitkering dan kan ik niks. Daarom ben ik akkoord gegaan.

De respondent legde uit dat ze min of meer gedwongen werd om een mbo-opleiding te gaan volgen zodat haar uitkering kon worden omgezet naar studiefinanciering. Studiefinanciering geniet onder de casemanagers vaak de voorkeur boven een uitkering omdat ze verwachten dat het eerder naar werk kan leiden. Wat een groot verschil is met autochtone mbo-jongeren is dat die vaak nog financiële ondersteuning krijgen van hun ouders. Voor studerende jongeren met een vluchtelingenachtergrond is het vaak moeilijk om financieel rond te komen van een studiefinanciering. Sommige jongeren moeten dan ook naast hun fulltime mbo-opleiding betaald werk verrichten.

Het is nog steeds de droom van deze respondent om laborant te worden en aan ambitie en doorzettingsvermogen ontbreekt het haar niet. Binnen een jaar heeft ze B1 gehaald, maar dat is niet voldoende om naar de universiteit te kunnen, dus volgt ze in de avond B2 en ze gaat voor een C1-niveau. Twee avonden in de week van half zeven tot half tien heeft ze les,

overdag heeft ze drie dagen school en twee dagen stage. Ze blijft proberen, maar deelt wel haar zorgen met ons dat het in dit systeem misschien niet mogelijk is om zo laborant te worden. Het gaat in ieder geval nog lang duren omdat ze eerst mbo 2 en 3 moet afronden en dan pas aan een laborantenopleiding op hbo-niveau kan beginnen.

Respondenten die wel direct op het hbo of de universiteit instroomden, werden met een ander obstakel geconfronteerd. Zij worden vaak te oud bevonden om nog te studeren en komen niet meer in aanmerking voor studiefinanciering. Vaak hebben zij hun studie door de oorlog en de tijd in buurlanden moeten onderbreken. Ook het lange wachten – eerst in azc's en daarna tijdens het proces van het krijgen van een woning (zie hoofdstuk 2) – helpt niet mee. De ervaringen en diploma's die ze wél hebben verouderen namelijk snel. 'Nederland papierland' is een uitdrukking die we regelmatig hoorden tijdens de interviews. Een belangrijke barrière die de arbeidsmarkttoetreding van vluchtelingen belemmert, is dat hun in het buitenland verkregen vaardigheden, kennis en competenties in Nederland vaak niet worden erkend (Pijpers et al. 2015). In het buitenland behaalde diploma's en in het buitenland opgedane werkervaring worden vaak niet als gelijkwaardig beschouwd met in Nederland behaalde beroepskwalificaties en opgedane ervaring. Bovendien beschikken vluchtelingen vaak niet over de benodigde documenten om hun niveau te kunnen aantonen. De Stichting voor Vluchteling-Studenten UAF is actief op het gebied van erkenning van kwalificaties door hoogopgeleide vluchtelingen te steunen bij het vinden van werk of studies die overeenkomen met hun competentieniveau. Zij helpen bijvoorbeeld bij het proces van erkenning van kwalificaties. Een 29-jarige Syrische vrouw die we in Groningen interviewden en die daar op dit moment een universitaire master volgt, heeft de volgende ervaring met het UAF:

O, het was perfect want ze doen echt hun best en ze geven me altijd antwoord op mijn vragen. Ze stonden altijd klaar voor me. Als ik ze e-mails stuurde reageerden ze meteen. Ik had niet het gevoel dat ze me lieten wachten of zo. Ze waren echt behulpzaam. Zelfs als ik een vraag had die ze niet konden beantwoorden dan deden ze toch hun best om erachter te komen voor mij. Ik had echt een positieve ervaring met het UAF. Ik heb ze ook geadviseerd aan anderen die moeite hadden met het verkrijgen van toegang tot de universiteit in Nederland, ze proberen je echt te helpen. (R17)

Maar ook voor het UAF geldt dat diploma's belangrijk zijn om te kunnen begeleiden naar de Nederlands context.

5.2 Eerdere werkervaringen in Syrië en buurlanden

Voordat we naar de werksituatie van de respondenten in Nederland kijken, doen we eerst een stapje terug om te kijken wat zij eerder voor werk hebben gedaan. We bedoelen dan niet alleen hun werkervaring in Syrië, maar ook in de eventuele buurlanden waar ze verbleven voordat ze naar Nederland kwamen. Zoals beschreven in hoofdstuk 1 hebben veel respondenten een korte of langere tijd in een van de buurlanden van Syrië doorgebracht alvorens zich in Nederland te vestigen. We staan stil bij de ervaringen in deze landen, omdat

ervaringen die de Syriërs op de lokale arbeids- en onderwijsmarkten eerder hebben opgedaan ook van belang zijn om hun ervaringen met, en waarderingen van, onderwijs en werk in Nederland te kunnen begrijpen.

Een deel van de Syrische respondenten was voor hun vertrek uit Syrië actief in de ‘dienstverlening’, anderen runden een zelfstandige onderneming of waren binnen een bedrijf werkzaam, sommige respondenten waren docent in het basisonderwijs of het hoger onderwijs, een klein aantal gaf aan huisvrouw te zijn. De beroepen die we als ‘dienstverlener’ hebben gedefinieerd, betroffen achtereenvolgens: accountant, advocaat, medisch vertegenwoordiger, grafisch ontwerper, boekhouder en medewerker van een financiële instelling. Relatief veel respondenten runden een zelfstandig bedrijf, maar de variatie in het soort bedrijf was groot: van bareigenaar tot eigenaar van een kledingzaak tot een handelaar in auto’s en een zelfstandig architect. Ook hebben we verschillende ambachtelijke beroepen hieronder geschaard, zoals kleermaker, timmerman, elektricien, kapper, bouwvakker, automonteur en stukadoor. Een deel van de beroepen is op school geleerd, anderen hebben dit beroep in de dagelijkse beroepspraktijk geleerd, zoals kappers.

Het eerdere werk van de respondenten hield vaak met de start van de oorlog abrupt op of werd gaandeweg het conflict onmogelijk om nog verder uit te oefenen. Voor veel respondenten betekende het vertrek vanuit Syrië ook vaak een relatief abrupt einde van de opleiding waar ze op dat moment mee bezig waren. Respondenten die langere tijd in buurlanden verbleven, hebben daar ook naar werk gezocht en sommige hebben ook daadwerkelijk werk gevonden. Vaak betrof het hier ongeschoold werk, bijvoorbeeld als arbeider in een naaiatelier, winkelbediende, stukadoor of terreinbewaker. Bepaalde beroepsmatige vaardigheden waren van grote waarde als cultureel kapitaal en konden tijdens de reis en in het land van vestiging ingezet worden. De Arabische en Turkse taalvaardigheid van sommige Syriërs maakte een baan als tolk mogelijk, bijvoorbeeld in een kapsalon die veel Arabischsprekende mensen aantrekt. De omstandigheden waaronder de Syrische respondenten in Turkije hebben gewerkt waren vaak zeer slecht (zie ook Van Liempt et al. 2017). Typerend voor deze zware werkomstandigheden is het verhaal van een 58-jarige laagopgeleide Syrische man die Syrië via het Koerdische deel ontsnapte en werk vond in Iskenderun (provincie Hatay) in Zuidoost-Turkije, nabij de Syrische grens:

En toen kwam ik in een Turkse stad aan in Iskenderun en daar werkte ik voor een jaar. Ik werkte daar als stukadoor, ik werkte als een ezel voor heel weinig geld. Ik kreeg 50 Turkse lira terwijl de Turkse arbeiders 150 Turkse lira kregen. Maar omdat wij allemaal Syriërs waren maakten ze daar misbruik van. Mijn broer, die in Istanbul woonde, stelde voor dat we naar hem toe kwamen omdat het makkelijker zou zijn om daar werk te vinden. Ik ging daar heen, maar eenmaal daar aangekomen zeiden ze dat ik te oud was om in de bouw te werken. Toen werkte ik een tijdje als een terreinbewaker op de bouwplaats voor 30 Turkse lira voor een werkdag van veertien uur. Mijn dienst was van zes uur ’s ochtends tot acht uur ’s avonds. (R19)

Lange werkdagen, slechte arbeidsomstandigheden en onderbetaling zijn kenmerkend voor de ervaringen van veel respondenten die in de Syrische buurlanden zoals Turkije zelfstandig het hoofd boven water probeerden te houden. In de andere buurlanden was het niet beter. Zo vertelde een 31-jarige laagopgeleide Syrische man dat hij zich na zijn overhaaste vertrek uit Syrië in Egypte heeft proberen te settelen, maar dat het heel moeilijk het was om daar werk te vinden.

Ik zat in Caïro. [...] Ja, ik heb wel gewerkt als kapper, maar daar was het moeilijk. Moeilijk om zelf iets te beginnen en ik heb geprobeerd bij zeg maar vijf, zes kapsalons te werken. Als je vluchteling bent dan kun je goedkoper werken. Ja, ik heb daar vijftien uur per dag gewerkt voor 5 euro. [...] Dat was een hele slechte periode in mijn leven. Ik heb hard gezocht naar ander werk, maar het was allemaal hetzelfde. Er zat niet veel verschil tussen. Het was allemaal moeilijk. (R14)

Niet alle respondenten hebben in de zogenaamde 3D-banen (*dirty, dangerous and demanding*) gewerkt (Castells 2002). Zo hebben we ook respondenten gesproken die in betere posities in Turkije hebben gewerkt, zoals architect, accountant en docent. Een baan die ze veelal kregen dankzij hun specifieke kennis en taalvaardigheid. De Syrische respondenten vervulden in die gevallen vaak een brugfunctie tussen de Turkse ondernemers en de Arabisch-sprekenden in Turkije afkomstig uit Saoedi-Arabië of andere naburige landen. Deze respondenten beschikten weliswaar over een ‘betere’ baan, maar ook zij vertelden over de moeilijkheden om in Turkije officieel te kunnen werken. Ze mogen formeel wel in Turkije verblijven, maar krijgen over het algemeen niet de mogelijkheid een formele arbeidsplek te vervullen.

De zware werkomstandigheden en het gebrek aan perspectief op langere termijn voor zichzelf, maar ook voor hun kinderen, maakt dat een deel van de Syriërs uit de buurlanden verder wil reizen naar Europa (zie ook Staring 2018).

5.3 De ervaren noodzaak om te werken in Nederland

Eenmaal aangekomen in Nederland wordt er vooral veel druk uitgeoefend om snel te beginnen met het leren van de Nederlandse taal (zie hoofdstuk 3), maar de respondenten ervaren ook al snel een grote noodzaak om in Nederland aan het werk te gaan en geld te verdienen. Het dominante idee onder de respondenten om zelf geld te verdienen hangt enerzijds samen met de schulden die zij nog hebben als gevolg van hun reis naar Europe en/of het bekostigen van gezinshereniging. Recent onderzoek naar de financiële positie van statushouders bevestigde het beeld van financiële problemen onder de groep Syrische statushouders (Dagevos et al. 2018; Avric et al. 2019).

Naast de financiële noodzaak om snel werk te vinden, gaven veel van de respondenten ook aan niet afhankelijk te willen zijn van de bijstand en daarom zo snel mogelijk een baan te willen. De afhankelijkheid van een uitkering is iets wat mensen uit Syrië bovendien helemaal niet kennen. Iemand zei bijvoorbeeld: ‘Ik vind een uitkering iets voor zieke mensen en ik ben helemaal niet ziek.’ Een ander vertelde vol trots dat ze als gezin al een jaar niet meer

in de bijstand zaten. Impliciet leken de respondenten hiermee ook aan te geven dat ze het recht hadden verworven om te blijven. Naar hun overtuiging zou de Nederlandse overheid nu geen reden meer kunnen aanvoeren om hen terug naar Syrië te sturen, omdat ze niemand tot last en financieel onafhankelijk waren.

Niet afhankelijk willen zijn van een uitkering is een mooi streven, maar eerder onderzoek onder vluchtelingen laat zien dat een groot deel er niet in slaagt om in Nederland aan het werk te komen (Bakker et al. 2017). Het vluchtelingencohort uit 2016 heeft wel iets vaker een baan dan het vluchtelingencohort uit 2015 (respectievelijk 7% en 5%) (CBS 2019) en we zien dat over de tijd de perspectieven op werk toenemen. Voor het vergunningscohort 2014 zien we nu dat na drieënhalf jaar ongeveer een kwart van alle 18-65-jarige statushouders een baan heeft.

5.4 Twee casussen: de kapper versus de elektricien

Alvorens uitgebreider in te gaan op het werk dat de respondenten verrichten en de obstakels waar zij bij het vinden van werk tegenaan lopen, presenteren we hier twee casussen van Syriërs met verschillende posities op de arbeidsmarkt. Door deze twee casussen naast elkaar te leggen wordt duidelijk hoe verschillende factoren, zowel bij de statushouders als bij de (lokale) overheid en de samenleving, met elkaar samenhangen en hoe een combinatie van deze factoren de mogelijkheden van de statushouders bepaalt.

Casus 1: Een Syriër die met succes zijn oude beroep heeft opgepakt

R14 heeft de kunstacademie afgerond en heeft tot het begin van de oorlog in Syrië kort als docent op een basisschool gewerkt. Tegelijkertijd heeft hij van kinds af aan in zijn vrije tijd meegeholpen in de kapsalon van zijn broer en zich zo het vak van kapper eigen gemaakt. De kunst heeft hij (voorlopig) achter zich gelaten, de gebeurtenissen in de oorlog en in zijn hoofd laten dit niet meer toe. De kapper komt op 11 mei 2014 in Nederland, vraagt asiel aan en krijgt dat binnen drie maanden. Hij haalt zijn vrouw en dochter, die op dat moment in Egypte wonen, naar Nederland en wordt met zijn gezin in september 2014 in een dorp in het oosten van Nederland geplaatst. In november 2014 start hij met de taalcursus. Binnen een jaar behaalt hij vervolgens zijn inburgeringscursus en volgt hij een taalcursus op B1-niveau, zonder hier overigens examen in te doen. Hij beargumenteert dit als volgt: 'Ik was bezig met werken. Er was geen tijd. Ik moest werken.' Deze overtuiging om 'te moeten werken' verklaart deze respondent door te verwijzen naar zijn sterke drang naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid:

Mijn plan was om snel te leren. Even zeg maar van, ik ben even klaar met geholpen worden. Ik moet zelf beginnen. Ik blijf niet mijn hele leven een uitkering krijgen of zo. [...] Ik wil dat niet ... [...] Ik heb haast. (R14)

Verschillende respondenten gaven aan dat Nederland en de Nederlandse overheid veel voor hen hebben gedaan, maar dat nu het moment is gekomen om op eigen kracht verder te gaan en een eigen leven op te bouwen. Het gevoel van haast verwijst naar het feit dat er

al genoeg tijd verloren is en de motivatie om er nu zelf iets van te maken. Al tijdens zijn taallessen, als R14 nog maar net in Nederland is, werkt hij in loondienst bij een Turkse kapper.

Ja, ik heb zelf geld verdiend en ik heb al gewerkt toen ik nog taallessen had. Ik heb die andere dagen dat ik niet naar school ging gewerkt. Ja, en die uitkering hebben we 'verdeeld'. Ze hebben de rest van mijn inkomen aangevuld. Ik werkte bijvoorbeeld voor 600 euro per maand en zij deden de rest erbij. Ik heb zo denk ik twee jaar, of tweeënhalf jaar gewerkt.

Naast de drang naar zelfstandigheid wijst R14 ook nadrukkelijk op de transnationale verplichtingen die hij ervaart en die voor hem een minstens zo belangrijke reden vormen om te gaan werken in Nederland en geen gebruik te maken van een uitkering.

R: ... ik heb wel familie en als ik in de uitkering blijf dan kan ik niemand helpen... Ik heb een grote familie, wij zijn vijf broers en zeven zussen, twaalf. Ja. En iedereen daar [in Syrië] heeft hulp nodig, niemand heeft werk, niemand ... Mijn plan was om zelf iets te beginnen zodat ik iets kon doen voor mijn familie.

I: En lukt dat?

R: Nog niet. Het is moeilijk om te beginnen hier in Nederland. Alles gaat rustig, ik kan niet van één keer ...

I: Je moet het langzaam opbouwen?

R: Ja, langzaam opbouwen. En als je voor jezelf wilt beginnen, dat is een moeilijke periode, het eerste jaar is moeilijk.

I: Maar er wordt wel over jou gesproken.¹

R: Ja, dat is wel goed, meer dan wat ik had verwacht. Dat is wel goed, het loopt goed hier, mensen praten veel over mijn zaak, dat is mond-tot-mondreclame.

Inmiddels heeft R14 afscheid genomen van de Turkse kapper voor wie hij tweeënhalf jaar heeft gewerkt en zijn eigen kapsalon in een naburig dorp geopend. Zijn start als zelfstandig ondernemer hangt nauw samen met zijn ambities:

Ik moet mijn plan afmaken. Mijn plan was om zelf te beginnen en niet bij iemand anders te blijven werken. Dat is goed gelukt.

Het winkelpand huurt hij, de inrichting zoals de balie en de wachtbank heeft hij zelf gemaakt en andere spullen zoals de kappersstoelen heeft hij tweedehands weten te kopen. Om de zaak te kunnen openen heeft de gemeente hem als zzp'er een proefperiode van zes maanden gegund en een goede Syrische vriend heeft hem 6000 euro geleend om de noodzakelijke spullen te kopen en te helpen met het aanpassen van de zaak, waar voorheen satellietshotels werden verkocht. Met het schrijven van een bedrijfsplan heeft een klant met een Turkse achtergrond, die boekhouder bleek te zijn, hem tegen een financiële vergoeding geholpen. Nu werkt R14 zes dagen in de week in zijn kapsalon. Op de vraag hoe het nu met zijn bedrijf gaat, antwoordt hij:

R: Ja, dat loopt goed. Ja, als het zo blijft, dan is het wel goed, maar ik hoop dat ik meer klanten krijg. Ik móet meer klanten hebben, anders is het niet genoeg om mijn familie te kunnen helpen.

I: Maar je bent niet duur.

R: Ja, dat is mijn eigen inkomen. Dat is mijn manier om meer klanten krijgen. Ik ben hier concurrent met zeven andere kappers denk ik, in dit dorp. Ik kan niet dezelfde prijs vragen. Als ik dezelfde prijs vraag dan pak ik geen klanten. Ik moet goedkoper zijn. En dan, als het goed loopt dan verhoog ik de prijs. 10 euro is wel weinig.²

R14 is er binnen een half jaar in geslaagd voldoende inkomsten uit de kapsalon te genereren en uit de uitkeringsafhankelijke situatie te komen. Terugblikkend zegt hij hier over: ‘Ja, ja, ik ben trots.’ Hij is hierin geslaagd dankzij zijn cultureel kapitaal in de vorm van zijn kapersvaardigheden, een gemeente die hem de tijd gunde om met behoud van een uitkering zijn kapsalon op poten te zetten, zijn Syrische en Turkse contacten die hem achtereenvolgens financieel met een klein startkapitaal en praktisch met het schrijven van een noodzakelijk bedrijfsplan hebben geholpen, en bovenal ook de ambitie van R14 om zelfstandig te willen zijn om zijn gezin en zijn familie in Syrië te kunnen ondersteunen. Zijn ambities reiken echter nog beduidend verder dan de twee stoelen in zijn eigen kapsalon:

R: Ja, de kapsalon is de belangrijkste plek voor mij. Ik breng hier de meeste tijd door. Ik heb dit helemaal alleen moeten opbouwen. Mijn leven staat hier. De eerste periode is wat moeilijker, het eerste jaar, het tweede jaar ook, dat is wel moeilijk, maar als ik personeel heb dan wordt het anders. Ik kan nu nog geen personeel hebben.

I: Want dat zou je wel willen?

R: Ja. Ik moet uitbreiden. De zaak moet groeien, toch. [...] Dus het blijft niet zo, twee stoelen is weinig. En alleen knippen? Misschien komen er ook andere dingen bij.

I: Vertel eens, wat zijn dan je plannen?

R: Ja, nou dat is nog niet zeker want in dit gebouw kun je niet alles doen.

I: Waar zit je aan te denken dan?

R: Ik denk aan een kapsalon in een hamam [badhuis], en dan kunnen mensen wel een gezellige tijd hebben.

De ambities van R14 reiken ver, maar hij is zich ook bewust van de beperkingen die er achter Nederlandse bestemmingsplannen schuilgaan. In het gebouw waar hij nu werkt mag hij niet zomaar een badhuis beginnen.

Casus 2: Hoe ambachtelijke vaardigheden niet altijd worden erkend

R49 vestigt zich in 2015 op 30-jarige leeftijd vanuit zijn woonplaats Homs in Nederland, via Turkije en met hulp van smokkelaars die hem voor veel geld naar Europa brachten. Zijn vrouw en 4-jarige zoon voegen zich al snel bij hem. Na de asielprocedure komen ze in Amsterdam te wonen en inmiddels heeft hij er nog een tweede zoon bij gekregen, die ze hebben vernoemd naar de arts die bij de bevalling aanwezig was. Het interview met hem vindt plaats in de eerste maanden van 2019, als hij vier jaar in Nederland woont, en gaat

vooral over zijn moeilijkheden om in Nederland als elektricien aan het werk te komen. Ten tijde van het interview werkt hij fulltime in een sociale werkplaats, ver onder zijn niveau. In Syrië heeft R49 een opleiding elektrotechniek op niveau 3 behaald, wat vergelijkbaar is met een Nederlandse mbo-opleiding. Om in Nederland als elektricien te kunnen gaan werken, heeft hij te horen gekregen dat hij eerst niveau 2 moet gaan volgen, vervolgens opnieuw niveau 3 en dan uiteindelijk niveau 4. Voor R49 start hier zijn onbegrip. Hij is mede naar Nederland gekomen omdat Nederland ‘het beste land van de vrijheid in Europa is’, naast het feit dat het er ook niet zo koud is als in Zweden en Noorwegen. Bovendien, zo stelt R49, wonen in Nederland ‘rustige mensen’, kun je er openlijk voor je mening uitkomen en – niet geheel onbelangrijk – ‘is hier techniek. Techniek. Veel techniek’, wat hij vanuit zijn professie als elektricien zeer positief waardeert.

R49 is net als de kapper R14 ambitieus, realiseert zich dat hij niet als elektricien aan het werk kan en mag, maar begrijpt er uiteindelijk niets van en ziet het toch vooral als onwil van de Nederlandse (lokale) overheid om hem in zijn plannen en ambities te steunen. Nog tijdens de introductie van het interview door de interviewster, valt R49 haar in de rede en begint hij te vertellen, waarbij hij zijn ongenoegen niet onder stoelen of banken steekt:

I: Het interview zal dus gaan over hoe je Nederland ervaart, wat er makkelijk is, wat er moei...

R: Het is moeilijk. Met elektra. Ik heb ervaring, oké. Elektra is overal hetzelfde. Hier in Nederland, in Syrië, in Dubai. In alle landen is het hetzelfde, alleen het merk is anders. Maar hier is het moeilijk want om hier te werken heb je diploma's nodig. Ook is de gemeente niet erg hulpvaardig. De klantmanager van het jobcenter. Hij helpt me niet. Kijk, twee jaar geleden was ik op zoek naar werk. Ik ging naar de gemeente om een afspraak te maken... Ik had een gesprek, met alle documenten. Ik heb veel gepraat. Ik heb ze verteld dat ik ervaring heb. Ik heb ook mijn vca³... En ik heb een Nederlands rijbewijs.

I: Waarom is het met een diploma voor elektra dan zo moeilijk?

R: Ja, dat diploma dat ik heb is hier niet geldig. En de jobcenter en de gemeente, zij willen alleen maar kijken hoe ze jou uit de uitkering kunnen krijgen, maar ik heb ervaring. Ik heb vijftien jaar gewerkt als elektricien, maar hij luistert niet of ik ervaring heb of niet. Nee, ik moet gewoon werken ...

De klacht van R49 is dat de jobcoaches van de gemeente niet bereid zouden zijn te kijken naar de werkervaring van de persoon in kwestie en uitsluitend bezig zijn statushouders aan het werk te krijgen, zonder oog te hebben voor de wensen en ervaringen van de betrokkenen. Ook ervaart hij een andere behandeling vanuit het jobcenter omdat hij Syrisch is.

Eerder toen ik naar de jobcenter ging, zeiden ze tegen me dat ik gemakkelijk werk moest doen, maar dat is niet een job voor mij. Ik heb een diploma. [...] Ik heb ervaring [als elektricien], maar hij luistert niet naar mij. Het maakt hen niet uit of je ervaring hebt of niet. Nee je moet gewoon werken. En het liefst gemakkelijk werk. Ze stoppen de Syriërs apart en dat is niet goed.

In de visie van R49 vindt de lokale overheid het belangrijker om te zorgen dat iemand aan het werk is en geen uitkering meer ontvangt dan een baan te vinden die past bij de wensen en ervaringen van de statushouder. Het argument dat hij eerst de juiste Nederlandse diploma's moet behalen, wantrouwt hij:

Ik heb gevraagd wat er anders is. Hij heeft gezegd: 'Het is anders.' Ik vraag: 'Wat is er anders?' In Syrië is een lampje hetzelfde. Een stopcontact is hetzelfde [hij klinkt een beetje geërgerd nu]. Een lasdoos is hetzelfde. Schakelaars ... alles is hetzelfde. Hetzelfde als in Syrië. De schakelaar: uit, aan, uit, aan [zijn stem wordt harder en meer geërgerd]. Kabels, oké, zijn hetzelfde, grijze kabels hetzelfde: bruin, blauw, zwart en geel. Aarde, maar hij [van het job-center bij de gemeente] zegt: 'Nee, je moet uit de uitkering.'

Deze respondent maakt bovendien het verwijt aan het adres van de overheid dat zij als Syriërs anders behandeld worden dan andere werkzoekenden. Hij heeft het gevoel dat Syriërs bewust apart gehouden worden en dat hun geen kansen worden geboden om volwaardig deel te nemen aan de arbeidsmarkt.

Waarom wordt een Syriër apart behandeld als hij wil werken in elektra? Ik wil niet thuiszitten. Ik ben jong en ik ben echt sterk. Echt sterk, oké. En ik zoek werk, maar ik zoek MIJN werk.

In bovenstaand citaat is R49 volstrekt helder over zijn ambities. Hij wil werken, maar hij wil wel het werk doen dat hem voor ogen staat. R49 constateert bovendien in Nederland een grote onderwaardering van werkervaring en een overwaardering van diploma's:

Het gaat hier [in Nederland] niet om ervaring. In Nederland gaat het om papier, papier, papier. Als je geen diploma hebt, is alles minder. Salaris is minder. Het gaat niet om ervaring. Veel mensen hebben twintig jaar of dertig jaar ervaring. Maar je moet een diploma hebben. Dat is echt een probleem. Leren is heel anders dan werken. De gemeente zou moeten helpen met het vinden van werk. Ze zouden contacten met bedrijven moeten hebben en jou moeten helpen met contact leggen. Maar de gemeente weet niets. Ze kennen de bedrijven niet. Ze begrijpen niets. [...] Een vriend van me ... Hij is timmerman. Hij heeft dertig of veertig jaar gewerkt. Nu werkt hij hier voor een minimumloon. Het bedrijf waar hij voor werkt, betaalt hem niet. Hij krijgt alleen reiskosten. Hij maakt iets van tl-lichten. Het is gemakkelijk werk, maar hij kan veel meer. De gemeente moet kijken naar de ervaring van mensen. Sommige mensen die hier komen, hebben twintig jaar werkervaring. De gemeente moet contact hebben met bedrijven en helpen met werk vinden voor jou. Nederlandse bedrijven willen geen mensen uit het buitenland hebben. Maar deze mensen hebben wel ervaring.

In bovenstaand citaat maakt de respondent op zijn manier duidelijk hoe hijzelf en zijn vrienden door de gemeente zijn benaderd voor eenvoudig werk dat niets of weinig van doen heeft met hun arbeidsverleden of werkervaring, maar bovenal tot doel heeft om de statushouders uit de uitkeringssituatie te halen. Voor respondenten als R49, die ten tijde van het interview een 40-urige baan op een sociale werkplaats had, is het moeilijk om werk te vinden en te solliciteren. Naar zijn idee is de beeldvorming van Nederlanders over

Syriërs niet goed. Hij heeft dan ook een uitgesproken negatief beeld ontwikkeld over hoe Nederlanders over Syriërs denken:

Bij de bedrijven zeggen ze: 'O jij komt uit Syrië. Je komt van nul naar Europa.' Maar dat is niet nul. Syrië is niet nul. Daar zijn ook veel dingen. Daar is bijvoorbeeld ook een oude beschaving. Bijvoorbeeld het oudste kerkje, ja een echt mooi kerkje in Madaba, dat is niet nul.

R49 heeft het eerste jaar tijdens zijn inburgeringstraject een uitkering ontvangen, daarna voelde hij zich min of meer gedwongen om werk te accepteren in een restaurant terwijl hij eigenlijk op zoek was naar werk als elektricien. Voor de toekomst heeft hij zijn hoop vooral op zijn kinderen gevestigd.

Ik hoop dat mijn kinderen kunnen leren dat ze naar de universiteit kunnen. Serieus, ik hoop echt dat mijn kinderen gaan studeren aan de universiteit hier. En voor mij. Ik werk nu bij een bedrijf, maar ik wil een eigen bedrijf. Misschien over vijf jaar, als elektricien ja!

Over de toekomst, zegt R49, maakt hij zich geen zorgen.

Kijk, ik ben elektricien. Ik kan werken in elk land in de wereld. Ik werk met elektra. Ik ben elektricien. Overal is elektra. En elektra is hier ... Dus ik werk.

Tussentijdse lessen uit de twee casussen

De twee hierboven beschreven casussen vertonen op een aantal punten duidelijke overeenkomsten. Zo zijn beide mannen sinds vier jaar in Nederland, zijn ze getrouwd en hebben ze twee jonge kinderen. Ze beschikken allebei ook over de nodige ambities op het terrein van werk en willen ook beiden zo snel mogelijk weg van de afhankelijkheid van een uitkering en hun eigen inkomsten genereren. Waar de één een arbeidsverleden als kapper heeft, is de ander opgeleid als elektricien. Beiden willen verder hiermee, maar waar het de kapper is gelukt om dit als zelfstandig ondernemer op te pakken, is dit de elektricien tot op heden niet gelukt. De kapper kreeg ondersteuning vanuit de gemeente terwijl de elektricien veel negatieve ervaringen heeft rondom de ondersteuning die hij niet heeft gekregen. In zijn ervaring werd er al die tijd vooral geprobeerd hem uit de uitkering te krijgen en werd zijn werkervaring als elektricien ontkend omdat hij uit Syrië komt.

De twee verhalen laten op verschillende wijze zien hoe belangrijk de ondersteuning vanuit de overheid is om ambities te kunnen realiseren. De gemeente speelde een cruciale rol bij het opzetten van de kapsalon. Maar daar waar de kapper de nodige ruimte heeft gekregen om met behoud van een uitkering als zzp'er een bedrijf te starten,⁴ moest de voormalige elektricien vooral zo snel mogelijk werk accepteren op straffe van korting of zelfs stopzetting van de uitkering. In het laatste geval werkt dit de nodige frustraties in de hand. Beide casussen laten bovendien nogmaals zien hoe belangrijk diploma's zijn in 'Nederland papierland'. Tot slot illustreert de zaak van de elektricien dat de gepercipieerde negatieve beeldvorming bij medewerkers van formele instanties wordt ervaren als belemmering in het krijgen van de juiste ondersteuning.

5.5 Werk vinden en het ervaren gebrek aan ondersteuning op maat

Een deel van de respondenten die over een baan beschikt heeft online gezocht en daar het werk gevonden. Een 35-jarige man uit Damascus die sinds 2014 in Nederland woont, vertelde bijvoorbeeld het volgende over hoe hij zijn werk vond:

Ik heb gewoon online gesolliciteerd en toen werd ik uitgenodigd voor een gesprek, ik ging erheen en ik werd aangenomen. (R3)

Deze succesvolle zoektocht via internet en met kennis van de zoekmogelijkheden en de online vacaturebanken is voor velen een gangbare manier om werk te zoeken. Een aantal respondenten vond werk via hun persoonlijke netwerk, soms via andere Syriërs, maar ook wel via Nederlanders die ze hebben leren kennen. Een jonge Syrische vrouw uit Groningen vertelt hoe ze events afliep en aan iedereen die ze kende of tegenkwam vertelde dat ze op zoek was naar werk.

Vanuit de gemeente wordt er veel ingezet op het vinden van werk via zogenoemde jobcoaches. Respondenten hebben de nodige kritiek op de mensen die deze functies vervullen. Tijdens een van de focusgroepgesprekken werd aangegeven dat jobcoaches vaak met heel algemene tips komen als 'Je moet je cv bijwerken' en 'Je moet een LinkedInpagina maken' of 'Je moet via websites zoeken naar vacatures'. Vooral voor hoogopgeleide respondenten zijn dit veel te algemene adviezen en mensen voelen zich door dit soort algemene adviezen niet serieus genomen.

Tijdens de gesprekken over manieren waarop de respondenten banen zoeken en vinden in Nederland, hoorden we vooral veel over de impact van verzoeken van de lokale overheid om binnen afzienbare tijd werk te accepteren dat ook buiten de ervaring en de opleiding van de statushouder ligt en wat de consequenties kunnen zijn als men dat werk weigert. Een respondent vertelde bijvoorbeeld over een vriend die in Syrië een vijf jaar durende ICT-opleiding had gevolgd:

Dus de gemeente zei: 'Nee, je moet werk vinden. En je hebt twee weken de tijd om het te vinden, daarna stoppen we je uitkering.' Hij zocht werk in zijn veld, maar het lukte hem niet om iets te vinden, geen echte baan, geen vast contract want alles was op projectbasis en dat was niet goed genoeg voor de gemeente. Dus uiteindelijk vond hij werk in een kledingwinkel. Ze hebben zijn droom kapotgemaakt want hij heeft geen tijd gekregen om werk te vinden op zijn niveau en daarmee is zijn leven nu voor een deel kapotgemaakt. (R2)

De suggestie van deze respondent is om mensen niet verplicht te laten zoeken naar een willekeurige baan, maar deze mensen als overheid veel meer te ondersteunen in hun zoektocht naar het vinden van een baan op maat of op niveau, zoals in het geval van de ICT'er. Er spreekt ook frustratie uit over het feit dat veel werk tegenwoordig 'projectmatig' en dus tijdelijk georganiseerd is, maar dat uwv de voorkeur geeft aan begeleiding naar vastere vormen van werk met langeretermijnperspectief en dat dat soms ten koste gaat van het vinden van aansluiting op niveau.

Sommige respondenten hebben ook het gevoel dat ze worden afgerekend op de in hun ogen mislukte integratie van hun Turkse en Marokkaanse voorgangers en distantiëren zich vanuit die perceptie nadrukkelijk van deze groepen. Een van de Syrische respondenten zou bijvoorbeeld willen dat er meer op maat gekeken werd naar de wensen van de Syriërs. Hij pleitte ook voor meer tijd voor scholing in plaats van elke baan te moeten accepteren. Zijn pleidooi bij de gemeente voor meer tijd en ruimte lokte een reactie van zijn ambtenaar uit die hij tijdens het interview nog goed wist te reproduceren:

En weet je wat ik als antwoord heb gekregen? ‘Lang geleden, toen de Marokkaanse mensen en de mensen uit Irak en Turkije in Nederland aankwamen, toen kregen die mensen veel tijd. In het begin kregen ze de tijd om de taal te leren, drie tot vijf jaar hebben ze niet gewerkt: geen werk, geen school en zij wilden allemaal thuisblijven en geld krijgen van de overheid. Dat is niet goed. Niemand wil nu nog werken en niemand wil naar school. We gaan dat nu anders doen.’ (R10)

Deze respondent bekritiseert de achterliggende veronderstelling dat het Syriërs net zo zal vergaan als ‘de Turken en Marokkanen’ in Nederland. Andere respondenten benadrukken ook hier weer de soms denigrerende bejegening van ambtenaren zoals die bijvoorbeeld naar voren komt in de vragen die hun gesteld worden en het gebrek aan inlevingsvermogen. Een 40-jarige Syrische man uit Maastricht vertelde wat hem overkwam tijdens een gesprek met een gemeenteambtenaar:

Wat ze niet begrijpen is dat je het zo hard probeert en dat je er veel energie in stopt. Tijdens een interview met een medewerker van de gemeente werd me verteld dat ik niet moest denken dat Nederland het land van mijn dromen was. Ik zei hem dat ik ook echt geen moment had gedacht dat ik naar Nederland ben gekomen omdat dit het land van mijn dromen is. Ik reis al vanaf mijn 18e naar Europa en ik ben altijd teruggegaan naar Syrië want ik houd van mijn land. Het was mijn droom om in Syrië te blijven, niet om hier te komen. (R8)

Vrouwelijke respondenten die werk zochten werden soms geconfronteerd met discriminatie op basis van religie. Zo werd iemand door haar contactpersoon bij de gemeente geadviseerd om geen hoofddoek meer te dragen, omdat het dan eenvoudiger zou zijn om werk te vinden in Nederland. Iemand anders vertelde dat ze tijdens een online sollicitatiegesprek het gevoel had gekregen dat ze niet werd aangenomen puur en alleen door het feit dat ze een hoofddoek droeg.

Het was meteen duidelijk dat de directeur van het bedrijf, toen hij mij via de webcam zag, ontzettend gechoqueerd was door mijn hoofddoek. Ik voelde het gewoon. Na twee dagen kreeg ik een brief waarin ze vertelden dat ik het niet geworden was. Ik wist waarom.

5.6 Primaire inkomsten

Een groot deel van de respondenten (n = 29) is afhankelijk van de bijstand, maar er zijn er ook die zelfstandig inkomsten genereren (n = 13) (tabel 5.2). Er is ook een deel (n = 7) dat studiefinanciering ontvangt. Dit beeld komt redelijk overeen met het profiel van recent

aangekomen Syrische statushouders in Nederland (Huijnk 2018), hoewel de respondenten van deze studie iets vaker een betaalde baan hebben.

Tabel 5.2

Primaire inkomstenbron respondenten

inkomstenbron	aantal
inkomsten uit arbeid	13
inkomsten uit een bijstandsuitkering	29
inkomsten uit studiefinanciering	7
totaal	49

Dertien respondenten beschikken over inkomsten uit werk. Voor tien respondenten zijn deze inkomsten dermate voldoende dat zij geen (aanvullende) uitkering hoeven te ontvangen. Zij werken fulltime (tabel 5.3). Drie respondenten hebben een beperkte aanstelling voor een dag of twee dagen in de week of op basis van een nulurencontract. Van de 29 bijstandsgerechtigden zoeken er 25 werk, werken er 3 tijdelijk en is er 1 volledig arbeidsongeschikt. Elf respondenten zijn met een opleiding bezig en zeven van hen ontvangen studiefinanciering.

Tabel 5.3

Activiteiten van de respondenten ten tijde van het interview

activiteit	aantal respondenten
werkend	10
werkzoekend	25
volledig werkzoekend	8
deels werkend	3
deels vrijwilligerswerk	12
deels (gemeentelijke) stage	2
in opleiding	11
overig	3
totaal	49

Het type werk dat de respondenten verrichten beschrijven ze zelf als: medewerker technische helpdesk, financieel administratief medewerker, eigenaar kapsalon, medewerker financieel adviesbedrijf, een websitebouwer bij KLM, een gemeentelijk traineeship, medewerker restaurant, eigenaar cateringbedrijf, medewerker van PostNL en medewerker van een kledingwinkel. Het opleidingsniveau van deze beroepen varieert van lbo (bv. de medewerker van PostNL) tot hbo/wo-niveau in het geval van de website bouwer.

De werkzoekenden zijn niet alleen bezig met het zoeken naar werk, maar verrichten soms ook parttimewerk, bijvoorbeeld in de schoonmaakindustrie. Twaalf werkzoekenden zijn

behalve met solliciteren ook druk met vrijwilligerswerk en twee respondenten lopen stage bij de gemeente. Daarnaast zijn tien respondenten bezig met een opleiding die hen moet voorbereiden op de arbeidsmarkt. De drie respondenten die we in de categorie ‘overig’ hebben geplaatst zijn niet op zoek naar werk: één is arbeidsongeschikt en de andere twee doen fulltime de huishouding en zijn verantwoordelijk voor de zorg voor de kinderen. Het viel ons op dat in het geval van gezinnen de meeste aandacht uitging naar het begeleiden naar werk van de echtgenoot en er minder aandacht was voor de echtgenotes. Tijdens de focusgroep die we hielden met vrouwen werden ervaringen uitgewisseld rondom het feit dat contact met formele instanties vaak via de man verloopt. Vooral als er kinderen in het spel zijn blijft de vrouw eerder thuis met de kinderen, waardoor ze minder in beeld is. Als de vrouw later naar Nederland is gekomen is er soms ook een situatie ontstaan waarin de echtgenoot het contact heeft en niet de echtgenote. Als hij werk vindt verdwijnt het contact in de context van bemiddeling. Niet iedereen zag dat direct als problematisch. Maar mochten deze vrouwen, als de kinderen groter zijn, wel willen/kunnen participeren op de arbeidsmarkt, dan ontbreken voor hen connecties en informatie. Onderzoek specifiek gericht op vluchtelingenvrouwen geeft ook aan dat er in de begeleiding naar werk meer aandacht zou moeten komen voor vrouwen (zie ook De Gruyter en Hermans 2019).

5.7 Ervaringen met vrijwilligerswerk

12 van de 25 werkzoekende respondenten doet of heeft aan vrijwilligerswerk gedaan variërend van vrijwilligerswerk in de zorg (met ouderen), bij een kringloopwinkel of een sociale werkplaats, tot een illustrator die vrijwilligerswerk bij de Kinderboekenwinkel deed. In het kader van activeren, kennis en ervaring opdoen en sociaal gezien is vrijwilligerswerk een belangrijk onderdeel van participatietrajecten van Syrische statushouders (zie ook Bakker et al. 2018). Vrijwilligerswerk neemt een prominente rol in de Nederlandse participatiesamenleving in, maar is tegelijkertijd een verschijnsel dat niet altijd bekend is onder Syrische statushouders. Een 29-jarige Syrische vrouw die in Groningen een universitaire master heeft afgerond, vertelt dat zij in Nederland verschillende vrijwilligersbanen heeft gehad. Ze begon met vrijwilligerswerk met kinderen, later met ouderen in een bejaardentehuis, maar het was lastig omdat haar Nederlands in die tijd nog onvoldoende was om echt te kunnen converseren. Later deed ze samen met vluchtelingen en Nederlanders nog vrijwilligerswerk in een kunstproject voor vluchtelingenkinderen. En op het moment dat we haar interviewen doet ze vrijwilligerswerk in een dierenasiel. In Syrië deed ze geen vrijwilligerswerk:

Nee, ik hielp wel mensen, gratis, en in Jordanië toen ik daar werkte dacht ik er niet bij na, ik deed heel veel zonder betaald te krijgen, maar we noemden dat niet vrijwilligerswerk. (R17)

De term vrijwilligerswerk doelt op werk dat geen winstoogmerk heeft, ongedwongen en onbetaald wordt verricht en van maatschappelijk nut is. Deelname aan vrijwilligerswerk kan positieve effecten hebben op welzijn, gezondheid, sociale integratie en deelname aan betaald werk (Bakker et al. 2018). Veel van de respondenten verrichtten vrijwilligerswerk om ervaring op te doen die hen voorbereidt op een betaalde baan op de arbeidsmarkt. Ande-

ren geven aan dat ze door het verrichten van vrijwilligerswerk Nederlanders willen leren kennen en ook hopen al doende de Nederlandse taal beter en sneller te kunnen leren. Meer sociale contacten kunnen bovendien de kans op betaald werk vergroten. Tijdens de interviews en de focus groep gesprekken hoorden we echter ook kritische geluiden rondom vrijwilligerswerk. Een gebrek aan afstemming tussen carrière wensen en het type vrijwilligerswerk dat aangeboden wordt was een belangrijk punt van kritiek. Vooral de hoger opgeleide Syriërs die vrijwilligerswerk werd aangeboden op plekken ver onder hun niveau, zoals bij sociale werkplaatsen, raakten soms zelfs extra gefrustreerd en gedemotiveerd, omdat ze nog verder van hun ambities af kwamen te staan. Ook hoorden we kritische geluiden over het gebrek aan continuïteit en het tijdelijke karakter van vele vrijwilligersbanen. Er werd soms de vraag opgeroepen waarom vrijwilligersbanen nooit ‘echte’ banen konden worden na verloop van tijd. Met echte banen werd dan verwezen naar betaald werk.

Als je vrijwilligerswerk doet op een moment dat het leren van de Nederlandse taal hoge prioriteit heeft, is het soms ook lastig het nut ervan in te zien. R4 reflecteerde zelf bijvoorbeeld op haar situatie door aan te geven dat als ze het vrijwilligerswerk op een later moment had gedaan, toen haar Nederlands op een hoger niveau was, ze er waarschijnlijk veel meer aan had gehad. Bovendien is het belangrijk om de mogelijkheid te hebben om ook echt Nederlands te spreken tijdens het vrijwilligerswerk. R44 werd vrijwilligerswerk aangeboden bij Sheltersuit, maar weigerde dat werk vanwege de onmogelijkheid om Nederlands te leren via deze optie.

Ik was op zoek naar vrijwilligerswerk en door VluchtelingenWerk Oost-Nederland werd ik verwezen naar Sheltersuit. Ik weet niet of je dat kent? Het is een organisatie die slaapzakken maakt voor daklozen, maar dat heb ik geweigerd omdat daar echt tachtig procent Arabische mensen werken. Het vrijwilligerswerk dat ik wil doen, daar moet ik ook Nederlands kunnen leren. Dus ik wil niet op een plek waar ik alleen maar Arabisch ga spreken. (R44)

Vrijwilligerswerk kan positieve gevolgen hebben voor de mentale gezondheid, het gevoel van eigenwaarde, het vergroten van je sociale netwerk, maar in de praktijk lopen Syrische statushouders ook tegen een aantal knelpunten aan, in het bijzonder rondom de aansluiting naar de arbeidsmarkt, de taalproblemen en de barrières die soms blijven bestaan om daadwerkelijk in contact te komen met Nederlanders.

5.8 Obstakels bij het vinden van werk

Respondenten hebben allerhande ‘obstakels’ verwoord die het vinden van werk in de weg staan. Deze obstakels liggen soms primair bij de respondenten en soms meer bij de (lokale) overheid of bij de samenleving. We onderscheiden vier verschillende typen obstakels die het vinden van werk in de weg staan:

1. *obstakels door het verleden* die vooral samenhangen met de persoonlijke ‘bagage’ waarmee mensen zich in Nederland vestigen;

2. *obstakels die samenhangen met zorgen over de toekomst in Nederland.* Het gaat om zorgen rond de onzekerheid over het verblijf en het mogelijke terugkeerbeleid dat gevoerd kan worden;
3. *obstakels gerelateerd aan taalbeheersing, diploma's en gebrek aan ondersteuning vanuit het beleid;*
4. *obstakels gerelateerd aan de bejegening van uitvoerders van het beleid.*

We behandelen de vier obstakels achtereenvolgens.

1. Het verleden als obstakel in het heden

Het verwerken van de teleurstellingen die samengaan met het afscheid van familie, opleiding, werk, soms zelfs een eigen bedrijf en een toekomst die enigszins voorspelbaar is, kost tijd. Het afscheid moet worden vervangen door nieuwe plannen, mogelijkheden en een nieuwe taal. De wil om te slagen is bij veel respondenten aanwezig, maar het is geen vanzelfsprekendheid en evenmin eenvoudig, zo blijkt uit het volgende citaat van een 32-jarige vrouw uit Aleppo die nu in Meppel woont:

In Syrië leefde ik met mijn familie samen en had ik mijn eigen bedrijf. Ik stond op het punt te gaan trouwen en toen brak de oorlog uit en verloor ik alles wat ik had. Na al dat harde studeren en werken, alle plannen die ik had met mijn bedrijf in Syrië en dan hier komen en alles helemaal opnieuw moeten beginnen, vanaf nul, nee onder nul eigenlijk weer moeten beginnen, dat is echt moeilijk. Je voelt je vaak alsof je een kind bent. Je moet alles opnieuw leren. Ik moet leren praten, ik moet het hele alfabet leren, ik moet stage lopen en ik moet alles leren over hoe deze samenleving werkt en dat op mijn leeftijd. Ik woon hier nu drie jaar en tot op de dag van vandaag, als twee mensen Nederlands praten met elkaar dan voel ik me alsof ik niets weet. Ik heb nog minstens tien jaar nodig om perfect Nederlands te leren spreken. Ik ben niet bang om het te spreken. Als ik gezinshereniging voor mijn moeder mocht aanvragen dan zag mijn leven er echt anders uit. Als mijn moeder hier was dan was alles makkelijker. Ik kan niet studeren, in mijn hoofd denk ik altijd aan mijn familie, aan mijn moeder. Het is echt heel moeilijk om 's avonds alleen thuis te komen in een leeg huis en dat er niemand naast je zit. Ik vraag me vaak af hoe het kan dat ik hier terecht ben gekomen, ik was zo gelukkig in Syrië. (R7)

Helemaal opnieuw beginnen is een grote mentale uitdaging voor iedereen. Dit is nog ingewikkelder als je bent gescheiden van familie die een belangrijke rol speelt in je dagelijkse leven. In hoofdstuk 1 hebben we het al gehad over de moeite die mensen hebben met het feit dat ze hun ouders niet via gezinshereniging naar Nederland kunnen laten komen. Ook deze vrouw mist haar moeder dagelijks.

Meer specifiek geldt dat Syriërs, net als vele andere vluchtelingen uit oorlogsgebieden, het nodige hebben meegemaakt tijdens de oorlog in het thuisland en vaak ook tijdens de reis naar Nederland. Ervaringen met geweld en het verlies van dierbaren hebben bij veel respondenten hun sporen nagelaten. Een wat oudere man is zelf getroffen tijdens een bom-aanslag:

Ik heb gezondheidsproblemen. Ik heb 22 hechtingen in mijn maag, een deel van een bom is in mijn lichaam terechtgekomen. En ik heb een leverinfectie en een ziekte in mijn nek. Ik kan niet werken en ik krijg onvoldoende geld om goed te kunnen leven hier. Ik ben nu eigenlijk op een punt aangekomen dat ik erover nadenk om terug naar Syrië te gaan. Het is allemaal te veel en te moeilijk en ik kan het eigenlijk niet meer aan. (R40)

Deze respondent heeft dermate zwaar lichamelijk letsel dat hij niet langer in staat is te werken. Hij is dan ook als enige van de respondenten vrijgesteld van de inburgeringsplicht. Dit wil overigens niet zeggen dat andere respondenten geen serieuze mentale schade hebben opgelopen tijdens de oorlog in Syrië of tijdens de reis naar Nederland. De echtgenote van de hierboven geciteerde R40 vertelde hoe zij twee kinderen en haar moeder bij een bombardement verloor:

Mijn psychische problemen zijn heel groot. Ik heb twee kinderen verloren door de oorlog. Ze zijn geraakt door een bom uit een vliegtuig in Syrië en ik ben ze kwijt. Ik sta er helemaal alleen voor, niemand helpt me met dit verlies, zelfs mijn moeder is omgekomen in de oorlog. (R41)

Met ‘helemaal alleen’ bedoelde ze dat ze naast haar echtgenoot niemand heeft om haar verdriet mee te delen. Veel respondenten vertelden liever niet in detail over wat zij in Syrië hebben meegemaakt. Zij gaven er veelal tijdens het interview de voorkeur aan het hier niet over te hebben, vanuit de gedachte nu hier in Nederland te zijn en alle aandacht op het leven hier te willen richten in plaats van terug te gaan naar het verleden. Soms bleek uit een toevallige opmerking dat het verleden in de vorm van traumatische ervaringen opgedaan tijdens de oorlog, weliswaar moeilijk bespreekbaar was, maar zeker nog doorwerkt in het heden. Toen een van de interviewers aan het einde van een interview terloops vroeg of de respondenten Syrië niet missen, antwoordde de man: ‘Ja, wij missen Syrië. Heel erg. Maar ik ben bang voor Syrië.’ Zijn vrouw, die bij het gesprek zat, vulde aan:

In de nacht droomt hij over Syrië. Wij praten nu over Syrië. Dan weet ik dat hij vannacht gaat dromen, maar dat zijn geen goede dromen. Hoe noem je dat? Nachtmerries? Ja. Nachtmerries. (echtgenote van R48)

2. Zorgen over de toekomst in Nederland als obstakel

Vrijwel alle respondenten maken zich grote zorgen of ze in Nederland mogen blijven en zijn bang dat ze op een later moment alsnog naar Syrië terug moeten. Deze 38-jarige Syrische vrouw uit Amsterdam antwoordde het volgende op de vraag naar haar grootste angst in Nederland:

Mijn grootste angst? Eerlijk gezegd om terug te gaan naar Syrië want ik wil nu niet terug. We hebben al deze tijd geïnvesteerd en we hebben de taal geleerd en mijn kinderen zijn stabiel hier. Ik ga niet terug behalve als de situatie echt stabiel is daar. (R32)

Een 30-jarige Syrische vrouw uit Tilburg vertelde dat het voor haar ook niet zeker voelt of ze wel in Nederland mag blijven.

Ik denk er niet aan om terug te gaan naar Syrië, maar de situatie hier is ook niet 100% gegarandeerd. Elke dag moet je nieuwe beslissingen nemen. Nu luisteren we naar het nieuws en zeggen ze dat ze er over na aan het denken zijn of Syrië misschien een veilig land is. We voelen dat we niet welkom zijn hier en dat het ons niet gegund wordt om gelukkig te worden in dit land voor een langere tijd. Dus ik weet het niet. (R26)

De onzekerheid over waar hun toekomst ligt, na alle doorstane ontberingen en investeringen in het opbouwen van een nieuw leven in een vreemd land, frustreert sommige respondenten. Een 40-jarige Syrische man uit Amsterdam vertelde:

Wat me echt dwarszit op dit moment is dat we niet weten wat de volgende stap gaat zijn. Ik wist waar mijn leven heenging toen ik nog in Damascus woonde. Hier, hier weet ik niet wat er met me gaat gebeuren. Krijg ik de kans om te werken? Krijg ik de nationaliteit? Zal ik hier blijven of naar een ander land verhuizen? Wat gebeurt er nadat ik mijn masterdiploma heb gehaald? Dit permanente gevoel van onzekerheid en ambiguïteit over mijn toekomst in dit land, daar heb ik last van. (R5)

Dergelijke frustraties en fundamentele onzekerheden hebben bij deze man, gezien zijn ambities om een universitaire master af te ronden, tot dusver niet geleid tot ‘stilstand’ of tot andere keuzes, maar maken volwaardige participatie in de Nederlandse samenleving wel moeilijker.

3. De taal en het gebrek aan diploma's als obstakel

De taal. Je moet perfect Nederlands spreken om de arbeidsmarkt op te kunnen. Mijn taal is oké, ik begrijp het redelijk, maar ik spreek het niet goed genoeg. (R32)

Naast het gebrek aan voldoende taalvaardigheid speelt ook de nadruk op diploma's en werkervaring in Nederland een rol. Eerder legden we al uit hoeveel nadruk er in Nederland wordt gelegd op papieren en diploma's en hoe weinig werkervaring wordt meegenomen. Dat diploma's in Nederland essentieel zijn, heeft menig respondent allengs geleerd. Een 40-jarige hoogopgeleide moslim uit Damascus vertelde:

Het belangrijkste obstakel was dat ik geen ervaring had of universitaire diploma's van Nederland. Ik heb veel complimenten gekregen over al mijn ervaring. Recentelijk heeft de gemeente me nog een contactpersoon aangewezen die me zou helpen een baan te vinden, maar het enige wat deze persoon doet is me aanbieden naar een bijeenkomst te gaan waar ik ondernemers kan ontmoeten uit mijn veld, maar deze bijeenkomsten helpen me niet om een baan te krijgen. De obstakels en de argumenten die ik tot nu toe tegen ben gekomen gaan over mijn taalgebrek. Ik heb nu besloten om bij internationale ondernemingen te solliciteren. Het probleem met het Nederlands is dat het niet om mijn niveau gaat, maar om mijn gebrek aan spreekvaardigheid, maar ik kan het niet leren als ik geen baan heb. Dit probleem is te vergelijken met een probleem dat we in Syrië ook kennen en dat is dat je werkervaring nodig hebt om een baan te krijgen, maar je hebt een baan nodig om die werkervaring op te bouwen. (R5)

Net als deze man, die is afgestudeerd aan de Faculty of Commerce and Economics in Damascus, moeten andere hoogopgeleide statushouders, om een positie op de Nederlandse arbeidsmarkt te veroveren, een opleiding of baan ver onder hun niveau accepteren. Voor sommigen vormt dit een probleem, andere nemen dit op de koop toe en proberen stapje voor stapje weer te klimmen op de maatschappelijke ladder. In specifieke sectoren op de arbeidsmarkt spelen diploma's, ervaringen en taalbeheersing een minder uitsluitende rol, zoals bij het Syrische echtpaar dat zelf een cateringbedrijf heeft opgezet.

Het idee begon in het kamp. We begonnen met elkaar en met de Nederlanders. Iedereen was heel blij met ons eten. We kunnen wel zeggen dat we echt de beste waren. Als mensen gasten hadden vroegen ze ons om te koken. Veel van onze Nederlandse vrienden moedigden ons ook aan om te koken. Toen begonnen we met plannen en met werken. Ik heb een ondernemingscursus gevolgd bij Delitelabs.⁵ En ik begon prijzen te winnen en we hadden veel ontmoetingen met andere ondernemers georganiseerd door Delitelabs. Toen kocht ik een auto om te kunnen bezorgen en begon het te lopen. (R31)

De laagdrempeligheid van beroepssectoren als de horeca biedt daarmee onder specifieke omstandigheden mogelijkheden voor statushouders als deze Syriërs, vooropgesteld dat zij ook de ruimte krijgen om hier tijdelijk – met behoud van een uitkering – mee aan de slag te kunnen gaan. Niet alle gemeenten zijn hier even stimulerend in.

De meeste respondenten die in Nederland werken, verrichten arbeid die ver weg staat van het beroep dat ze in Syrië hebben uitgeoefend. Slechts in een enkel geval bestaat er een logische lijn tussen de eerdere werkervaring van respondenten en het werk dat ze momenteel uitoefenen. Het gaat dan vaak om mensen die een klassieke ambachtelijke functie vervullen, zoals kapper. Deze respondenten pakken hun werk relatief gemakkelijk op en kunnen ook snel nadat ze hun land hebben verlaten, gebruikmaken van deze kwaliteiten. Slechts weinig respondenten zijn er echter in geslaagd het werk dat ze in Syrië hebben verricht of het beroep dat ze daar hebben uitgeoefend hier in Nederland te continueren. In een enkel geval maken respondenten hun droom die ze in Syrië niet konden realiseren juist wel waar in Nederland. Zo vertelde een 35-jarige Syrische man dat hij nu als acteur werkt terwijl hij een heel andere achtergrond heeft:

Ik ben afgestudeerd aan de Universiteit van Damascus als business administrator. Dat is echt iets heel anders dan acteren, maar mijn droom was altijd acteren. Toen ik in Syrië woonde deed ik privé acteerlessen. En nu werk ik als acteur en doe ik een cursus in Amsterdam. (R2)

Deze acteur is een uitzondering. Volgens de andere respondenten is er meer ondersteuning nodig vanuit de overheid om de toegang en de aansluiting tot de arbeidsmarkt te verbeteren.

Ik denk dat sommigen van ons training nodig hebben voor sommige banen, om ze van de gemeente aangeboden te krijgen, ik bedoel niet betaald, maar gratis trainingen. Ik denk dat dat mensen gaat helpen in hun carrière. Want sommige jongens, zij willen wel werken en

sommige meisjes natuurlijk ook, maar hier is het toch wel anders dan in Syrië. Ze hebben begeleiding nodig en die moet gratis zijn. (R1)

4. Obstakels gerelateerd aan bejegening en uitvoering van beleid

De respondenten maakten tijdens de interviews nauwelijks melding van ervaringen met discriminatie. Vaak gaven ze antwoord op vragen naar ervaringen met discriminatie in de lijn van de woorden van R42:

R: Nee ... niets.

I: Nooit?

R: Nee, nee, nee [hij klinkt heel overtuigd]. Alles gaat goed. Er komen altijd mensen om te helpen, om iets te doen voor mij om mij blij te maken. Echt waar. Ik heb altijd dit gezien in Nederland. Ik heb nooit gezien dat iemand zo een beetje ... moeilijk maken ofzo. Nee. [...] Ik heb het nooit gezien. Echt waar. Ja, soms heb ik moeite met de regels, maar dat zijn regels. Soms zijn de regels goed en soms niet goed, maar dat zijn regels en dat moet ik respecteren, dat zijn de regels van Nederland. (R42)

Uiteraard kunnen respondenten hier sociaal wenselijke antwoorden geven. De geïnterviewden benadrukten vooral hun positieve ervaringen. Ook het kwantitatieve onderzoek wijst op weinig ervaringen met discriminatie (Dagevos et al. 2018). Wel laat bovenstaand citaat zien dat er een gevoel en een concrete ervaring is rondom de regels van Nederland. De regels worden gewaardeerd en vaak vergeleken met Syrië of Turkije, waar veel minder regels waren en uitsluiting meer aan de orde van de dag was, vooral onder Koerdische respondenten.

Als we het vervolgens hebben over hoe deze regels in de praktijk worden gebracht, dan komen er wel verhalen boven die illustreren hoe het ‘anders behandeld worden’ meer zit in subtielere ervaringen van respondenten dan dat sprake is van een direct gevoel van discriminatie. Zo vertelden respondenten dat zij zich door ‘Nederlanders’ of Nederlandse instanties soms bijvoorbeeld wel ondergewaardeerd voelen. En zij zien hier zelf ook wel een directe link met mogelijkheden tot bijvoorbeeld toetreding tot de arbeidsmarkt. Neem het verhaal van de volgende teleurgestelde jonge Syrische vrouw die zich met een afgeronde master van de kunstacademie als asielzoekster in 2017 in Nederland meldt:

Ik ben meerdere keren geweigerd. Kijk wat er twee dagen geleden met me is gebeurd. Ik heb een e-mail gestuurd naar de [...] academie hier in [...]. Ik vroeg voor een positie als lerares. De directeur van de academie zegt tegen mij: ‘Dank je voor je bericht, ik adviseer je een andere kunstacademie te zoeken omdat het best moeilijk is om een student te worden bij ons.’ [...] Dus ze heeft geen idee over mijn master. Ze opent mijn cv niet, het document dat ik meestuur. Zie je wat ik bedoel? Ze ziet Damascus Universiteit staan en ze stopt met nadenken. Wat is het probleem? Is het een probleem dat ik uit Syrië kom? Ze zag niet eens dat ik al een master heb. Ik ben heel trots op mijn master. Laat het me proberen. Geef me de kans. Ik heb geen geld nodig, alleen erkenning. Als je zulke onbeschofte antwoorden krijgt van een directeur van een hogeschool of een universiteit, ik dacht dat in Europa, in Nederland, ik dacht dat iedereen wordt geholpen. Waarom word ik niet geholpen op dezelfde manier? Ik

houd heel erg van dit land, echt waar, ik houd van het landschap, de natuur, alles is prachtig, ik zou hier wel voor altijd willen blijven, maar als mensen je negeren ... En als je jezelf de hele tijd moet bewijzen voor de gemeente, ik wil echt niet in de horeca werken. Zo ben ik niet. Ik ben hier gekomen met een droom en ik ga niet stilzitten en ik ga niet wachten. Ik ben al anderhalf jaar hier. (R4)

Persoonlijk leed, zorgen over de toekomst, het gebrek aan voldoende kennis van de Nederlandse taal en het ontbreken van de juiste papieren, gecombineerd met het gevoel niet altijd voor vol aangezien te worden, maken het lastig voor Syrische statushouders om toegang te krijgen tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Veel respondenten gaven aan dat ze graag op hun niveau willen werken, maar ook op hun niveau aangesproken willen worden. Deze bevinding kwam overigens ook terug in het kwalitatieve onderzoek onder Eritreeërs, die aangaven overal ‘als een kind te worden behandeld’ (Sterckx en Fessehazion 2018: 95).

5.9 Begrip en onbegrip rondom het participatiebeleid

Veel respondenten zijn begripvol rondom de tijdelijkheid van ondersteuning en willen zelf ook erg graag aan de slag. Een 34-jarige Syrische man vertelde bijvoorbeeld:

Ik ben klaar met de inburgering. Ik werk nu. En ook mijn vrouw wil werk zoeken. Ik vind dat als iemand gezond is en kan werken, dat hij moet werken. Ja, de sociale dienst helpt, twee jaar, drie jaar, dat is heel goed, maar dat is genoeg. Als ik kan werken, als ik zelf werk, als ik zelf geld kan krijgen, dan is dat beter ja. Want ik vind: een uitkering is voor zieke mensen. Voor mensen die niet kunnen werken, maar ik vind dat ik, omdat ik gezond ben, kan werken, waarom niet? (R42)

Dergelijke verhalen, die getuigen van dankbaarheid jegens de steun van de Nederlandse overheid en de Nederlandse samenleving voor de opvang en het verblijf, gaan samen met de gedachte dat je je als gast bij een goede gastheer dankbaar dient te gedragen.

In het voorafgaande hebben we op verschillende plekken beschreven dat onbegrip over de ratio van overheidsbeleid bij sommige respondenten tot frustratie leidt en participatie in de weg staat. Zo schreven we over de vele verplaatsingen tijdens de asielprocedure, de regels rondom gezinshereniging en het spreidingsbeleid in combinatie met het feit dat de lokale mogelijkheden tot ondersteuning door de overheid van plaats tot plaats kunnen verschillen. Respondenten begrijpen de achterliggende rationaliteit van dergelijk overheidsbeleid vaak niet en dit onbegrip kan leiden tot een zekere afstand en wantrouwen ten opzichte van de (lokale) overheid.

Ook zagen we op het gebied van werk dat sommige respondenten vinden dat gemeenten niet genoeg doen om mensen überhaupt te stimuleren om uit de uitkering te komen, wat onbegrip en verbazing bij hen oproept. Tijdens een gesprek schetst een hoogopgeleid jong Syrisch echtpaar bijvoorbeeld hun visie over hoe de Nederlandse overheid het met de uitkeringen en betaalde arbeid beter zou kunnen doen. Zij zijn dan net een jaar in Nederland en stonden erop het interview in het Nederlands te doen.

Ik denk dat de gemeente Syrische mensen niet genoeg motiveert om te werken. Als ik werk of niet ik krijg hetzelfde salaris, dezelfde uitkering. In Duitsland vind ik het beter geregeld. Als je daar gaat werken en je hebt een uitkering dan zijn de eerste 200 of 100 euro, ik weet niet precies welk bedrag het is, de eerste 200 euro die je verdient die zijn voor jou, dat is iets extra's. Alles boven die 200 euro gaat terug naar de gemeente. Door dat systeem willen alle mensen wel naar werk gaan [...] 200 euro extra bovenop je uitkering. Dat is voor jou, dat is een motivatie. [...] En dat stimuleert, motiveert, mensen willen dan wel wit werken. En deze man gaat dan niet zwart werken. Wij hebben geen ervaring met zwart werken, maar wij vertellen over wat we weten van anderen. (R48)

De inhoud van bovenstaand citaat is in lijn met bevindingen uit eerder Nederlands onderzoek onder lage-inkomensgroepen, waarbij de onderzoekers stellen: 'Een uitkerings- en arbeidsbestel dat inkomsten uit arbeid in mindering brengt (kort) op de hoogte van uitkeringen, en dat mensen die wel willen en kunnen werken geen volwaardige baan kan bieden, en toch verbiedt om er informeel bij te werken, zal nu eenmaal steeds opnieuw de verleiding tot ontduiking oproepen' (Engbersen en Staring 2000: 100).

Wat opviel onder de respondenten, die allen pas enkele jaren in Nederland wonen, is hun relatief hoge (arbeids)moraal. Zij spraken zich tijdens de interviews vaak laatdunkend uit over mensen die zich in de criminaliteit begeven, zwart werken of andere zaken in Nederland doen die in hun ogen onacceptabel zijn. Dit wil niet zeggen dat Syrische statushouders principieel tegen informele inkomsten of zwart werk zijn. Het arbeidsverleden van het merendeel van deze respondenten in buurlanden als Turkije of Libanon kenmerkt zich juist door participatie aan de informele economie, bij afwezigheid van een overheid die zorg draagt voor inkomsten. De uitspraken rondom zwart werk illustreren vooral het al eerder opgemerkte verschijnsel dat Syriërs zich vaak proberen te onderscheiden van andere migrantengroepen in de Nederlandse samenleving en zich van hun goede kant willen laten zien. Sociaal wenselijke antwoorden zijn in dit geval ook gedeeltelijk een tegenreactie op de onjuiste beeldvorming die zij tegenkomen en de onderwaardering die zij vaak ervaren in hun dagelijkse leven.

5.10 Samenvatting

Waar veel respondenten in de buurlanden van Syrië niet of nauwelijks ondersteuning krijgen in hun participatie vanuit de overheid, is de situatie in Nederland omgekeerd. Een overheid die zorg draagt voor een inkomen en voor allerlei voorzieningen, maar een arbeidsmarkt die relatief lastig toegankelijk is en waar veel belang wordt gehecht aan papieren (diploma's). Ook ondervinden veel respondenten problemen met het vervolgen van een opleiding omdat hun diploma's niet worden erkend of ze opleidingen hebben moeten onderbreken en helemaal niet over diploma's beschikken bij aankomst in Nederland.

Veel Syrische statushouders klagen over de grote druk die ze in het huidige systeem ervaren om zomaar elke baan te accepteren zonder dat ze volgens hen voldoende tijd krijgen

om zich te oriënteren op de Nederlandse arbeidsmarkt om een baan te vinden die past bij hun eerdere ervaring. Vooral onder hogeropgeleiden speelt dit. Voor hen is het vaak nog lastiger om een goede match te vinden. De druk komt overigens niet alleen van buiten. Ook zelf voelen ze vaak de noodzaak om snel inkomsten te genereren, zowel om de eigen (financiële) positie en die van het gezin te verbeteren, als om aan de transnationale verplichtingen te kunnen voldoen. Bij gebrek aan mogelijkheden op niveau accepteren statushouders in deze situatie soms toch banen waar ze in eerste instantie niet naar op zoek waren.

In dit hoofdstuk presenteren we twee casussen die op verschillende wijze laten zien hoe belangrijk de ondersteuning vanuit de Nederlandse overheid is om ambities te kunnen realiseren. De gemeente speelde in het geval van de Syrische kapper een cruciale rol bij het opzetten van zijn eigen bedrijf. Bij de elektriciën vervulde de gemeente een heel andere rol. Deze ondersteuning werd als druk ervaren omdat de nadruk lag op het zo snel mogelijk accepteren van werk. In de ogen van de elektriciën speelde in de interactie met de gemeente negatieve beeldvorming rondom Syrië ook een belangrijke rol, waardoor hij het gevoel kreeg niet voor vol te worden aangezien in de samenleving als geheel.

Respondenten hebben allerlei obstakels verwoord die het vinden van werk in de weg staan. Deze obstakels liggen soms primair bij de respondenten zelf en soms meer bij de (lokale) overheid of bij de samenleving als geheel. We onderscheidden vier verschillende typen obstakels: obstakels door het verleden die vooral samenhangen met de persoonlijke ‘bagage’ waarmee mensen zich in Nederland vestigen; obstakels die samenhangen met zorgen over de toekomst in Nederland; obstakels gerelateerd aan taalbeheersing, diploma’s en het gebrek aan ondersteuning bij het dichten van de kloof; en obstakels gerelateerd aan de bejegening van met name uitvoerders van het beleid.

Noten

- 1 Respondent heeft met zijn kapperszaak de nodige aandacht in de regionale en lokale media gekregen.
- 2 Inmiddels (augustus 2019) heeft hij zijn prijs verhoogd naar 12 euro.
- 3 vca staat voor vgm (Veiligheid, Gezondheid en Milieu) Checklist Aannemers (zie www.vcanederland.nl/).
- 4 Er zijn de afgelopen periode veel ondersteuningsinitiatieven door het hele land opgezet om statushouders met ondernemersambities te informeren over en begeleiden bij het opzetten van een eigen onderneming (vwn 2018). De Kamer van Koophandel publiceerde in 2015 een rapport waarin vermeld werd dat opvallende stijgers in het land van de zelfstandige ondernemers Syriërs waren (Kamer van Koophandel 2016).
- 5 Zie <http://delitelabs.com/about-us/#our-story>.

6 Veranderende sociale netwerken en culturele verschillen

Om meer inzicht te krijgen in de sociaal-culturele participatie van Syrische statushouders is het belangrijk te weten welke veranderingen er in het sociale netwerk zijn opgetreden als gevolg van hun vlucht naar Nederland. Het sociale netwerk is onderdeel van het sociaal kapitaal, waarbinnen verschillende vormen van concrete hulp kunnen worden uitgewisseld, maar waarbinnen ook emotionele ondersteuning een belangrijke plek kan innemen. Daarnaast is het van belang inzicht te krijgen in de zogenoemde culturele integratie: de overeenkomsten en verschillen die Syriërs constateren tussen hen en anderen in hun nieuwe woonomgeving als het gaat om waardeoriëntaties. De keuze om te participeren en hoe exact te participeren hangt namelijk ook samen met de mate waarin mensen culturele verschillen kunnen en/of willen overbruggen en welke ervaringen zij hebben met reacties vanuit hun omgeving op culturele verschillen.

6.1 Sociale netwerken: transnationaal maar ook schraal

Met het vertrek vanuit Syrië en voor velen ook een langdurig verblijf in een buurland als Turkije, Egypte of Libanon, de reis naar Nederland, het verblijf in asielzoekerscentra en vervolgens de erkenning als vluchteling en het wonen in een van de Nederlandse steden of dorpen, zijn de sociale netwerken van de individuele respondenten veranderd. Vooral het transnationale karakter van de netwerken is een belangrijke en blijvende verandering in het sociale netwerk van de respondenten. Hun netwerken zijn in geografisch opzicht namelijk veel meer verspreid geraakt na de vlucht en omvatten nu mensen in veel verschillende landen. Voor vluchtelingen in het algemeen is het een bekend verschijnsel dat hun netwerken verspreid raken (zie bijvoorbeeld Al-Ali et al. 2001; Muller 2010).

Een tweede belangrijke verandering die met de vlucht gepaard gaat, betreft de verandering in de kwaliteit van de contacten. Gaandeweg leren respondenten op alle plekken waar ze verblijven nieuwe mensen kennen die voor kortere of langere tijd actief deel uitmaken van hun sociale netwerk en na verloop van tijd meer op afstand komen te staan of minder intensief worden onderhouden. Deze inhoudelijke veranderingen hangen samen met onderscheidende kenmerken als frequentie, duurzaamheid, inhoud en intensiteit van het contact (Hannerz 1980). Hoewel we in deze studie geen uitgebreide sociale netwerkanalyse willen toepassen, laten de interviews wel zien dat de frequentie en de intensiteit waarmee respondenten contacten onderhouden – uitzonderingen daargelaten – zijn afgenomen. Ook onderhouden de respondenten hun contacten met personen in Syrië noodgedwongen op een andere manier, via sociale media, Skype, FaceTime en WhatsApp. Kort geformuleerd zijn de sociale netwerken transnationaal, maar bovenal ook 'schraal' geworden in termen van diversiteit, intensiteit en de inhoud van de contacten.

Voor vrijwel alle respondenten geldt dat zij veruit het grootste gedeelte van hun familie (en vrienden) hebben moeten achterlaten. Eerder gaven we al aan dat zorgen om de naaste familieleden in vooral Syrië onderdeel zijn van de problemen en angsten van de respon-

denten in Nederland, die een volwaardige participatie in de Nederlandse samenleving in de weg staan. Voor een deel zijn de respondenten erin geslaagd hun partner en eventuele minderjarige kinderen of – in het geval van minderjarigheid – hun ouders naar Nederland te halen. Tegelijkertijd zijn de mogelijkheden bij gezinshereniging beperkt of willen of kunnen familieleden niet altijd Syrië verlaten. Veel respondenten realiseren zich dan ook dat zij een belangrijk deel van hun familie voorlopig niet meer zullen zien.

Sommige respondenten zijn alleen, andere zijn aangewezen op hun partner en (jonge) kinderen met wie ze verblijven. Soms ook woont een enkel familielid op bereisbare afstand van de respondent elders in Nederland of in Duitsland. Als de financiële middelen het toelaten gebruiken de respondenten vaak de weekenden om deze familieleden te bezoeken. Direct fysiek contact met de kring van dierbaren is dus met het uiteindelijke verblijf in Nederland sterk afgenomen en veel van de belangrijke ‘intieme’ contacten met familieleden en met oude vrienden vindt gedwongen plaats op afstand en moet op andere manieren onderhouden worden, zoals online of via de telefoon.

Deze versmalling van de betekenisvolle contacten tot veelal een enkel familielid en vooral de huwelijkspartner en eventuele kinderen gaat bij een deel van de respondenten gepaard met spanningen en relatieproblemen (zie paragraaf 6.4). Een deel van de respondenten beschikt over een sociaal netwerk waarbij de directe contacten vooral bestaan uit een heel selecte groep familieleden – vaak gaat het dan om de partner, eventueel kinderen, soms ouders, een broer, oom of tante. Anderen hebben daarnaast ook nog contact met een beperkte groep Syriërs en/of vrienden uit uiteenlopende herkomstlanden die de respondenten tijdens de asielpprocedure in de centra hebben leren kennen. De vaak wat jongere hoogopgeleide respondenten, soms met partner en soms alleenstaand, hebben veelal contact met wat heterogenere groepen in Nederland, terwijl de wat lager opgeleide respondenten met een gezin zich vaker beperken tot contacten met andere Syriërs en veelal instrumentele contacten met Nederlanders onderhouden. Contacten met Nederlanders worden als zeer belangrijk ervaren door Syrische statushouders, maar voltrekken zich vaak in de context van vrijwilligerswerk en/of hulpbehoevendheid.

Respondenten wijzen erop hoe onder invloed van de nieuwe omgeving, waarin sociale relaties op een andere wijze vorm en inhoud krijgen, en de veranderingen in hun eigen netwerk van familieleden en vrienden, ook hun sociale leven drastisch is veranderd. Een 35-jarige vrouw uit Latakia die met haar man en zoontje bijna vier jaar in Nederland woont, drukte zich hierover duidelijk uit:

In Syrië leefden we in een harmonieuze omgeving. Nu leven we in een nieuwe omgeving die niet vergelijkbaar is met de onze en we vergelijken ook niet. Hier hebben we geen sociaal leven. Hier zijn we afhankelijk van onze schoonouders, dat is heel anders dan in Syrië waar we veel vrienden hadden, waar het heel makkelijk was om contact te hebben met vrienden en ze te ontmoeten. Mijn man had ook een veel beter sociaal leven daar. Nu, na vier jaar, heeft hij nog niet een vriend die hij kan bellen om iets te gaan doen samen. Dat is echt moeilijk. We hebben geen normaal leven hier. Ik weet niet of Nederlanders zo leven, maar ik hoop dat we hier uit gaan komen en een oplossing vinden, helemaal omdat we nu een kind hebben en die heeft ook een sociaal leven nodig. (R24)

Respondenten kijken allemaal terug op een leven in Syrië waarin, naast allerlei instrumentele contacten, familie en vrienden een veel dominantere rol in hun dagelijks leven speelden. In Nederland is dit veel minder het geval en zijn mensen meer alleen en vaker omgeven door relatief onbekenden. Een 40-jarige Syrische man uit Amsterdam vertelde:

In Syrië was ik nooit alleen, mijn hele familie woonde in dezelfde buurt als ik, mijn grootouders, mijn ooms, en mijn ouders ook, we woonden allemaal vlak bij elkaar. We deden wat we moesten doen, overdag hadden we onze verplichtingen, maar in de avond ontmoetten we elkaar altijd bij mijn grootouders thuis, de hele familie lekker bij elkaar. Mijn ooms, tantes, met alle kinderen. Dat is wat ik het meeste mis. (R5)

In Nederland ervaren de respondenten hun sociale contacten in vergelijking met de situatie in Syrië volgens deze respondenten als mager en dat betreuren ze om verschillende redenen.

Ik heb een groot sociaal netwerk in Syrië en ik ken alle plaatsen in detail. Hier is de gemeenschap individueel en dat helpt je niet om je thuis te voelen, om je op je plek te voelen. Om dat gevoel van stabiliteit en je thuis voelen te hebben, heb je je familie om je heen nodig of een relatie met een ander. (R20)

Deze respondent wijst op het grote belang van familieleden en vrienden om je ergens thuis te kunnen voelen. Waar de vanzelfsprekendheid van frequent fysiek contact met deze personen veelal is verdwenen, onderhouden veel respondenten wel frequent contact met hun allernaaste familieleden (ouders, partners, kinderen, broers, zussen) in Syrië en in de andere landen van vestiging via de telefoon en vooral via de gangbare en gratis communicatiemogelijkheden van sociale media als Facebook, Skype en WhatsApp in het bijzonder omdat sommige respondenten dat medium als meer privé beschouwen. Een Syrische vrouw vertelde hoe ze elke dag met haar moeder belt en hoezeer ze haar mist.

De band die ik met mijn moeder heb is echt heel sterk. Mijn moeder is mijn zus, mijn vriendin, mijn leven, mijn subsidie, ze is alles voor mij. Dat is echt moeilijk. Nu heb ik haar 1,5 jaar niet gezien. (R4)

Eenzaamheid is een terugkerend thema in de interviews. Het verleden in Syrië en het rijke sociale leven dat veel respondenten daar genoten versterkt het gevoel van eenzaamheid en gemis. Eenzaamheid en gemis gecombineerd met somberheid, stress, slaapproblemen en zorgen voor familieleden, resulteren bij veel respondenten in een negatieve geestelijke gesteldheid. Het gemis maakt het moeilijk om helemaal hier te zijn en leidt tot concentratieproblemen.

6.2 Ondersteuning van andere Syriërs in Nederland

Syriërs met wie de respondenten contacten onderhouden in Nederland hebben zij vaak al eerder leren kennen, bijvoorbeeld vanuit hun leven in Syrië, tijdens de vlucht of tijdens hun verblijf in buurlanden. Maar ook in Nederland worden nieuwe contacten met Syriërs

gelegd. Bijvoorbeeld tijdens het verblijf in de asielzoekerscentra of tijdens de taallessen in de buurt. Als respondenten familieleden in Nederland hebben wonen is het overigens niet vanzelfsprekend dat ze elkaar regelmatig zien of elkaar altijd overal mee kunnen helpen. Zoals we in hoofdstuk 2 hebben beschreven, komen familieleden door het spreidingsbeleid van statushouders over heel Nederland soms ver van elkaar vandaan te wonen. De financiële problematiek die bij veel respondenten speelt, maakt dat ze veelal niet de beschikking hebben over een auto en dat het openbaar vervoer door de hoge kosten wordt gemeden. Dit betekent soms ook dat er minder ondersteuning mogelijk is in het dagelijks leven dan je zou verwachten op basis van de aanwezigheid van familie. Een jonge Syrische moeder legt bijvoorbeeld uit dat haar moeder in Nederland niet op haar kind kan passen omdat zij niet alleen met de bus in Nederland naar hen toe kan komen.

Ik heb heel weinig hulp van mijn familie hier in Nederland. Mijn moeder is er wel, maar ze kan niet oppassen want ze woont te ver weg en het bussysteem is te ingewikkeld voor haar. Ik kan haar niet vragen om de bus te pakken en naar ons huis te komen. (R43)

We hoorden tijdens de interviews vaak terug dat het openbaar vervoer in Nederland duur is en mobiliteit en dus ook participatie beperkt. Een jonge vrouw met een kunstacademie-achtergrond die een woning toegewezen heeft gekregen in een dorp in het oosten van het land, vertelt bijvoorbeeld dat ze graag met haar Museumkaart door heel Nederland reist, maar dat ze dat wel strategisch moet doen en bezoeken moet combineren omdat het anders te duur is.

Ik koop meestal een dagkaart van de NS en combineer dan al mijn bezoeken, wat soms heel stressvol is, maar anders kan ik het niet betalen. (R4)

Deze strategieën zijn uiteraard niet uniek voor statushouders en worden breder toegepast door mensen die moeite hebben financieel rond te komen. Deze vrouw was echter niet gewend om zo weinig geld te hebben, omdat ze in Syrië financieel gezien een goed leven had.

We kwamen ook verhalen tegen van mensen voor wie de nabijheid van familieleden en vrienden uit Syrië het juist wel mogelijk maakte om bepaalde activiteiten te combineren met de zorg voor kinderen vanwege ondersteuning. Een 35-jarige Syrische vrouw die net als haar echtgenoot werkt, vertelde bijvoorbeeld hoe ze over de nodige flexibiliteit beschikt dankzij de ondersteuning vanuit haar sociale netwerk:

Mijn man werkt van vijf uur in de ochtend tot twaalf uur in de middag, soms zien we elkaar niet eens. Ik werk vier dagen in de week en mijn man vijf dagen. Soms moet ik thuis verder werken als ik moet overwerken. Maar we krijgen veel hulp van mijn schoonouders die heel dicht bij ons wonen en die ons helpen onze zoon op te voeden als wij aan het werk zijn. De crèche is veel te duur voor ons. We krijgen ook hulp van onze buurvrouw, een Syrisch-Nederlandse vrouw die hier al acht jaar woont. Soms let ze op mijn zoon totdat ik terugkom van mijn werk. (R24)

Dit gezin had het geluk om in het oosten van het land in een buurt te wonen waar al een Syrische gemeenschap aanwezig was die haar kon ondersteunen, naast de hulp die ze van haar eigen directe familie ontving, die nog maar net in Nederland was aangekomen. We hoorden van meerdere Syrische moeders dat ze kinderopvang in Nederland te duur vinden en dat ze daarom nu thuis blijven om te zorgen dat de kinderen goed aarden. Het feit dat er nu veel tijd en energie in het gezinsleven gestoken wordt betekent overigens niet dat Syrische vrouwen geen ambitie hebben om later te gaan werken.

6.3 Culturele en religieuze verschillen overbruggen

Tijdens een van de focusgroepen zei een deelnemster dat Syrië en Nederland ongeveer tegenovergesteld aan elkaar waren als het ging om cultuur: 'In Syrië is alles heel los en in Nederland zijn overal regels voor en moet alles op afspraak.' De vele regels in Nederland komen terug in bijna alle interviews. Een 33-jarige Syrische vrouw uit een dorp zei hier bijvoorbeeld over:

Voor mij is integratie de Nederlandse regels kennen. Je moet de regels volgen. Het is het gevoel van de straat oversteken als het licht op groen staat. Dat is integratie in Nederland.
(R47)

Een andere respondent vertelde over een aanrijding die hij had gehad. Hij gaf aan dat hij het liefst wat geld had willen geven en gewoon had willen doorrijden, maar dat in Nederland alles met papieren geregeld moet worden en dat hij dat helemaal niet kende. Regels zijn soms vervelend, maar ze worden ook gewaardeerd door de respondenten. Alles is goed geregeld in Nederland en er is nauwelijks corruptie zoals in Syrië (met sommige praktijken die mensen ervaren op de taalscholen als uitzondering). In Nederland is er duidelijkheid en als je je aan de regels houdt kan en mag er veel, zo is het idee onder veel respondenten.

Ook wordt de tolerantie gewaardeerd, vooral door mensen uit gemengde families en/of minderheidsposities. We interviewden bijvoorbeeld een stel dat soennieten en sjiïeten in een familie had, en in Nederland was dat geen probleem. Toch was het soms lastig voor respondenten om uit te zoeken hoe ze in het overwegend seculiere landschap het beste konden navigeren. Niet overal ervoeren ze evenveel tolerantie voor hun vaak afwijkende religieuze achtergrond. Voor een aantal van de vrouwelijke respondenten speelde bijvoorbeeld de vraag of ze nog wel hun hoofddoek wilden dragen nu ze in Nederland woonden. Tijdens een meeloopinterview vertelde een jonge Syrische vrouw dat ze het lastig vindt om naar school te gaan in Nederland met een hoofddoek op en dat haar contactpersoon bij de gemeente en haar vrienden haar regelmatig vertellen dat haar leven veel gemakkelijker zou zijn als ze de hoofddoek afdoet. Ze voelt dat ze haar dwingen om een keuze te maken, maar ze heeft besloten dat ze niet toegeeft en volhoudt omdat ze geen concessies wil doen. Ze vindt dat mensen haar moeten accepteren zoals ze is, en geen oordelen mogen vellen op basis van een kledingstuk.

Religie is een belangrijk onderdeel van de identiteit van veel Syriërs en we hoorden tijdens de interviews dat sommige islamitische respondenten zich zorgen maken over hun religieuze beleving. Zij voelen zich soms belemmerd in hun moslim-zijn door hun areligieuze omgeving. Ze verwijzen dan niet zozeer naar formele aspecten als het bijwonen van gebedsdiensten of de ramadan, maar vertellen vooral over het moslim zijn in het alledaagse leven in Nederland. Vooral voor de meer fundamentalistische, conservatieve moslims levert dit allerlei problemen op. In het navolgende blijven we wat langer stilstaan bij een echtpaar met twee jonge schoolgaande kinderen, onder wie een meisje dat de basisschool bezoekt en een jongen die naar de middelbare school gaat in een plaats vijftien kilometer verderop. We hebben relatief weinig Syrische statushouders gesproken die de islam zo fundamentalistisch beleven en invullen, maar dit stel staat wel voor een groep Syrische statushouders die ook in Nederland woont. De echtgenote, die af en toe gaat wandelen met haar kinderen, vertelde:

Mensen laten hun honden uit en die honden lopen hier dan los en zijn niet aan de lijn. Dus als ze wandelen en die honden zien vreemden dan vallen ze die aan. Wij zijn daarom echt heel bang. Mijn dochters die verstijven van schrik op straat en worden helemaal gek. Als we wat van de hond zeggen, dan begint de eigenaar tegen ons te schreeuwen. Waarom houden ze die honden niet aan de lijn? We zijn er niet alleen bang voor maar ook vanuit de islam ... vanuit de islam zijn honden 'onrein'. Als ze ons aanraken dan is dat 'onrein'. (R41)

Zij en haar oudere echtgenoot vertelden beiden dat ze zich niet religieus gediscrimineerd voelen in Nederland en dat ze vrijuit de islam kunnen praktiseren en de moskee kunnen bezoeken. Deze constatering staat echter haaks op het vervolg, waarin de echtgenote verder vertelde over haar wandelingen toen ze net in het dorp woonden en tijdens die wandelingen een nikab (gezichtsbedekkend gewaad) droeg.

R: Ze hebben ervoor gezorgd dat ik geen nikab meer draag.

I: Wie zijn ze?

R: Dat waren de mensen in de straat. Ze bespuugden ons soms. Soms vloekten ze naar ons en soms probeerden ze ons met de fiets aan te rijden. Daarom heb ik de nikab afgedaan.

(R41)

R41 blijft nu meer in huis en als ze de straat opgaat om te wandelen of boodschappen te doen, draagt ze een hijab (hoofddoek) of een chador, waarbij haar gezicht zichtbaar is. Deze respondenten vertelden ook uitvoerig over hun ervaringen met de basisschool en de middelbare school. Zo vertelde R41 over de middelbare school waar haar zoon op zit:

Ik heb een zoon van 12 en wij voeden hem islamitisch op. Op school zit hij in een gemengde klas. En ze laten hem van alles op televisie zien: naakte vrouwen en mannen die seks hebben met andere mannen. Hij wil niet naar school, maar de docent bestraft hem dan. Het is heel erg onrein en niet in lijn met onze religie de islam. [...] Ze laten in de klas beelden van geslachtsdelen zien. [...] Hij is een kind, hij is geen 14 of 15, maar hij is 12. Hij is een kind, dat kan echt niet. (R41)

Ze vertelde over haar dochter, die in groep 6 van de lokale basisschool zit en die tijdens bepaalde lessen die ze beschamend vindt, met haar hoofd onder tafel wegduikt, maar door de onderwijzer daarvoor bestraffend wordt toegesproken. Op de vraag hoe de leerkracht haar dochter bejegt, antwoordde R41:

De docent zegt tegen mijn dochter dat ze een psychisch probleem heeft als ze dat niet accepteert. 'Jullie zijn Syriërs en jullie wonen hier. En later als je naar school gaat, zul je vaak dergelijke dingen zien. Er zal dan ook een jongen naar je toekomen en die zal je om een zoen vragen en die moet je dan zoenen.' Je kunt naar school gaan en je kunt zelf gaan kijken en controleren wat er gebeurt ... (R41)

Naast de omstandigheid dat dit echtpaar de ervaring heeft dat hun kinderen op school 'zondig' (haram) en tegen de islamitische regels in worden opgevoed, ervaren ze gelijktijdig ook een duidelijke ondermijning van hun ouderlijke gezag.

Het probleem is dat het kinderen zijn. Ze zijn jonger dan 18 jaar. Ze [de docenten] leren ze [hun kinderen] nu zich tegen hun ouders af te zetten. Zich tegen hun ouders te keren. Ze zeggen: 'Als je vader je slaat, bel ons dan alsjeblieft. Als je seks hebt gehad en je bent zwanger, dan kun je bellen. Dan kun je dit medicijn gebruiken en je kunt altijd bellen.' Dus waarom zetten ze de kinderen op tegen hun ouders? [...] Onze kinderen zijn goed opgevoed en ze doen zoiets niet. Maar we leven nu wel in angst. We leven echt in angst want als hij [echtgenoot] mijn kind slaat, dan zal hij wegrekken en zijn beklag over hem doen. Dat zij [de Nederlandse overheid] onze kinderen van ons zullen afpakken. [...] Hij is een kind, hij kan van alles zeggen, maar hij weet niets en is nog niet voldoende volwassen. Maar ze zullen hem geloven.

Deze vrouw, die tot dusver vooral over haar eigen gezin, haar echtgenoot en kinderen sprak, vervolgde in meer algemene zin:

Wij zijn echt bezorgd. Als Syrische gemeenschap maken we ons hier echt zorgen over. Niet alleen wij, maar veel mensen zijn bang dat zij [de Nederlandse overheid] onze kinderen van ons gaan afpakken. Dat ze ons worden afgepakt, omdat je hem niet mag toespreken, niet mag slaan of mag bestraffen. (R41)

Deze zorgen zijn ook bekend binnen andere migrantengemeenschappen, zoals de Somaliëse gemeenschap (Van Liempt en Nijenhuis 2014) en de Eritrese gemeenschap (Sterckx en Fessehazion 2018). Uit het laatste onderzoek blijkt ook dat Eritrese ouders ervaren dat hun manier van opvoeden niet als de juiste wordt gezien en dat ze gedwongen worden de Nederlandse manier van opvoeden over te nemen.

De echtgenoot van de Syrische vrouw hierboven vervolgde het gesprek met de constatering dat in Nederland de kinderen meer macht hebben dan de ouders, maar dat het hier om kinderen gaat die kunnen liegen en die je soms noodgedwongen opvoedkundig een tik moet kunnen geven:

Er zijn omstandigheden waarin je een kind slaat, bijvoorbeeld als ze met elektriciteit spelen of als ze iets anders gevaarlijks doen. Mijn dochter van 9 stak bijvoorbeeld de straat over

terwijl het voetgangerslicht op rood stond. In die situatie wilde mijn vrouw haar een tik geven. Omdat mijn dochter moet leren, en er is geen andere manier waarop ze hieruit kan leren ...

De ouders hebben beiden het idee dat de wereld op zijn kop staat omdat niet zij, maar de kinderen door het onderwijssysteem en de overheid worden gesteund. De kinderen voelen zich daardoor machtiger dan de ouders, terwijl de kinderen juist respect voor de ouders zouden moeten hebben. In bovenstaande casus zijn niet alle details altijd even duidelijk, noch is het helder of alle beschrijvingen kloppen en de gebeurtenissen zo gelopen zijn als ze door R40 en vooral de echtgenote van R40 (R41) worden verteld. Uiteindelijk is dat ook minder van belang dan de constatering dat de ouders in hun (islamitische) overtuigingen serieus botsen met het Nederlandse onderwijssysteem en dat ze bang zijn dat hun kinderen zich, onder invloed van de waarden die ze op school krijgen aangereikt, van hen zullen afkeren. Dergelijke overtuigingen zetten niet alleen de relaties van ouders met hun kinderen onder druk, maar gaan samen met wantrouwen en afstand houden ten opzichte van de overheid, die in hun optiek via het onderwijs de kinderen van hen vervreemdt. Tijdens de focusgroepgesprekken met een aantal Syrische vrouwen werd ook besproken dat het onderwijs- en kinderopvangsysteem in Nederland duur is, maar wel goed. Wat anders is, is dat er meer nadruk ligt op vrijheid en onafhankelijkheid van kinderen. Dat is voor sommige Syrische gezinnen een grote overgang. We hoorden dat sommige moeders liever hun kinderen zelf opvoeden of, als het kan, door familieleden laten opvoeden om te voorkomen dat hun kinderen te veel van hen verwijderd raken.

Religie en de islam in het bijzonder is ook iets waar sommige respondenten zich juist bewust buiten plaatsen. We interviewden vier Syriërs die zich als atheïst identificeerden en het geloof hadden afgezworen. Christelijke Syriërs lijken minder moeite te hebben in het Nederlandse religieuze landschap te integreren dan Syrische moslims, maar een aantal van de christelijke respondenten gaf aan zich niet altijd veilig te voelen in aanwezigheid van buitenlanders, daarmee doelend op moslims. Sommige van hen hadden ook expliciet voor Enschede gekozen, omdat ze verwachtten dat daar minder moslims zouden wonen. Sommige respondenten die het leven in een kleine gemeente waardeerden, stelden dat de culturele verschillen daar minder groot zijn omdat er in dorpen over het algemeen meer tijd wordt doorgebracht met familie. Dat sluit meer aan bij een leven waarin het vooral om familie draait. Voor Syrische vrouwen leek het in kleinere gemeenten soms ook iets makkelijker om via een actief verenigingsleven voor en door vrouwen sociale contacten op te bouwen. Zo waren er allerlei interacties binnen aparte 'damesclubjes' op het Nederlandse platteland, die inclusief waren in hun benadering en ook werden gewaardeerd door vrouwelijke Syrische respondenten. Voor jonge en iets progressievere mensen werd juist het internationale, intellectuele karakter van steden geschetst als een cultureel klimaat waarin ze zich thuis voelen.

Over de opvoeding hoorden we tijdens de interviews over verschillende uitdagingen rondom het laten opgroeien van kinderen tussen twee culturen. Veel Syrische ouders waar-

deren het onderwijssysteem in Nederland en zijn dankbaar dat hun kind hier naar school kan en aan een toekomst kan werken. R44 vertelde bijvoorbeeld:

Mijn zoon wil heel graag leren. [...] Hij heeft plannen om echt naar de universiteit te gaan en hij wil iets met techniek doen. Mijn dochter wil dokter worden, hoofdspecialist, met hersenen. Dat is wat ze roept en ik hoop voor haar dat het gaat lukken. Op school worden we goed begeleid. Er is een interne begeleidster, van Marokkaanse afkomst en die spreekt Arabisch dus dat is voor ons heel makkelijk om te communiceren. We zijn heel tevreden over het onderwijs hier. (R44)

Het is belangrijk om hier ook terug te denken aan de tijd in Turkije, waar kinderen vaak lange tijd helemaal geen onderwijs hebben genoten (zie hoofdstuk 1).

Wel vinden moeders het soms lastig dat ze niet veel tijd met hun kinderen kunnen doorbrengen omdat ze zelf de taal moeten leren, maar ook omdat de kinderen lange dagen naar school gaan. Een Syrische moeder in een dorp vertelde hierover het volgende:

We hebben hier niet genoeg tijd voor de opvoeding. Zij gaan naar school, wij gaan naar school. De kinderen blijven hier ook tot laat op school en krijgen daardoor thuis minder opvoeding. Kinderen gaan hier van acht tot drie naar school. Daarna gaan we naar huis, kinderprogramma's kijken, wat huiswerk maken, wat spelen. Alleen in het weekend zijn we echt vrij. (R47)

Deze moeder vindt het lastig dat ze niet veel tijd met haar kinderen doorbrengt. Ze vindt het ook moeilijk dat een groot deel van de opvoeding op school plaatsvindt en dat er eigenlijk weinig tijd is voor een andere opvoeding. Ze vertelt dat het grote verschil met Syrië is dat daar opa's, oma's en de hele familie zich met de opvoeding bemoeien, maar dat ze het hier helemaal alleen, met haar man, moet doen. De nieuwe sociale omgeving met andere waarden en nieuwe uitdagingen kan soms ook tot spanningen in het gezin leiden.

6.4 Relatieproblemen als gevolg van de vlucht

Het viel ons op dat er tijdens de interviews opvallend veel werd gesproken over echtscheidingen als een probleem binnen de Syrische gemeenschap. Veel relaties staan blijkbaar onder druk na wat er allemaal is gebeurd. Zo vertelde een 23-jarige Syrische vrouw hoe haar relatie onder spanning kwam te staan door alle stress en hoe ze uiteindelijk besloot van haar man te scheiden.

Toen ik in Nederland aankwam hadden we nog geen huis. We woonden eerst een tijdje in een kamp, dat was niet eenvoudig. Later kregen we een woning in Veenendaal en we verhuisden daarnaartoe. Maar na een half jaar waren de problemen met mijn man zo groot en uiteindelijk besloot ik om een scheiding aan te vragen. (R6)

De relatieproblemen die dit stel kreeg, zijn grotendeels te wijten aan de stress rondom het opbouwen van een nieuw leven, maar we hoorden ook dat relaties soms al langere tijd

onder druk stonden. Vier Syrische respondenten zijn na hun komst naar Nederland van hun partner gescheiden en een aantal respondenten nuanceerde het beeld dat alle problemen in Nederland zijn ontstaan. Zij wezen erop dat veel relaties ook in Syrië al onder spanning stonden. Een van de oorzaken die respondenten voor de druk op relaties noemden, was uithuwelijking op jonge leeftijd. Huwelijken worden in Syrië veelal geregeld door de familie en via het principe van uithuwelijking. Man en vrouw hebben wel iets te zeggen over de beslissing, maar de toestemming van de directe familie is heel belangrijk. Het huwelijk is dus een gelegenheid die de hele familie aangaat en er bestaat volgens de respondenten nauwelijks vrijepartnerkeuze. Ook de stress speelt als gevolg van de oorlog en de financiële problemen een rol bij de druk die ontstaat op huwelijken. Sinds de oorlog en alle spanning die dit met zich meebrengt, zijn ook in Syrië de echtscheidingspercentages de laatste jaren toegenomen (Van Liempt et al. 2019).

Voor sommige koppels was de beslissing om te migreren ook niet eenduidig en ontstonden er interne spanningen over of er wel of niet naar Europa gemigreerd moest worden en zo ja, wie er dan als eerste zou gaan. Zoals we in hoofdstuk 1 zagen is het lang niet altijd evident of je als gezin in het geheel migreert en is het lastig te bepalen wie er dan als eerste gaat. Deze beslissing, de reis zelf en alles wat er onderweg gebeurt, zetten relaties enorm onder druk. Zo interviewden we iemand die onderweg een kind verloor en in het verwerken van dit verdriet in Nederland steeds meer verwijderd raakte van haar echtgenoot. Het wachten op gezinshereniging en de onzekerheid en stress die daarmee gepaard gaan zetten relaties nog eens extra onder druk. En eenmaal in Nederland worden relaties wederom op de proef gesteld. Een lastig verschijnsel, dat bij vele relaties terugkomt, is het feit dat de man gedwongen moet wennen aan een nieuwe rol. Cultureel en traditioneel heeft de man in Syrië de verantwoordelijkheid voor het gezin en zijn identiteit en status is opgebouwd rondom het feit dat hij degene is die het inkomen genereert. Alle asielzoekers kennen in Nederland in de beginjaren een tijd van passiviteit, van nietsdoen. Dit ‘op de bank zitten’ is voor velen – vooral voor mannen – en dus ook binnen relaties, ingewikkeld om mee om te gaan. In Nederland heeft de echtgenoot vaak te maken met statusval en een nieuwe rol, waarin hij niet op eenvoudige wijze meer de zorg op zich kan nemen om financieel kostwinnaar te zijn. Deze overgang heeft zijn weerslag op relaties, soms zozeer dat de spanningen tot echtscheidingen leiden. We zagen overigens ook voorbeelden van relaties waar het wel goed gaat. Stellen die heel open waren over hoe ze de taken binnen het huishouden verdelen, en vertelden dat ze dat in Syrië ook al deden. We hoorden van respondenten dan ook dat sommige relaties juist sterker zijn geworden door alles wat ze hebben meegemaakt.

Een echtscheiding zorgt vaak zelf ook weer voor veel stress. Als je in Nederland een echtscheiding aanvraagt, kan dat snel geregeld worden, maar alles hangt af van hoe coöperatief je als stel nog bent. Voor vrouwen die als gezinshereniger gekomen zijn, betekent de scheiding van hun echtgenoot dat ze hun eigen onafhankelijke status moeten aanvragen. Vaak moeten ze terug naar het azc om het hele proces van asiel aanvragen opnieuw te doorlopen, nu met het doel een zelfstandige verblijfsvergunning te krijgen en geen

echtgenootafhankelijke. Als er kinderen bij betrokken zijn is dit een hele opgave. Stress rondom echtscheidingen werkt ook door op andere terreinen. Een Syrische 23-jarige vrouw vertelde bijvoorbeeld dat het voor haar moeilijk was om haar taal op orde te krijgen als een gevolg van haar echtscheiding. Drie jaar is een heel ruime tijd, maar met de stress van de scheiding gaat het haar waarschijnlijk niet lukken om haar gewenste niveau te halen. Ze vertelde hoe hele proces voor haar verlopen is:

Mijn taalcursus was een intensieve cursus van nul naar A2 in zes maanden. Na een tijdje zaten er alleen nog maar mannen in mijn klas en ik was de enige vrouw. Mijn echtgenoot vond dat niet goed en hij zei dat ik er niet meer heen hoefde te gaan en dat ik wel thuis kon blijven. We kregen ruzie daarover. Toen zei hij dat hij mij bij een andere school ging inschrijven en ik stopte met de lessen. Die nieuwe school die er zou komen die kwam maar niet en ik moest heel lang wachten. Toen begon ik weer bij A1. Die cursus was voor zes maanden, maar na drie maanden stopte ik want ik kreeg weer problemen met mijn man. En toen ben ik de scheiding aan gaan vragen. Ik stopte met school en mijn reis terug naar het kamp begon. Toen ik na een tijdje weer naar school wilde gaan zeiden ze dat ik A1 opnieuw moest doen, maar ik zei nee dat doe ik niet. En ik begon bij A2 en dat duurde allemaal twee jaar. Mijn lening met Duo is nu bijna op en ik kan niet verder leren. Ik had geen goede ervaring met Duo want ze hadden totaal geen begrip voor mijn situatie. Ik wilde B1 of B2 doen en ik wilde uitstel, maar ze weigerden me uitstel te geven. (R6)

Deze vrouw deed uiteindelijk binnen een jaar A2-niveau, KNM (Kennis van de Nederlandse Maatschappij) en ONA (Oriëntatie op de Nederlandse Arbeidsmarkt) en ze haalde haar inburgeringsexamen. De andere twee jaar was ze zo gestrest door de situatie en bezig met haar scheiding dat ze niet naar taallessen ging en zich ook niet kon concentreren.

6.5 Contact met Nederlanders: via de agenda

Uit het onderzoek *Syriërs in Nederland* (Dagevos et al. 2018) bleek dat ruim 60% van de Syriërs minimaal een keer per week contact had met een Nederlandse kennis of vriend. Respondenten gaven aan dat een goede band met Nederlanders belangrijk is voor hun integratie. Er bestaat veel behoefte aan contact met Nederlanders. Het wordt zelfs gezien als de ultieme weg naar integratie (zie ook hoofdstuk 4). Participatie betekent voor respondenten de taal leren en contact hebben met Nederlanders, maar de contacten die ze hebben zijn vaak gelinkt aan de formele kanten van het participatietraject (taalcoaches, taalcafés, vrijwilligers die helpen met alledaagse dingen). Het zijn nog geen vrienden, maar bij sommige respondenten speelt wel de hoop dat een aantal van deze contacten uiteindelijk resulteren in vriendschappelijke relaties.

Veel respondenten wezen erop dat het sluiten en/of onderhouden van nieuwe vriendschappen in Nederland in vergelijking met Syrië lastiger is, omdat het er hier in hun ogen erg formeel aan toegaat. Een 35-jarige Syrische man die in Den Haag woont vertelde bijvoorbeeld:

In Syrië heb je heel veel vrije tijd en je hoeft geen afspraak te maken om mensen te ontmoeten. De situatie daar is veel flexibeler, maar we wennen langzaam aan de situatie hier. De cultuur hier is heel anders dan de Syrische cultuur. Als je hier je vrienden wilt ontmoeten dan moet je echt veel organiseren, je moet een datum prikken en in je agenda kijken, dat is iets dat wij helemaal niet kennen in Syrië. [...] Het probleem met Nederlanders heeft altijd met tijd te maken. (R9)

Voor sommige respondenten resulteert dit verschil in cultuur erin dat er vooral veel contact is met niet-Nederlanders:

Het Nederlandse sociale leven is zo anders dan dat van ons, ze zijn erg georganiseerd en ze gebruiken hun agenda voor sociale afspraken. Ik heb vooral vrienden met andere nationaliteiten, uit Iran, Turkije, voormalig Joegoslavië. Zij zijn meer actief, makkelijker te benaderen en eenvoudiger om dingen mee af te spreken. (R5)

Naast het leven volgens de agenda en alles willen plannen valt het de respondenten ook op dat Nederlanders een ander ritme hebben, waardoor het moeilijker is om in contact te treden. Zo is het de gewoonte in Nederland om na het werk direct naar huis te gaan in plaats van in de avond nog sociaal contact te zoeken. Een 31-jarige man uit een dorp in Oost-Nederland reflecteerde op het verschil in activiteiten, vooral in de avond, en hoe hij dat mist nu hij in Nederland woont.

De dag bij ons is heel anders dan hier. Daar in Syrië werken de mensen door, maar in de avond gaan ze genieten. En ook tussendoor kun je van alles doen. Hier als je gewerkt hebt dan kun je niks meer doen. Negen uur op en zes uur klaar, en dan naar huis, even eten, douchen, met kinderen uurtje spelen en dan slapen. En de volgende dag gaat het weer net zo. Bij ons als je 's avonds naar huis gaat dan komen je vrienden bij je langs, er komt altijd iemand, het is gezellig ... Je kunt uitgaan. Alles is ook altijd open. Hier om acht uur kun je alleen nog maar televisie kijken, niets anders. Je kunt hier zeg maar niet naar een restaurant gaan of naar andere dingen. [...] [In Syrië] in de zomer in de avond dan komen alle buurmannen altijd bij mijn vader zitten, een beetje gezellig praten, ouwehoeren noem je dat toch, zo iets. Ja, en dan komt iedereen bij elkaar, wat drinken, waterpijp roken, ja, zo gezellig was dat, dat is echt wat ik mis. (R14)

Vrije tijd in Nederland wordt over het algemeen als iets positiefs gezien. Ook hier is het belangrijk om terug te kijken naar de tijd in buurlanden, waar er nauwelijks vrije tijd was en je altijd aan het werk was of werk aan het zoeken was en je hele lange dagen maakte. Vrijetijdsbestedingen in een nieuwe context krijgt vaak een nieuwe betekenis omdat het ook een manier is om de cultuur van de ontvangende samenleving te leren kennen (Te Kloeze 2001) en om een thuisgevoel te creëren. Velen zijn blij dat er nu tijd en ruimte is om zich te settelen en ook vrije tijd te hebben. Daarnaast is vrijetijdsbesteding ook een manier voor migranten om in contact te treden met de ontvangende samenleving, wat kan resulteren in nieuwe contacten en netwerken. Bovendien heeft het een belangrijke betekenis bij het

leren kennen van dagelijkse gewoonten, routines en meer in het algemeen de cultuur van de nieuwe context (Te Kloeze 2001).

De contacten die respondenten met Nederlanders onderhouden worden vaak als oppervlakkig gekenmerkt. Veel respondenten betreuren het dat de contacten met vrijwilligers ten tijde van aankomst na verloop van tijd afnemen. Ook uit het kwalitatieve onderzoek met Eritreeërs bleek dat het enthousiasme van veel vrijwilligers inmiddels geluwd was en niet te vergelijken met de begintijd in 2015 (Sterckx en Fessehazion 2018).

In kleine gemeenten is het in het begin lastig om ertussen te komen, maar ervaren de respondenten een duurzamer contact als het contact eenmaal gelegd is. Vrijwilligers worden soms wel vrienden en dan veranderen de verhoudingen. In kleinere gemeenten, waar gezinnen soms de enige Syriërs zijn, is er ook meer contact. Dit soms gedwongen contact kan ervoor zorgen dat je eerder Nederlands spreekt en meer contacten opbouwt.

In ons dorp wonen heel weinig Syriërs. Mijn zoontje is het enige Syrische kind op school, de rest is allemaal Nederlands. Iedereen kent ons. Op straat spreekt iedereen onze zoon, en dus ook ons, aan. (R47)

Contact met burens is voor sommigen niet alleen belangrijk om je in Nederland thuis te voelen, maar ook om informatie te krijgen over wat er lokaal speelt. Sommige respondenten verwezen naar het verschil tussen het type informatie dat je krijgt van het COA als je te horen krijgt in welke gemeente je geplaatst wordt en de informatie die je later krijgt van je burens. Je burens geven je informatie waar je lokaal veel aan hebt, ze weten wat er in jouw gemeente allemaal te doen is. En het COA weet dat niet, want dat is overal anders. Deze concrete ervaring illustreert het belang van het lokale perspectief op participatie. De informatiebehoefte is lokaal, maar ook de ondersteuning op buurniveau in de directe omgeving is van groot belang.

Een Amsterdams buurtinitiatief, IMBY (In My BackYard), is gebaseerd op deze lokale gedachte en op het uitgangspunt dat het vinden van een gemene deler het voor statushouders makkelijker kan maken om met Nederlanders in contact te komen.¹ Er worden activiteiten ondernomen en georganiseerd gebaseerd op gemeenschappelijke interesses, waardoor er meer potentie is voor gelijkwaardiger contact dan bij vrijwilligersrelaties die puur gebaseerd zijn op hulp bieden en hulp ontvangen.

In de contacten van respondenten met Nederlanders valt op dat ze vooral instrumenteel van aard zijn om ondersteuning te krijgen bij de aanvraag van een uitkering, in de context van huisvesting, het vinden van werk en, het meest van alles, bij het leren van de Nederlandse taal. De respondenten waarderen deze contacten, maar constateren ook dat ze maar zelden in vriendschappen uitmonden. Tegelijkertijd geven veel respondenten aan wel behoefte te hebben aan informele, vriendschappelijke contacten met Nederlanders.

Met 'Nederlanders' worden hier voornamelijk autochtone Nederlanders bedoeld. We merkten tijdens de interviews dat Syriërs zich op een bepaalde manier proberen te positioneren binnen de groep allochtone Nederlanders en dat ze zich bewust zijn van de negatieve beeldvorming rondom de islam en Arabieren in Nederland. Een 27-jarige Syrische jongen uit Rosmalen die in een garage werkt vertelde bijvoorbeeld:

Als ik een fout heb gemaakt dan zegt de chef zegt tegen mij 'Je mag niet Arabisch werken' of 'Je mag niet Marokkaans werken'. Hij wil dat ik werk zoals de Nederlanders dat doen. (R11)

In hun interactie met Nederlanders (en met de interviewers) beklemtoonden de respondenten vaak hun anders-zijn ten opzichte van andere moslims en bestreden ze de negatieve beeldvorming rondom de islamitische wereld. Zo verwezen velen respondenten tijdens de interviews naar de rijkdom en moderniteit van Syrië en naar de eeuwenoude tradities, en zetten ze Syrië neer als de bakermat van civilisatie.

6.6 Belangrijke plekken om je thuis te voelen

Naast interacties met instanties en mensen zijn ook concrete plekken in de omgeving een belangrijk onderdeel van de aankomstinfrastructuur. Plekken die belangrijk zijn voor participatie zoals taalscholen, maar ook plekken waar je kunt ontspannen, tot rust kunt komen of waar je je minder alleen voelt en waar je thuis kunt komen.

Tijdens de meeloopinterviews liepen we vaak door 'therapeutische landschappen', groene plekken die belangrijk waren voor Syrische respondenten om met stress en eenzaamheid om te gaan. Sampson en Gifford (2010) noemen deze plekken *places of restoration*, plekken waar je goed kunt ontspannen en waar je stress vermindert. Toen wij mensen vroegen welke plekken voor hen van belang zijn, noemden ze vaak in eerste instantie dergelijke groene, open locaties. Plekken om tot rust te komen, om je hoofd leeg te maken en je zorgen te vergeten. Een Syrische vrouw die in een kleine gemeente woont vertelde bijvoorbeeld:

Ik houd van rustige plekken, van vreedzame plekken, met veel groen en veel water. Ik heb het zo druk met school en met werk dat het echt fijn is om hier thuis te komen, op rustige plekken zoals deze. (R10)

Behalve dat deze respondent het prettig vond om naar buiten te gaan en te genieten van groene ruimten om te ontspannen, deed ze overigens ook actief aan sport: 'Als het niet goed met me gaat dan ga ik boksen.'

Een 32-jarige man uit Meppel bracht ons tijdens een walk-along-interview naar een open plek aan het water waar het erg waaide en een beetje koud was. Op deze plek kwam hij terug op het interview dat we eerder hadden gehouden en vertelde hij nog eens, maar dan in meer detail, dat de periode in Griekenland de moeilijkste tijd was uit zijn leven. In Turkije heeft hij het heel zwaar gehad. Hij reflecteerde op die periode als een tijd waarin hij hard werkte, maar in het weekend ging hij uit. Hij had altijd iets te doen. Het was zwaar, maar hij had wel het gevoel dat hij leefde. In Griekenland was hij niet om te werken of te leven, hij was daar alleen maar omdat hij onderweg was naar Nederland. Het feit dat hij daar niets mocht doen, maar ook dat hij er zelf niet voor gekozen had om daar te zijn, maakte die periode onnoemelijk zwaar. De acht maanden die hij daar vast heeft gezeten waren de moeilijkste acht maanden van zijn leven. Hij maakte zich heel veel zorgen in die tijd en wist niet waar hij aan toe was. Hij vertelde dat hij maar bleef denken wat er allemaal zou kun-

nen gebeuren als het hem niet zou lukken om door te reizen. Die angst en die onzekerheid waren erg zwaar.

Aan de waterkant: proberen te begrijpen wat er is gebeurd (foto interviewer met toestemming van R7)

Dezelfde man nam ons tijdens de wandeling ook nog mee naar een andere belangrijke plek in zijn leven. Hij vertelde dat hij bij aankomst in Meppel deze plek heeft ontdekt. Hij omschreef de plek als een mooie, rustige groene plek waar hij heengaat om te ontspannen.

Toen ik in Meppel aankwam ging ik in eerste instantie altijd naar het centrum, ik keek naar de winkels, ik probeerde de stad te ontdekken. Ik zocht ook online of ik mooie nieuwe plekken kon vinden om te bezoeken. Soms bezocht ik grote steden en liep ik daar rond. En toen ontdekte ik deze plek. Ik kom hier nu regelmatig met vrienden om te zwemmen en soms komen we hier ook in de avond om shisha te roken op dit bankje. (R7)

Hij komt hier meestal met Arabische vrienden, maar hij vertelde dat hij twee of drie keer ook Nederlandse vrienden naar deze plek heeft meegenomen.

‘De bank waar ik met vrienden afspreek om te ontspannen’ (R7)

Respondenten in grote steden gaven ook aan van groen te genieten. Ze gaan naar parken voor de rust, maar ook voor het sociale aspect. Een 35-jarige Syrische man uit Amsterdam geniet bijvoorbeeld erg van het Frankendaelpark, vooral in de zomer en als hij er met vrienden heen kan gaan.

Het eerste deel van het park is gevuld met allemaal kleine tuintje die mensen kunnen huren. Ik houd ervan om in tuintjes te zitten, maar ik houd niet van werken in de tuin. Dit park is heel mooi in de zomer, maar ik ga niet graag alleen naar het park. Ik ga alleen als er vrienden zijn die met me mee willen gaan. Voor mij is dit park en het water dat er doorheen loopt Europa. In Damascus hebben we geen water en meertjes zoals hier. In Syrië moet je reizen om water te zien en hier kun je het gewoon in de stad vinden. Ik houd ervan om hier rond te lopen. Met mijn vrienden loop ik altijd rondjes in het park. In Syrië deed ik dat ook altijd, het

was een activiteit om te doen. Maar hier kijken mijn Nederlandse vrienden me raar aan, wat bedoel je, gewoon lopen? Zomaar? (R3)

‘Voor mij is dit park met het water dat er doorheen loopt Europa’ (R3)

Naast groen is ook de stedelijke omgeving van groot belang voor Syriërs. Respondenten die in kleinere gemeenten wonen gaven aan vaak in het weekend naar steden te gaan om de sfeer te proeven. Het centrum bezoeken, op een terrasje koffiedrinken en mensen kijken waren belangrijke activiteiten die genoemd werden om te ontspannen. De drukte is iets wat mensen soms ook kunnen missen. Door even midden in de stad te zijn kun je het gevoel krijgen weer met het leven mee te doen en onderdeel te zijn van de maatschappij. Een gescheiden Syrische vrouw vertelde tijdens een walk-along-interview dat ze heel veel van reizen houdt en dat ze Nederland een prachtig land vindt. Arnhem is een van haar favoriete plekken, Utrecht is volgens haar een levendige stad met veel energie en in Nijmegen zit een Syrisch restaurant waar ze graag naartoe gaat. Bovendien houdt ze er ook erg van om shisha te roken in een Turks restaurant en gaat ze vaak naar Amsterdam. Na het interview stuurde ze ons onderstaande foto's toe om te illustreren wat ze ervaart als ze naar Amsterdam gaat: drukte, mooie gebouwen en levendigheid. Deze plekken herinneren de vrouw aan haar dynamische stedelijke en sociale leven voordat ze naar Nederland kwam, maar zeggen ook veel over haar liefde voor architectuur en kunst. Ze bieden ook hoop op een nieuw leven dat weer kleurrijk en inspirerend kan worden.

Over het algemeen kwamen we een grote bereidheid tegen onder respondenten om Nederland te leren kennen. En vele waren hier zeer actief mee bezig. Musea-/bezienswaardighedenbezoek lijkt een belangrijk onderdeel van het proces van je ergens thuis voelen, maar ook een manier om het land en de cultuur beter te leren kennen.

6.7 Samenvatting

De sociale omgeving van de Syriërs is met hun komst naar, en verblijf in Nederland, fundamenteel veranderd. Dit speelt ook door in hun sociale netwerken, die van belang zijn voor allerlei (im)materiële vormen van steun en die mede bijdragen aan het thuisgevoel in Nederland. De sociale netwerken van de respondenten zijn door hun vlucht vanuit Syrië, hun gefragmenteerde reizen en het spreidingsbeleid in Nederland omvangrijker, maar ook transnationaler en schraler geworden. Ze hebben sinds hun vertrek gaandeweg steeds meer mensen leren kennen, maar met belangrijke familieleden en vrienden onderhouden de meeste respondenten minder intensief contact dan voorheen. Veel respondenten constateren dat, in vergelijking met hun rijke sociale leven in Syrië, hun sociale leven in Nederland is verarmd. Deze verschraving van het netwerk en de verarming van het sociale leven die vele respondenten ervaren, leiden tot eenzaamheid.

Als gezinnen eenmaal herenigd zijn, wil dit niet zeggen dat alles altijd goed komt. Verschillende respondenten zijn na aankomst in Nederland van hun echtgenoot gescheiden. Aan echtscheidingen kunnen allerlei redenen ten grondslag liggen. Sommigen zijn door oorlog en vlucht uit elkaar gegroeid, maar ook de ervaren statusval zet relaties onder druk. Afhankelijk van de religieuze en culturele achtergrond van de Syrische gezinnen kan de nieuwe sociale omgeving met andere waarden ook tot spanningen leiden in het gezin, tussen ouders onderling, en tussen ouders en hun kinderen.

Tijdens de interviews lieten veel respondenten hun religieuze overtuiging niet nadrukkelijk blijken. Dit zal te maken hebben met de conflicten in Syrië, die deels langs religieuze lijnen lopen en de Syrische gemeenschap intern verdelen. Ook presenteren de Syrische respondenten zich naar de Nederlandse buitenwereld toe veelal niet expliciet als moslim omdat ze ver weg willen blijven van eventuele negatieve beeldvorming rondom de islam. Tijdens de interviews stuitte we echter wel op waardeverschillen die alledaagse culturele verschillen in participatie illustreren, met name rond gendernormen en de opvoeding.

Een deel van de respondenten heeft vooral contacten met andere Syriërs en slechts instrumentele contacten met Nederlanders, namelijk in de context van werk of taalverwerving. Deze respondenten leiden een geïsoleerder leven dan de Syriërs die ook nieuwe vriendschappen hebben opgebouwd met statushouders, migranten uit andere landen en Nederlanders. Veel Syriërs willen graag meer contact met Nederlanders, maar hun soms nog gebrekkige Nederlands maakt dit lastig. Aan de andere kant worden ze in hun ogen regelmatig geconfronteerd met negatieve vooroordelen tegenover Syrië. Ook vinden ze Nederlanders wat afstandelijk en lopen ze in hun dagelijkse leven aan tegen het leven van de Hollander met de agenda. Alles moet gepland worden, ook de kleinste dingen. Kortom, het is niet eenvoudig om je een weg te banen door de aankomstinfrastructuur in Nederland en

alles kost meer energie en frustratie als je de taal niet machtig bent. Maar stap voor stap bouwen Syrische statushouders een leven op in Nederland waarbij ze soms ondersteund worden en soms voor hun gevoel ook tegengewerkt.

Noot

- 1 Zie <https://www.inmybackyard.nl/wat-is-imby>.

Summary, conclusions and pointers for policy

The Netherlands – the land of paperwork

Syrian permit holders and their experiences with participation policy in the Netherlands

Ilse van Liempt, Richard Staring and Jaco Dagevos

S.1 Qualitative research among Syrian permit holders on their participation experiences in the Netherlands

The central questions in this study are how permit holders from Syria shape and give meaning to their participation in Dutch society and what their experiences are with Dutch participation policy. There have been signs that the participation policy designed for permit holders does not always meet their needs and expectations, partly due to a lack of relevant information. These signals have been observed in, for example, studies into civic integration policy (Netherlands Court of Audit 2017; Kahmann et al. 2018; Significant 2018). Qualitative research among permit holders from Eritrea (Sterckx and Fessehazion 2018) has also flagged up issues when it comes to reaching out and providing adequate support for this group through participation policy. This qualitative study focuses on Syrian permit holders, by far the largest group of refugees who have arrived in the Netherlands in recent years.

Section S.1 Longitudinal cohort study of asylum seekers and permit holders

This study is part of a larger project involving a longitudinal cohort study of asylum seekers and permit holders, which looks at the position of people who have been granted a refugee status in the Netherlands after 1 January 2014. The project uses registration data (Statistics Netherlands (CBS) 2017, 2018a), surveys (Dagevos et al. 2018) and explorative qualitative research. The first qualitative study was published in 2018 and focused on permit holders from Eritrea in the Netherlands (Sterckx and Fessehazion 2018). This is the second in-depth qualitative study within that project. Using 49 in-depth interviews, 7 walk-along interviews and 2 focus group discussions, the experiences of Syrian permit holders were explored with regard to their participation into Dutch society (see Section 1 for a detailed methodological explanation). A focus on personal experiences allows us to get more insights into the decisions Syrian permit holders make themselves around participation into Dutch society; such as their prioritization, their access to information and their direct experiences with interactions with support organizations and specific members of staff.

A brief profile of the Syrian refugees under study

A total of 31 men and 18 women were interviewed, which corresponds to the gender ratio of Syrian migrants in the Netherlands. The group studied included people of different ages and levels of education, although those with a higher level of education were somewhat overrepresented. The Syrian permit holders in this study are offered housing throughout

the whole of the Netherlands as a result of Dutch dispersal policy. The majority are Muslim, like the majority in Syria and also the majority of Syrian migrants in the Netherlands. Eight people with a Christian background were interviewed.

How people are fleeing from Syria: *fragmented, costly and perilous journeys*

The danger and turmoil of the war in Syria were the immediate reasons for fleeing their home country. Men were conscripted to fight and felt compelled to flee because they did not want to risk their lives in this war or were opposed to the regime. Cities were being bombed and people were living in fear for their lives. Because of the war, participation in education had become almost impossible and it became increasingly difficult to survive. Many of the Syrians in this study had been living in a different country before coming to the Netherlands, mainly Turkey. Respondents experienced life in these transit countries as difficult. There were limited opportunities for employment and, in so far as people were working, exploitation and abuse were commonplace. Financial problems and lack of future prospects, for the permit holders themselves and their children, were important reasons for travelling to Europe. The most frequent route taken was by sea through the Greek islands, and then via the Balkan route to the Netherlands. This journey almost always involved paying for the services of human smugglers, and was therefore costly. Those who ended up in camps in Greece have bad memories of the time they spent waiting there. The journey was often perilous, involved transit through various countries, and therefore also took a considerable length of time (see Maliepaard and Schans 2018 for comparable findings).

Arrival in the Netherlands

Many of the Syrians in this study are positive about their initial contact with Dutch people, whom they generally describe as friendly and helpful. The respondents did not mention the protests against the arrival of asylum seekers and permit holders around the time of their arrival in the Netherlands. They felt welcome, which is important for people who have fled from war. It is crucial to create a sense of security and trust, and the feeling of being welcome is essential for subsequent participation in society and the sense of having a place to call home (Ghorashi 2005). Earlier research also indicated that feeling welcome is closely linked with socio-cultural integration, participation and mental health (Dagevos et al. 2018).

The respondents were less positive about the time they spent in reception centres, which, they said, was characterised mainly by waiting: waiting for the outcome of the acceptance procedure and waiting to be allocated a permanent place to live. The lack of privacy in the reception centres and tensions between different groups of asylum seekers were often mentioned, which contributed further to stress and poor mental health. The respondents indicated that they were not very active during the reception period. No language lessons were provided, or these courses were already full. There was overcrowding during the period that the respondents were in the centres. The options for language lessons have since been expanded (through a pre-integration program). Relocations between reception

centres, which occurred frequently around 2015, were also perceived as stressful by the respondents. Quantitative research also supports this: frequent relocations between reception locations are not good for the mental health of residents (Wijga et al. 2019; Weeda et al. 2018).

S.2 Four subquestions regarding participation

This report considers how Syrian permit holders shape and give meaning to their participation in Dutch society and what their experiences with Dutch participation policy are. This primary research question is subdivided into four secondary questions, which are answered below.

Which decisions do Syrian permit holders make with respect to their participation in Dutch society, and what are the priorities and considerations behind these decisions?

For all our respondents, learning the language was an important first step in participation in Dutch society. For the Syrian permit holders who were part of this study, social participation means: 'learning the language' and 'meeting Dutch people' in order to improve their Dutch language skills and learn more about the Netherlands. Research among Syrian permit holders in Rotterdam confirms this finding: integration means speaking Dutch and getting to know Dutch people (Damen et al. 2019). For all the respondents, learning the language was at the top of their list of priorities. Some wanted to learn the language as quickly as possible, to be able to start a career again, whereas others are struggling to master the Dutch language. The latter group may have psychological problems, that make it difficult or impossible for them to focus and learn the Dutch language.

For two years, I lived like a dead person. I went to school, but often I wasn't able to stay for long because I had so many psychological issues. I frequently had heart palpitations. Sometimes they were so bad that I could not move my body. The ambulance had to come almost every day. They didn't know what was wrong with me, and in the end they said I had psychological problems. My feet were swollen and very hot – it felt like you could cook food on them. When I went to school I had to take my shoes off in class, that's how swollen they were. I often couldn't go to school because I felt so bad.

Worries about close family – or family members who are still in Syria or on their way to Europe – also affected how successfully they were able to learn Dutch. Even in cases where families are reunited, this does not mean that their worries disappear and might still be difficult to focus. For example, several of our respondents divorced after their arrival in the Netherlands which had implications on their daily life and impacted their participation. Research among Syrian and Eritrean permit holders has also pointed to the frequent occurrence of divorces amongst refugees (Damen et al. 2019; Sterckx and Fessehazion 2018). The process of family reunification and the eventual arrival of the partner can lead to tensions and it is not uncommon that there are problems in the family which can lead to divorce.

Such circumstances restrict the scope (and the psychological capacity) for social participation, including learning the Dutch language.

The research points to a strong work ethic and motivation to integrate into Dutch society amongst Syrian permit holders. This is partly related to the wish to earn their own living. Many respondents are in debt because of the costs of their journey to the Netherlands. They also need money to help support family and friends who are still in Syria. In addition to their financial reasons for wanting to find employment quickly, respondents also do not want to depend on benefit payments. This is not a system they are familiar with. Being able to stand on their own feet financially is a sign of independence and self-reliance. For some Syrian permit holders, this is linked to the idea that they will be able to stay in the Netherlands permanently. Their reasoning is that if they are no longer receiving benefits, the Dutch government will have no reason to send them back.

Striving for financial independence sometimes leads to short-term decisions, such as people accepting any job simply in order to work. A number of respondents also experienced pressure from their case manager at the municipality to accept any job without, they say, being allowed sufficient time to orientate themselves properly to the Dutch employment market. The latter is particularly relevant among those with a higher level of education. In addition to learning the language, female permit holders often prioritise family life and 'settling in in the Netherlands' above finding paid employment. Survey data from the longitudinal cohort study confirm this finding: labour market participation among Syrian women is lower than that of men (Miltenburg and Dagevos 2019). Women who want to work may not be able to do so at present because they have too many other priorities, but this may change over time (De Gruijter and Hermans 2019).

What information do Syrian permit holders have about the opportunities for integrating into Dutch society? How do they get that information, and what do they think is missing?

Various communication problems occur during Syrian permit holders' interactions with individuals and organisations providing support. The websites of official organisations are almost always in Dutch, sometimes with an English version. It is therefore unsurprising that much of this information is inaccessible for asylum seekers and refugees who arrive with little or no knowledge of the Dutch language. According to Syrian permit holders, the Dutch system of administration is highly fragmented and unclear to them. They have to search for information about social participation in many different places and often do not know where to look.

Syrian permit holders find it difficult to understand why they have hardly any say in the decision where they are housed. The policy of dispersal often led to frustration when people were not placed in the municipality where they themselves saw opportunities for development and/or where they had family members or friends and could therefore benefit from a social support network. Some permit holders had also noticed that they were housed in a municipality where good language schools and training opportunities are a

considerable distance away (in absolute terms, but sometimes also in relative terms because they are dependent on public transport), and where they think it will be hard to find work in the sector they wish to work in. Furthermore, many wondered why single people had been placed in smaller municipalities, when there might be more opportunities for them to succeed in a larger city. The opposite was thought to apply to families, who had sometimes been placed in large cities. A good match between permit holders and their allocated residential location would facilitate social integration.

One of the things that I really think should be changed is housing. I mean, young, single people they should not be sent to live in a village. Because that will delay their progress. I mean, if you put a young man aged 24 or 25 – who wants to study and work and go to events to network – in a village, that won't work. It's different for families. They need a school for their young children, and that can work better in a village, where the children can make friends with the other children more easily. That's more difficult in a big city. They should take these differences more into account. [...] Where you house people is also a factor in the integration process.

It was striking that the Syrian permit holders part of this study were constantly comparing between municipalities, for example with regard to the differences in facilities, specific reimbursements that can be claimed and the language schooling that is available. Where you end up living affects your living situation and opportunities for participation, said the respondents.

Smaller municipalities seem to be less popular because of the opinion among Syrian permit holders that they lack employment and educational opportunities. At the same time, some of the Syrians in the study were satisfied living in a smaller municipality because their lifestyle and habits better suited this particular way of living. Moreover, there are sometimes unique opportunities in a smaller municipality, such as setting up a new business (e.g. a Syrian hairdresser, see Section 5). In areas that experience population decline, economic opportunities might arise for newcomers such as Syrian permit holders. This qualitative study is not an appropriate means of gauging who is better suited to living in a village or a city, and it is important to emphasise that there are also important differences between individuals when it comes to this question. However, what we can say is that among the Syrian respondents there was a sense that housing decisions were arbitrary, and they believed that those decisions had a major impact on their opportunities for participation in the Netherlands.

In addition to the lack of clarity regarding the policy of dispersal, there was also criticism that related specifically to the position of Syrian permit holders with respect to integration policy. It was experienced that there was not enough information in their own language and that there was too much emphasis on 'personal responsibility' during a phase in which their Dutch-language skills were still very basic. Young people reported finding it difficult to choose a higher education programme as a result of lack of information. Moreover,

Syrian permit holders criticised the way in which they were stimulated and supported to participate. We shall return to this later.

Syrian permit holders generally appreciated their interactions with *volunteers*. During the first phase of their arrival in the Netherlands volunteers played an important role. They had helped to a large extent to get their lives back in order. But, like with the dispersal policy, feelings of arbitrariness were mentioned.. Some respondents had been lucky and encountered an active volunteer who had given them accurate information, while others had received incomplete or even incorrect information about vital matters such as rules regarding family reunification. In terms of support from volunteers, it seems that there is more support available in smaller municipalities, especially from older people, and that the intensity and continuity of support was also better in smaller locations. Several times, Syrian permit holders indicated that elderly people who had grown up during, or just after the war were able to empathise with their situation more easily. The question remains whether the complex questions and concerns from Syrian permit holders have in the Netherlands would be better handled through professional support, and whether relying on volunteers for this is appropriate. Moreover, support from the Dutch Refugee Council (VluchtelingenWerk) has a limited duration (some municipalities only provide three or six months of support), whereas there may still be many unresolved questions after that time and many permit holders continue to need support. In addition to inadequate expertise, the degree of continuity also varied. Volunteers sometimes drop out and are replaced and this can also lead to a lack of clarity in the information and support provided. In general, contact between Syrian permit holders and volunteers is often instrumental by nature and does not result in lasting friendships, with a few exceptions.

Another important theme relating to the provision of information and participation in the Netherlands is uncertainty regarding the respondents' future in the Netherlands. Would they be able to stay in the country? Will their temporary residence permit be converted into a Dutch passport or will they be asked to return to Syria one day? Here, too, many comparisons were made – this time not with other municipalities, but with other European countries. Denmark and Austria, for instance, have already sent some Syrians back to Syria, and there were questions about whether the Netherlands might do the same. This uncertainty about their status has an impact on Syrian permit holders' daily lives, and may affect their motivation to integrate into Dutch society.

How do Syrian permit holders experience their interactions with Dutch institutions that are part of the arrival infrastructure in the Netherlands?

Opinions on the support provided to Syrian permit holders varied to a large extent. Many respondents had been living in neighbouring countries of Syria before they arrived in the Netherlands, where they had received hardly any support in those countries. From that point of view, Syrian permit holders were very satisfied with the support they received in the Netherlands. This probably explains why earlier research shows a fairly positive picture

of Syrian permit holders' experience with government bodies in the Netherlands (Dagevos et al. 2018). The present research adds further nuance to that picture. It shows that there are significant differences between municipalities. In some municipalities, for example, travel expenses for language lessons are reimbursed, while in others they are not. The range of facilities aimed at migrants and the number of volunteers also varies between municipalities. Moreover, Syrian permit holders regularly felt undervalued in the way they were treated during interactions with support providers. They did not mention discrimination explicitly, but inequality and a lack of understanding were evident in their stories and examples.

Here in the Netherlands, people think Syrians are backwards. Sometimes they would ask if we have cars in Syria, or what our houses look like. Syria is not an underdeveloped country. It is well-developed, we have doctors and engineers and everything you can imagine in Syria. We came here to make something of our lives, we are not terrorists and we are not stupid.

Feelings of being undervalued also stemmed from feeling pressured to accept jobs that were not appropriate to their educational level or professional experience. Staff at the municipality would often focus on work that had little to do with Syrian's professional history or educational background.

When I was going to the job centre, they told me that I should accept a low-skilled job, but those jobs aren't right for me. I have a diploma. [...] I have professional experience [as an electrician], but they wouldn't listen to me. It doesn't matter to them if you have experience or not. No, you just have to work. And preferably low-skilled work. They lump all the Syrians together, and that's not good.

The fact that highly qualified work was considered beyond their capabilities due to their inadequate command of the Dutch language was a sign for some permit holders, particularly those with a higher level of education, that their education and professional experience were not valued in the Netherlands. But it was not only the fact that they, as highly educated people, were sent to do jobs in the hospitality sector or cleaning work that frustrated them. They also felt that they were not taken seriously as individuals. More generally, Syrian permit holders often find it difficult to accept support because accepting that they are in a position of dependence is a difficult transition for them to make. Often, support in finding employment involves more than just finding a job; it is also about reviving their previous identities and rediscovering, as Hannah Arendt (1943) articulated so elegantly, the possibility of being 'useful' again. Rediscovering their professional identity is an important aspect of the process of feeling at home somewhere and being able to give meaning to their life again.

How do Syrian permit holders view Dutch policy on participation and how does this work out in practice?

Syrian permit holders regularly point out that in the Netherlands everyone is equal and that the system is fair and, compared to Syria, not corrupt. However, some of the respond-

ents still got stuck in this well-organized system. One example of this is related to the emphasis on having the right paperwork, whereas asylum seekers often have no paperwork due to the events of the war, or their diplomas are not recognised or valued here, leaving them unable to take part in education or find employment. Syrian permit holders in the Netherlands are also confronted with the regulation that those older than 30 are not eligible for a student grant. And Syrian permit holders who wanted to take part in education or find a job often encountered entry requirements that meant that they had to enter at a lower level than they had expected. These experiences had made Syrian permit holders feel that, despite the emphasis on people's own responsibility within integration policies. They were offered limited opportunities to participate in Dutch society due to issues with paperwork.

Syrian permit holders were ambivalent when it comes to Dutch integration policy. They see learning Dutch as the most important indicator of how integrated they are, and also as a requirement for participating in society. They therefore view arrangements for learning the language as very important. And they were particularly disappointed and frustrated when language lessons turned out to be less well-organised than expected. The market for language schools is opaque, especially for those who are new to the country and do not yet speak the language. Syrian permit holders in this study found that the language school they attended offered only a few hours of lessons, they questioned the quality of the teachers and some were placed in groups where they suffered from large internal variation in terms of language abilities. Fraud by language schools has been reported, for example when high fees are charged but little is offered in return. According to Syrian permit holders, there are not enough opportunities to practise the language and courses are not enough practically oriented. Respondents were concerned about the low level (A2) that they had ultimately achieved, which is actually inadequate for participation in education or the employment market. Several respondents pointed out the importance of combining work with learning the language. They had felt pressured to pass the civic integration exam within the stipulated period of three years and therefore had not always chosen the highest level of linguistic attainment. Several of these remarks have been reported earlier and are currently under debate in the context of redesigning a new policy on civic integration, which will give municipalities a more central role (also see section 5.3).

Syrian permit holders' experiences with participation in Dutch society and with Dutch participation policy: Conclusion

All in all, it appears that Syrian permit holders are very focused on improving their participation in Dutch society. This was most evident from the time and effort invested in learning the Dutch language. But also the pertinent wish by most Syrians to get out of benefits as soon as possible and into paid employment indicates a drive for participation in Dutch society. Work means an important step towards independence and financial self-reliance, which Syrian permit holders want to achieve to meet financial obligations in their country of origin and to settle debts incurred during their flight from Syria. They also believe that earning their own money could improve their chances of remaining in the Netherlands.

Syrian respondents' critique on Dutch participation policy consisted of several elements. They saw limited opportunities to take the initiative regarding their own participation in Dutch society, which they attribute in part to the dispersal policy. In addition, respondents indicated that living in a country where everything seems to involve bureaucratic regulations and paperwork is very different from the lives they were used to in Syria. Many respondents felt nervous and stressed by the exams they had been required to pass by a particular date and by the sanctions that would result if they failed. This stress had caused them to take short-term decisions and choose the safer option, such as taking a civic integration exam at a lower language level or accepting low-skilled work. They greatly appreciated the contact with volunteers. However, contact with volunteers was often purely practical in nature and did not generally result in lasting relationships or more contact with Dutch people, which they had been hoping for. Moreover, their dependence on those volunteers was sometimes very high, including for matters where professional support would have been appropriate. Respondents had seen their access to education or employment that matched their level of education and professional experience blocked. They saw few opportunities to challenge themselves, as they had been used to doing before.

All in all, Syrian respondents in this study were fairly critical of Dutch participation policy (cf. Damen et al. 2019) found similar evidence in Rotterdam amongst Syrian permit holders. Without wishing to detract from these conclusions, it is useful to put them into perspective. Research into experiences of policy risks to overshadow positive conclusions because it easily becomes an exercise in compiling a list of issues and bottlenecks. But there are positive conclusions to be mentioned too. The contact with and support from volunteers has already been addressed. Moreover, Syrian permit holders realise that in the Netherlands they have access to facilities that are of a much higher quality than in the transit countries. More generally, Syrian permit holders are happy that they are able to live in safety in the Netherlands, which is reflected in high satisfaction scores about their lives in the Netherlands, for instance (Dagevos et al. 2018). In addition to their criticisms, there was also a lot of satisfaction. The fact that people are critical about the design and implementation of policy cannot be seen in isolation from the importance that Syrian permit holders attach to participating in Dutch society. Syrian permit holders have a strong focus on learning the Dutch language, with the aim of building a full and independent life in this country. When there are issues with the way in which policy works in practice or with interaction with officials or volunteers, this is therefore of great importance to this group.

Something to be aware of, is that this study is based on the experiences of Syrian permit holders and does not include policy makers' point of view was not included. Adding the perspective of policy makers would have yielded more insight into the background of the issues identified by Syrian permit holders (cf. Sterckx and Fessehazion 2018, who in addition to Eritrean permit holders, also interviewed policy makers). Syrian permit holders in this study might not always be aware of the background of certain policies. One of the reasons for implementing dispersal policy in the Netherlands, for example, was to prevent permit holders from settling in particular regions, which could have overburdened those regions and have had adverse consequences for public support. Another example of possi-

ble lack of background information behind participation policies is the fact that municipalities mainly offer jobs at the lower end of the employment market with the expectation that a low-skilled job may be a stepping stone to a better one (from basic job to dream job, as some municipalities call it). This study focused on the perspectives of Syrian permit holders and did not take into account how policy came into place and why it has been formulated the way it is. This inside perspective based on qualitative research is still useful because it involves a detailed exploration of the experiences of Syrian permit holders with participation in the Netherlands. Even when these experiences are based on incomplete information, they are important to the way in which participation occurs. And they can inform policy makers about possible improvements that need to be made. We will discuss this in the next section.

S.3 Pointers for policy

This qualitative study confirms some of the results from the longitudinal cohort study among asylum seekers and permit holders (e.g. with regard to civic integration policy), yields new findings (e.g. about interaction and experiences with participation policy and the obstacles encountered by Syrian permit holders) and nuances previous results (e.g. regarding areas of satisfaction with public authorities). The insights from this study give rise to various pointers for future policy.

Twin pathways that combine education or employment and language skills simultaneously

Education entry requirements and paperwork create obstacles to participation in education or the labour market. There should be more opportunities to access 'non-suitable' educational programmes in order to participate in subsequent programmes / employment. This research also indicates issues relating to learning the Dutch language. The language level attained is too low, language education is not sufficiently practical in its orientation and there is not enough practice. Previous research in this series has already produced the following ideas: (a) adding a practical component to language learning; (b) reducing the entry requirements for education and employment; and (c = a + b) combining work/education with language learning (Miltenburg et al. 2019; Sterckx and Fessehazion 2018). Various international studies have also shown the importance of integrated programmes that combine language and professional training with work experience (Bertelsmann Stiftung 2016). Such combined programmes give the Syrian permit holder an opportunity to work on their Dutch and gain professional experience or prepare for education simultaneously. There is no need to lower entrance and job requirements for Syrian permit holders but granting an extended period of time in which they can meet the requested requirements and at the same time continue learning Dutch would be a solution. Combined pathways would seem to offer great potential for integrating Syrian permit holders, yet few Syrian permit holders currently combine learning Dutch with working or taking part in education (Miltenburg and Dagevos 2019). Such combined pathways appear to be difficult to organise in practice (Oostveen et al. 2018). Given the particular needs of Syrian permit holders

and the expectations surrounding the effectiveness of participation, an extensive introduction should nevertheless be the goal. The new civic integration policy will give municipalities more opportunities to organise such programmes. However, even before the new policy is introduced, an increase in the number of combined pathway programmes is desirable.

Better matching between permit holders and residential locations

Syrian permit holders in this study felt little or no control over where they were housed, but in their eyes this played a crucial role in how well they were subsequently able to participate. The allocation of refugees to municipalities could take more account of the qualification profile of refugees, so that their profile is a better match with the training and employment opportunities available in that region. The presence of social networks and the demographic characteristics of permit holders (e.g. single people who previously lived in a large city) could also be taken into account. In mid-2016, pilot schemes were launched by the Central Agency for the Reception of Asylum Seekers (COA) in a small number of municipalities to trial the screening and matching of permit holders based on their education and employment history. The purpose of these pilots is to try to place permit holders in a municipality where they will be most likely to find employment after leaving the COA reception centre (COA 2016). These pilot schemes are consistent with the findings of this study. Further research should reveal whether the intended effects actually occur. The placement policy could be adjusted on this basis.

Take more account of the skills and aspirations of permit holders

Syrian permit holders in this study felt that participation policy in the Netherlands takes little account of their skills and aspirations. Decisions are made for them, and permit holders sometimes feel that stereotypes about their group played a role in justifications about certain decisions. Against this background, it would be advisable to examine how Syrian permit holders can be actively involved in the design of their own participation process in a meaningful and effective way (cf. Klaver et al. 2019). There are examples of positive experiences with individual action plans from various other countries (Scholten et al. 2017). Hagelund (2005, quoted in UNHCR 2013) shows for example that by involving permit holders themselves in their own action plan, they are no longer seen as clients, and they no longer see themselves in this way, but as participants who are able – with some support – to resolve their own problems. Evaluation research in the UK also shows that an individualised, tailored approach helps permit holders (Schultheiss et al. 2011, quoted in Bertelsmann Stiftung 2016). For a few years now, Sweden has used individual 'location plans' that the Swedish employment service draws up in partnership with the permit holders the municipality and possibly other relevant organisations. The plan includes agreements on language training, civic integration and preparatory activities focusing on work, education or entrepreneurship such as the evaluation of qualifications and the recognition of skills acquired and internships (UNHCR 2013). In the new civic integration policy, every permit holder has a personal Integration and Participation Plan. There should however be suffi-

cient scope for the permit holder to communicate his or her own ambitions and strengths. Actively involving permit holder in their own integration programme should, hopefully, help to address what is known in the literature as the ‘agency paradox’ (Klaver et al. 2018): the inventiveness and determination shown by refugees during their flight appears to disappear upon arrival in the host country and to be replaced by a lack of initiative and action.

Support for far-reaching changes to the new civic integration policy

The Dutch government has announced far-reaching changes to their civic integration policy, which will take effect on 1 January 2021. Various findings from this study underline the importance of these changes. Syrian permit holders in this study for example found it difficult to find their way through the current Dutch policy of civic integration, the functioning of language schools leaves something to be desired, their level of attainment in the Dutch language is too low and there is not enough focus on differences between permit holders in terms of the abilities and aspirations. The new system seeks to address these issues. Responsibility for integration will be moved back to the local government and the intention is that from now on municipalities will purchase language tuition themselves. This will – hopefully – improve the quality of the services provided by language schools and reduce the risk of fraud. There will be three different routes, and every participant will have their own individual plan (the PIP), as mentioned above.

Based on our findings, this tailor-made approach would seem to take better account of the different needs and abilities of Syrian permit holders. The final level of civic integration under the new plans ranges between A2 and B1. This change reflects the concern raised by Syrian permit holders in this study regarding the low value of the A2 level for participating in Dutch society. However, B1 level will not be achievable for everyone. This is due to the differences within this group, such as age and level of education. In addition, according to this study, personal circumstances play a vital role, such as mental health and family problems. The new civic integration policy will also need to take account of those who are not ready, psychologically, to study and absorb new information. These people cannot integrate quickly, and there is a risk that they may end up in the self-reliance route, a route that is actually intended for people who are unable to meet their obligation to participate in any of the other two routes of civic integration. Taking personal circumstances into account remains an important point of attention. The new civic integration policy will need to tailor support according to different needs and be more sensitive towards variations in timing.

The Netherlands Institute for Social Research (SCP)
The Hague, March 2020

Literatuur

- Ager, A. en A. Strang (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. In: *Journal of Refugee Studies*, jg. 21, nr. 2, p. 166-191.
- Al-Ali, N., R. Black en K. Koser (2001). The limits to transnationalism: Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 24, nr. 4, p. 578-600.
- Algemene Rekenkamer (2017). *Inburgering. Eerste Resultaten van de Wet inburgering 2013*. Den Haag: Sdu.
- Arendt, H. (1943). We Refugees. In: *The Menorah Journal*, jg. 31, nr. 1, p. 69-77.
- Avric, B., M. Odekerken, S. de Vries en M. van Rooijen (2019). *De financiële zelfredzaamheid van statushouders: belemmeringen en bouwstenen*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving (kis).
- Aydin, H., en Y. Kaya (2019). Education for Syrian Refugees: The New Global Issue Facing Teachers and Principals in Turkey. In: *Educational Studies*, jg. 55, nr. 1, p. 46-71.
- Bakker, L., J. Dagevos en G. Engbersen (2017). Explaining the refugee gap: a longitudinal study on labour market participation of refugees in the Netherlands. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 43, nr. 11, p. 1775-1791.
- Bakker, L., R. Bekkers, J. Reitsma, C. Sederel, P. Smets en Y. Younes (2018). *Vrijwilligerswerk: stimulans voor tijdige participatie en integratie? Monitor- en evaluatie onderzoek vrijwilligerswerk door asielzoekers en statushouders die in de opvang verblijven*. Barneveld: Significant.
- Beek, M. van (2016). Een kwetsbaar mozaïek. In: E. van de Sande (red.), *Ontmoetingen met Syriërs. Achtergrond en cultuur van onze nieuwe burens* (p. 43-52). Nijmegen: IVR.
- Bertelsmann Stiftung (2016). *From refugees to workers. Mapping labour market integration support measures for asylum seekers and refugees in EU Member States. Volume I: Comparative analysis and policy findings*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Boot, N. en Z. Driessen (2019). Dynamiek in de demografie van Syrische statushouders. In: E. Miltenburg, J. Dagevos en W. Huijnk (red.), *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders* (p. 35-51). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, C. van Campen, J. de Haan, A. Roeters, M. Turkenburg en L. Vermeij (2016). *De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport (scr)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Castles, S. (2002). Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. In: *International Migration Review*, jg. 36, nr. 4, p. 1143-1168 (DOI 10.1111/j.1747-7379.2002.tb00121.x).
- cbs (2017). *Van opvang naar integratie. Cohortstudie van recente asielmigranten*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/25/van-opvang-naar-integratie-cohortstudie-asielmigranten>.
- cbs (2018). *Uit de startblokken. Cohortstudie naar recente asielmigratie*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/25/van-opvang-naar-integratie-cohortstudie-asielmigranten>.
- cbs (2019). *Asiel en integratie. Cohortonderzoek asielzoekers en statushouders*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- COA (2016). *Screening en matching op arbeid en opleiding*. Geraadpleegd via https://www.coa.nl/sites/www.coa.nl/files/paginas/media/bestanden/screening_en_matching_op_arbeid_en_opleiding-december2016_o.pdf.
- Dagevos, J., W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg (2018). *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damen, R., M. van der Linden, A. van Dam en J. Dagevos (2019). *Een stroef begin. Vroege integratie en eerste ervaringen van statushouders met het SNTR-programma en gemeentelijk beleid*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Engbersen, G., J. Dagevos, R. Jennissen, L. Bakker, A. Leerkes, J. Klaver en A. Ode (2015). *Geen tijd verliezen: van opvang naar integratie van asielmigranten*. WRR-Policy Brief 4. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Engbersen, G. en R. Staring (2000). De morele economie van lage inkomensgroepen: armoede en informaliteit. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *Balans van het armoedebesleid. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (p. 76-100). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Evans, J. en P. Jones (2011). The walking interview: Methodology, mobility and place. In: *Applied Geography*, jg. 31, nr. 2, p. 849-858.
- Ghorashi, H. (2005). Refugees: Agents of Change or Passive Victims: The Impact of Welfare States (the Case of the Netherlands) on Refugees. In: *Journal of Refugee Studies*, jg. 18, nr. 2, p. 182-198.
- Gruijter, M. de en L. Hermans (2019). *Op weg naar werk? Vrouwelijke statushouders en gemeenten over kansen en belemmeringen bij arbeidstoeleiding*. Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving (kis).
- Gruijter, M. de en M. van Rooijen (2019). *Evaluatie logeeregeling*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Hannerz, U. (1980). *Exploring the City. Inquiries toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Hagelund, A. (2005). Why It Is Bad to Be Kind. Educating Refugees to Life in the Welfare State: A Case Study from Norway. *Social Policy & Administration*. Vol. 39 (6): 669-683.
- Hear, N. van (2004). "I went as far as my money would take me": Conflict, Forced Migration and Class. COMPAS working paper 04-06. Oxford: Compas.
- Huijnk, W. (2018). Werk, bijstand en de ervaren financiële situatie. In: J. Dagevos, W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg, (red.), *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland* (p. 113-129). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- isw (2018). *Signaal over fraudemeldingen bij inburgering*. Inspectie szw. Kamerstuk 17-12-2018.
- Ingold, T., en J. Lee (2008). *Ways of walking: Ethnography and practice on foot*. London: Ashgate.
- Jansen, J. (2006). *Bepaalde huisvesting: een geschiedenis van opvang en huisvesting van immigranten in Nederland, 1945-1995* (proefschrift). Leiden: Leiden University.
- Kahmann, M., S. de Winter-Koçak, M. de Gruijter en I. Razenberg (2018). *VluchtelingenWerk IntegratieBarometer 2018. Een onderzoek naar de ervaringen van vluchtelingen met inburgering*. Amsterdam: VluchtelingenWerk Nederland.
- Kamer van Koophandel (2016). *Bedrijfsleven 2015. Jaaroverzicht ondernemend Nederland*. Geraadpleegd via [https://www.kvk.nl/download/Jaaroverzicht ondernemend Nederland 2015 DEF_tcm109-414629.pdf](https://www.kvk.nl/download/Jaaroverzicht%20ondernemend%20Nederland%202015%20DEF_tcm109-414629.pdf).
- Klaver, J. en I. van der Welle (2009). *VluchtelingenWerk IntegratieBarometer. Een onderzoek naar de integratie van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam: VluchtelingenWerk Nederland.
- Klaver, J., R. Dekker en G. Engbersen (2018). Vluchten in het digitale tijdperk. De rol van social media bij de vlucht van Syrische asielmigranten. In: J. Dagevos, A. Odé, P. Beckers en K. de Vries (red), *Nieuwe wegen voor vluchtelingen in Nederland. Over opvang, integratie en beleid* (p. 27-41). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klaver, J., J. Dagevos, R. Dekker, K. Geuijen en A. Odé (2019). Leren en werken voor vluchtelingen. Beleid en interventies in drie grote gemeenten. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 46, nr. 1, p. 43-64.
- Kloeze, J.W. te (2001). Integration Through Leisure? Leisure Time Activities and the Integration of Turkish Families in Arnhem and Enschede in the Netherlands. In: *World Leisure Journal*, jg. 43, nr. 1, p. 52-61.
- Kreichauff, R. (2018). From forced migration to forced arrival: the campization of refugee accommodation in European cities. In: *Comparative Migration Studies*, jg. 6, nr. 7, p. 7-21 (DOI 10.1186/s40878-017-0069-8).
- Kusenbach, M. (2003). Street phenomenology: The go-along as ethnographic research tool. In: *Ethnography*, jg. 4, nr. 3, p. 455-485.
- Kuschminder, K, T. Dubow, A. İcduygu, A. Üstübic, E. Kirişcioğlu en G. Engbersen (2018). *Decision Making on the Balkan Route and the EU-Turkey Statement*. The Hague: wodc.

- Laban, K. (2010). *Dutch Study Iraqi Asylum Seekers. Impact of a long asylum procedure on health and health related dimensions among Iraqi asylum seekers in the Netherlands. An epidemiological study* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Liempt, I. van (2007). *Navigating Borders. Inside Perspectives into the process of human smuggling to the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Liempt, I. van en G. Nijenhuis (2014). *Somaliërs in Amsterdam. Somaliërs in Europese steden*. London: Open Society Foundations.
- Liempt, I. van, M.J. Alpes, S. Hassan, S. Tunaboyle, O. Ulusoy en E.B. Zoomers (2017). *Final Report. Evidence based assesment of migration deals. The case of the EU Turkey Statement*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Liempt, I. van, R. Dali en E. van Scheppen (2019). Marriage crises: Syrian migrant women's perspectives on war and divorce. In: *CRISIS*, nr. 1. Geraadpleegd via <https://crisismag.net/2019/10/01/marriage-crises-syrian-migrant-womens-perspectives-on-war-and-divorce/>.
- Mahmoud, R. en S. Rosiny (2015). *Opposition Visions for Preserving Syria's Ethnic-Sectarian Mosaic*. GIGA Working Paper 279. Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies.
- Maliepaard, M. en D. Schans (2018). Op de vlucht. In: J. Dagevos, W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg (red.), *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland* (p. 56-70). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McCarthy, A. T. (2018). Politics of refugee education: Educational administration of the Syrian refugee crisis in Turkey. In: *Journal of Educational Administration and History*, jg. 50, nr. 3, p. 223-238.
- Meeus, B., B. van Heur en K. Arnout (2019). Migration and the infrastructural politics of urban arrival. In: B. Meeus, K. Arnout en B. van Heur (red.), *Arrival infrastructures: Migration and urban social mobilities* (p. 1-32). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mensink, W. (2018). Verdeeldheid en verbinding. Terugblik op de rol van de civil society bij de komst van vluchtelingen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Miltenburg, E., J. Dagevos en W. Huijnk (2019). *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Miltenburg, E. en J. Dagevos (2019). Variatie in participatie. In: E. Miltenburg, J. Dagevos en W. Huijnk (red.), *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders* (p. 126-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Moles, K. (2008). A walk in thirdspace: Place, methods and walking. In: *Sociological Research Online*, jg. 13, nr. 4, p. 1-2.
- Muller, P. (2010). *Scattered families: Transnational family life of Afghan refugees in the Netherlands in the light of the human rights-based protection of the family* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.
- Oostveen, A., A. Odé en A. Mack (2018). *Duale trajecten taal en werk. Inventarisatie van duale trajecten voor statushouders*. Amsterdam: Regioplan.
- Papadopoulou, A. (2002). *Kurdish Asylum Seekers in Greece: the Role of Networks in the Migration Process* (conference paper voor de UNU-WIDER Conference on Poverty, International Migration and Asylum, 27-28 september 2002). Oxford: University of Oxford.
- Pijpers, R., P. Beckers, N. Grootjans, T. van Naerssen, L. Paardekooper en L. Smith (2015). *Skills recognition, diversity management and voluntary work with regards to Third Country Nationals in the Netherlands: A case study on the healthcare sector in the Arnhem-Nijmegen region*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Ricketts Hein, J., J. Evans en P. Jones (2008). Mobile methodologies: Theory, technology and practice. In: *Geography Compass*, jg. 2, nr. 5, p. 1266-1285.
- Sampson, R. en S. Gifford (2010). Place-making, settlement and well-being: The therapeutic landscapes of recently arrived youth with refugee backgrounds, jg. 16, nr. 1, p. 116-131.
- Saunders, D. (2011). *Arrival city: How the largest migration in history is reshaping our world*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

- Scholten, P., F. Baggerman, L. Dellouche, V. Kampen, J. Wolf en R. Ypma (2017). *Policy innovation in refugee integration? A comparative analysis of innovative policy strategies toward refugee integration in Europe*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Schultheiss, D.E., Watts, J., Sterland, L. en M. O'Neill (2011). Career, migration and the life cv: A relational cultural analysis. *Journal of Vocational Behavior*. jg. 78, nr. 3, p. 334-41.
- SCPR (2016). *Forced Dispersion, Syrian Human Status: The Demographic Report 2016*. Beirut: Syrian Center for Policy Research.
- Significant (2018). *Inburgering: systeemwereld versus leefwereld. Evaluatie Wet inburgering 2013*. Barneveld: Significant.
- Staring, R. (2018). Willen alle migranten naar Europa? Observaties vanuit Aksaray. In: F. Gerritsen en H. van der Heijden (red.). *Standplaats Istanbul: Lange lijnen in de cultuurgeschiedenis van Turkije* (p. 182-191). Amsterdam: Uitgeverij Jurgen Maas.
- Staring, R. en A. Bouabid (2019). Sectorstudie Geweld in de opvang van alleenstaande minderjarige vreemdelingen (1990-2018). In: Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (red.), *Sector- en thema-studies* (p. 277-313). Den Haag: Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.
- Sterckx, L. en M. Fessehazion (2018). *Eritrese statushouders in Nederland. Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- UNHCR (2013). *The labour market integration of resettled refugees*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- VNG (2019). Raadgever Asiel en integratie. Geraadpleegd via vng.nl/raadgevers/inclusieve-samenleving/asiel-en-integratie.
- VWN (2018). *Onderzoek naar ondernemerschap onder statushouders*. Amsterdam: VluchtelingenWerk Nederland. Geraadpleegd via www.vluchtelingenwerk.nl/publicaties/overige-publicaties/onderzoek-naar-ondernemerschap-onder-statushouders.
- Waal, de. T. (2017). *Conditional belonging. A legal-philosophical inquiry into integration requirements for immigrants in Europe* (proefschrift). Amsterdam: University of Amsterdam.
- Weeda, L., M. van der Linden en J. Dagevos (2018). Breekt de zon door in het azc? De rol van de azc-periode voor de mentale gezondheid en sociale integratie van statushouders in Rotterdam. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 93, nr. 4, p. 313-342.
- Wijga, A., M. Maliepaard, W. Huijnk en E. UTERS (2019). Inzicht in psychische ongezondheid. In: E. Miltenburg, J. Dagevos en W. Huijnk (red.), *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders*. (p.74-106). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Ook een complete lijst is daar te vinden.

SCP-publicaties 2020

- 2020-1 *Jeugdhulp in de wijk* (2020). Roelof Schellingerhout, Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0937 7 (pdf)
- 2020-2 *Bezorgd naar school. Kwaliteit van leven van scholieren met een langdurig ziek gezinslid* (2020). Simone de Roos, Ingrid van Tienen (vu) en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0939 1 (pdf)
- 2020-3 *Nederland papierenland. Syrische statushouders en hun ervaringen met participatiebeleid in Nederland* (2020). Ilse van Liempt (uu) en Richard Staring (EUR). ISBN 978 90 377 0940 7 (pdf)

Digitale publicaties 2020

Jeugdhulp in de wijk (digitale kaart). Roelof Schellingerhout, Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0941 4, publicatiedatum 5-3-2020

SCP-publicaties 2019

- 2019-1 *Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk* (2019). Alice de Boer, Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0904 9 (pdf)
- 2019-2 *Opgegaan, plaats vergaan ... Uitstroom van vrouwen en mannen in leidinggevende functies* (2019). Ans Merens. ISBN 978 90 377 0907 0 (pdf)
- 2019-3 *Zorgen voor thuiswonende ouderen. Kennissynthese over de zorg voor zelfstandig wonende 75-plussers, knelpunten en toekomstige ontwikkelingen* (2019). Mirjam de Klerk, Debbie Verbeek-Oudijk, Inger Plaisier en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0908 7 (pdf)
- 2019-4 *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders* (2019). Emily Miltenburg, Jaco Dagevos en Willem Huijnk (red.), Nathalie Boot en Zoë Driessen (CBS), Sanne Noyon en Mieke Maliepaard (WODC), Jaco Dagevos, Roxy Damen, Willem Huijnk en Emily Miltenburg (SCP), Ellen Ueters en Alet Wijga (RIVM). ISBN 978 90 377 0910 0 (pdf)
- 2019-5 *Informele zorg ontvangen en verlenen: is de context van invloed?* (proefschrift) (2019). Debbie Verbeek-Oudijk. ISBN 978 90 377 0909 4 (pdf)
- 2019-6 *Het aantal mensen met een licht verstandelijke beperking: een schatting. Notitie ten behoeve van het IBO-LVB* (2019). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0905 6 (pdf)
- 2019-7 *Grenzen aan een leven lang leren* (2019). Ralf Maslowski. ISBN 978 90 377 0913 1 (pdf)
- 2019-8 *Wat willen Nederlanders van de Europese Unie? Een verkenning met enquêtes, een onlinedialoog en focusgroepen* (2019). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0914 8 (pdf)
- 2019-9 *Publiekssamenvatting Legitimiteit en pensioenhervormingen. Vignettenstudie naar voorkeuren voor het pensioenstelsel van zelfstandigen en werknemers* (2019). Martin Olsthoorn. ISBN 978 90 377 0915 5 (pdf)

- 2019-10 *Denkend aan Nederland: Een bundeling van analyses, thematische verkenningen en essays* (2019). Sjoerd Beugelsdijk (RUG), Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen en Maroesjka Versantvoort (red.). ISBN 978 90 377 0916 2 (pdf)
- 2019-11 *Wonen met zorg* (2019). Inger Plaisier en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0919 3 (pdf)
- 2019-12 *Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven* (2019). Anja Steenbekkers en Samantha Scholte. ISBN 978 90 377 0920 9 (pdf)
- 2019-13 *Kansen op sportieve groei. Een verklarend model van sportdeelname* (2019). Annet Tiessen-Raaphorst, Isolde Woittiez, Frieke Vonk en Ine Pulles (Mulier Instituut). ISBN 978 90 377 0922 3 (pdf)
- 2019-14 *De sociale staat van Nederland* (2019). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Jeanet Kullberg en Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0923 0 (pdf)
- 2019-15 *Mantelzorgers in het vizier. Beleidssignalement mantelzorg* (2019). Alice de Boer, Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0929 2 (pdf)
- 2019-16 *Toekomstverkenning mantelzorg aan ouderen in 2040. Een regionale toekomstverkenning voor de komende 20 jaar* (2019). Sjoerd Kooiker, Andries de Jong (PBL), Debbie Verbeek-Oudijk, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0930 8 (pdf)

Digitale publicaties 2019

- Trends in de ouderenzorg 2018-2030* (infographic). Mirjam de Klerk, Debbie Verbeek-Oudijk, Inger Plaisier en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0911 7, publicatiedatum 17-4-2019
- Een week in kaart – editie 2* (cardstack). Anne Roeters, Freek Bucx, m.m.v. Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0903 2, publicatiedatum 2-5-2019
- Arbeidsmarkt in kaart: wel- en niet-werkenden – editie 1* (cardstack). Edith Josten, Wil Portegijs, Ans Merens en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0917 9, publicatiedatum 28-6-2019
- Time use in the Netherlands – edition 2* (cardstack). Anne Roeters, Freek Bucx, m.m.v. Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0925 4, publicatiedatum 24-7-2019
- Armoede in kaart 2019* (cardstack). Stella Hoff, Benedikt Goderis, Bart van Hulst en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0926 1, publicatiedatum 3-9-2019
- De sociale staat van Nederland 2019* (infographic). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Jeanet Kullberg en Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0924 7, publicatiedatum 10-9-2019
- Arbeidsmarkt in kaart: werkgevers editie 2* (cardstack). Patricia van Echtelt, Lisa Putman, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0927 8, publicatiedatum 9-10-2019
- Klerk, Mirjam de en Alice de Boer (2019). *Digitaal magazine Mantelzorg 2019*. Den Haag: scp.
- Klerk, Mirjam de, Alice de Boer en Inger Plaisier (2019). *Druk op de mantelzorger* (visual). Den Haag: scp.

Overige publicaties 2019

- Burgerperspectieven 2019 | 1* (2019). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0906 3
- Burgerperspectieven 2019 | 2* (2019). Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen, Sjoerd Kooiker en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0918 6
- Burgerperspectieven 2019 | 3* (2019). Paul Dekker, Quita Muis, Inge Sieben en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0928 5